DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Parthenope veszedelme

Új eredmények a Janus Pannonius-filológia köréből

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Budapest, 2011

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Parthenope veszedelme

Új eredmények a Janus Pannonius-filológia köréből

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Kulcsár Szabó Ernő DSc., egyetemi tanár

Európai és magyar reneszánsz doktori program
(Centre des Hautes Études de la Renaissance)

A program vezetője: Dr. Horváth Iván DSc., egyetemi tanár

A bizottság elnöke: Dr. Voigt Vilmos DSc., professor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Csehy Zoltán PhD.
Dr. Jankovits László PhD.

A bizottság titkára: Dr. Hubert Gabriella PhD.

A bizottság további tagjai: Dr. Bitskey István CMHAS., egyetemi tanár
Dr. Déri Balázs, Dr. Bartók István (póttagok)

Témavezető: Dr. Horváth Iván DSc., egyetemi tanár

Budapest, 2011

Tartalom

Előszó 5

Parthenope veszedelme. Janus Pannonius újonnan megkerült Renatus-panegyricusa és rejtőzködő Szent Móric-laudációjának azonosítása 11

A Renatus-panegyricus újabb kéziratának felfedezése Nápolyban 25

Janus Pannonius: *De laudibus Renati Siciliae regis libri tres – Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről szóló három könyv*. (Kerényi Grácia és Szentmártoni Szabó Géza fordítása) 27

Janus Pannonius: *Laudatio Sancti Mauritii et sociorum eius – Szent Móricnak és társainak dicsérete*. (Szentmártoni Szabó Géza fordítása) 73

Jegyzetek és magyarázatok a Renatus-panegyricushoz és a Szent Móric-laudációhoz 79

Janus Pannonius Feronia forrásánál 93

Janus Pannonius szülőhelyéről 99

Janus Pannonius és a szekszárdi apátúr 109

Janus Pannonius vélt ábrázolásai 119

„Márványkőben metszett írás kopik, vészhet…” Nevezetes verssorok Ecsedi Báthory István nyírbátori tumbáján 135

„Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője 145

Előszó

Hajdani egyetemista koromban nagyon megragadott Marc Blochnak (1886–1944) a II. világháború vége felé mártírhalált szenvedett francia történésznek egyik tanulmánya, amelyet az akkor, 1974-ben, *A történelem védelmében* címen, magyarul megjelent, válogatott tanulmányokat tartalmazó kötetében olvastam. *A szakma védelmében, avagy a történész mestersége (Apologie pour l'histoire ou métier d'historien)* című írásából, Kosáry Domokos fordításában idézem az *Okok és magyarázatok* című fejezet elejét:

„Képzeljünk el egy embert, amint egy hegyi ösvényen halad. Egyszer csak megbotlik, és szakadékba zuhan. Ahhoz, hogy e baleset így megtörténjék, egész sor maghatározó elem együttes meglétére volt szükség. Olyanokra, mint, egyebek között, a nehézkedési erő, a hegyvidék, amely maga is hosszú geológiai formálódás eredménye, azután az ösvény, amely, mondjuk, a falunak nyári legelőivel való összeköttetését szolgálja. Joggal mondhatnók tehát: ha a világmindenség mechanikai törvényei mások lennének, ha a Föld fejlődése másként alakult volna, ha az alpesi gazdálkodás nem alapulna az időszakos vándorpásztorkodáson téli és nyári legelők között, akkor ez az ember nem esett volna a szakadékba. De ha feltesszük a kérdést, hogy miért esett bele, mégis mindenki úgy fog felelni: mert megbotlott. Nem azért, mintha ez az előzmény lett volna az esemény előidézéséhez a legszükségesebb. Sok más volt éppoly mértékben szükséges ehhez. Néhány igen jellemző vonás azonban mégis megkülönbözteti ezt a többitől. Először is ez volt a végső a sorban. Azután ez volt a legkevésbé tartós, a legkivételesebb a világ általános rendjét tekintve; végül, éppen azért, mivel ily kevésé volt általános jellegű, ennek bekövetkezése tűnik a leginkább olyannak, mint amely a legkönnyebben elkerülhető lett volna. Ezen okokból közvetlenebb, nagyobb hatásúnak tűnik fel, és könnyen lesz az a benyomásunk, hogy az esetet egyedül ez idézte elő."

Nos az irodalmi felfedezések történetében is szerepe lehet a véletlennek, ám bizonyára éppen olyan sok összetevő áll mögöttük, mint a fenti kis történetben elmondott dolgok. Jómagam is megtehetném, hogy csupán néhány szóval közöljem, hogy mit és miként fedeztem fel. Ám az imént idézett gondolatok arra késztetnek, hogy, ha nem is minden részletre kitérőleg, de elmondjam a PhD-értekezésemben tárgyalt felfedezés személyemhez kapcsolódó előtörténetét.

Nem kezdem a nehézkedési erőnél, csupán onnan, hogy 1978-ban történelem–latin szakos diplomát szereztem az ELTE Bölcsészettudományi Karán. A sors úgy hozta, hogy már egyetemista koromban a régi magyar irodalommal jegyeztem el magam. Sokak előtt ismert pályafutásomat nem mondom el, hanem ott kezdem, hogy 1996-ban, a római Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusnak hála, életemben először, Itália földjére léphettem. A kongresszus egyik napja, hosszúra nyúló autóbuszos utazás végén egy nápolyi ülésszakot is tartalmazott. Rendkívüli élmény volt számomra e város látványa, a mediterrán világ először itt érintett meg igazán

Ezért volt óriási öröm, hogy az 1999-es *Ámor, álom és mámor* című konferencia létrehozásában való fáradozásom jutalmaként, ugyanazon év júliusában tíz napot tölthettem Nápolyban, az ottani Istituto Universitario Orientale Magyar Tanszékének jóvoltából, Amedeo Di Francesco védőszárnyai alatt. Ott vásároltam meg egy utcai árustól azt a XV. századi Nápolyt ábrázoló képet, amelyet felkasírozva, azóta is a számítógépem mögött tartok, éppen ezért mindennap rátekintek. A sors úgy hozta, hogy az 1999 óta elmúlt tízenkét esztendő során többször eljutottam Itáliába, többnyire ösztöndíjasként.

Latin szakos voltomból következően, a régi magyar irodalomban a humanista költészet is fontos számomra, s egy ideje nagyon foglalkoztat Janus Pannonius személye, élete és költészete. 1997-ben, a Janus Pannonius halálának 525-dik évfordulóján, Pécsett rendezett konferencián, nagy érdeklődéssel hallgattam Kárpáti Gábor régész előadását a költő megtalált maradványairól, és a személye azonosítását lehetővé tevő sírmellékletről, II. Pál

pápa ólombullájáról. Azóta érdekel igazán a Janus-ikonográfia kérdése, hiszen másokról már több ikonográfiai jellegű publikációm is született (a Petőfi-dagerrotípia, a Balassi-család képtára, az ál-Lorántffy Zsuzsanna-kép, stb.).

2001. márciusában Balassiról tartottam előadást a Római Magyar Akadémián. A 2002. október 17–19. közt Ferrarában rendezett humanista konferencián pedig már Janus Pannonius születési helyéről szóló előadással szerepelhettem. 2003. június 15. – július 15. közt Rómában újólag a Magyar Akadémia vendége voltam Klebelsberg Kuno-ösztöndíjasként, s a Vatikáni Könyvtárban és Vatikáni Titkos Levéltárban kutattam. Hasonló kutatóúton jártam Rómában 2008. júniusában is, szintén egy hónapig, ismét Klebelsberg-ösztöndíjasként. Ekkor volt éppen 550 esztendeje annak, hogy Janus Pannonius Narniban járva, megírta nevezetes elégiáját az ottani Feronia-forrásról. Jómagam, a hazai reneszánsz év jegyében, elvonatoztam Narniba, s szinte a pontos évfordulón megmászva a hegyet, felkerestem a ma is meglévő forrást. A kút mellett írtam meg barátaimnak az ezt elmondó képeslapokat, a bélyeget pedig a forrás vizével megnedvesítve ragasztottam rájuk. Volt nálam egy palack is. Ebben fogtam fel a forrás vizét, amelyet előbb meg is ízleltem. Nos ez a kis palack, amelyet otthon felcímkéztem, látható inspirációként ugyancsak a szemem előtt van mindennap, mégpedig a XV. századi Nápolyt ábrázoló, az imént említett kép elé helyezve.

A Janus Pannoniusénak gondolt maradványok újratemetése 2008 őszén történt. Tudván, hogy arcrekonstrukció is készül, felvettem a kapcsolatot Kustár Ágnes antropológussal. Így első kézből követhettem nyomon a munkálatokat. Még az újratemetés előtti utolsó pillanatban leutaztam Pécsre, ahol Boda Miklós társaságában megnéztem, és a kezemmel is megérintettem a Janus Pannoniusénak gondolt koponyát. Ebben az időben gyűjtögettem a Janus-ikonográfiával kapcsolatban mindent, amit csak tudtam. Sokat kellett tanulnom ehhez. Szükségem volt a kritikára is. Ezért gyakran konzultáltam Ritoókné Szalay Ágnessal. Ez a munka, amelynek eredményéről a 2009-ben rendezett pécsi konferencia idején negyedmagammal tartottam előadást a pécsi Régészeti Múzeumban, semmiképpen nem lett volna eredményes a számítógép és az internet használata nélkül.

A számítógéppel a maga tényleges fizikai valójában 1980-ban találkoztam először, amikor majdani feleségemmel, Terézzel megismerkedtem. Ő ugyanis számítógép-operátor volt az MTA SZTAKI várbéli számítógépénél. A nagyszerű új eszközzel a gyakorlatban a Kőszeghy Péterrel közösen sajtó alá rendezett, 1986-ban megjelent Balassi-kiadás során találkoztam. Van bennem némi konzervativizmus, amelyen néha át kell engem segíteni, hogy előrelépjek. Itt technokrata villamosmérnök öcsémnek kell kiváltképpen hálásnak lennem, aki éppen huszonegy esztendeje beállított hozzám egy XT-vel, azaz a korábbi Commodore-hoz képest jelentős előrelépést jelentő, akkori első-generációs személyi számítógéppel; és gorombaságoktól sem mentesen rámerőltette annak használatát. Az XVI. századi RMKT 1990-ben megjelent IX. kötetéhez már ezen a gépen készítettem el az annotált névmutatót, amelyet floppy-lemezen vittem el a kiadóba. Nos azóta is többször kellett öcsém közbelépése, hogy a technikai fejlődéssel lépést tartva, mindig újabbra váltsam a gépet és a hozzátartozó szoftvereket.

Több mint egy évtizede már annak is, hogy előbb az e-mail-ezéssel kezdve, rendszeres internethasználó lettem, s ma már elképzelhetetlen lenne a kutatás számomra ezen eszköz nélkül. Lassan a világ nagy könyvtárai is bejöttek a szobámba, s otthon, éjszakai órán olyasmiket találhattam, fedezhettem fel a kereső-programok révén, amiket 100 évnyi könyvtárba járással sem sikerült volna fellelnem. A *Books google search* keresőjével részben, vagy egészben elérhető mindaz, amit egyre növekvő mennyiségben rögzítettek a világ nagy könyvtárainak teljes állományából.

A régi magyar irodalom oktatójaként huszonnégy éve tanítok az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszékén, ahová korábbi munkahelyemről, az OSzK-ból, Klaniczay Tibor ajánlására, Tarnai Andor tanszékvezető hívott meg. Az MTA Irodalomtudományi Intézete

Reneszánsz Osztályával már több mint harminc esztendős a kapcsolatom. Balassi és a XVI. század magyar irodalma a fő kutatási és oktatási területem, ám mindig is hajlamos voltam a szűkebb szakterületemről való elkalandozásra. Ezt bárki láthatja, aki publikációs jegyzékembe beletekint. (Publikációimban 1990 óta a Szentmártoni Szabó Géza nevet használom. Ezek teljes jegyzéke abban a 2010-ben megjelent, *Ghesaurus* című, vaskos kötetben olvasható, amellyel kollégáim és barátaim köszöntöttek 60. születésnapomon.) Huszonöt esztendeje készítettem el, Kőszeghy Péterrel együtt, Balassi Bálint verseinek dallamokkal ellátott, textológiailag máig mérvadó kiadását, amely azóta többször újra megjelent. Szerkesztője vagyok a *Régi Magyar Költők Tára* XVI. századi sorozatának (X–XII. kötetek), több irodalomtörténeti konferenciát szerveztem, egyetemi szöveggyűjtemények és filológiai segédletek készítésében vettem részt, irodalmi kiállításokat és régi zenei hangversenyeket rendeztem, irodalmi és művelődéstörténeti lexikonokba írtam, illetve írok szócikkeket. A tudományos folyóiratokban kiadott tanulmányaim mellett a népszerű ismeretterjesztésben is részt veszek. A szakmabeliek, Janus Pannonius-felfedezésemért, Klaniczay Tibor-díjjal tüntettek ki 2010 májusában.

Úgy hiszem, hogy a *Renatus-panegyricus* teljes szövegét nem találhattam volna meg 2009 nyarán az előbbiekben felsorolt előzmények, a kollégáimmal való munkakapcsolat, és a sokirányú kutatói kíváncsiság nélkül. A felfedezésről szóló tanulmány írása közben, a külföldi szakirodalom tanulmányozása vezetett el egy 100 soros, eddig ismeretlen Janus-vers, a *Szent Móric-laudáció* azonosításához. A sors úgy hozta, hogy a franciaországi Angers-ban éppen 2009-ben ünnepelték Anjou René születésének 600. évfordulóját. Az Angers-ban rendezett november végi konferencián felolvasták rövid beszámolómat, s lehetővé tették, hogy a teljes francia nyelvű tanulmány a konferencia 2011-ben megjelenő kötetébe belekerüljön. A régi magyar irodalom megbecsülését erősítette a közvélemény előtt az a felfedezésemről készített riport, amely 90.000 diák számára lett írásbeli érettségi-tétel 2010 májusában. Mindennek a betetőzése pedig az volt, amikor 2010 nyarán, Nápolyban kutatva, sikerült fellelnem a panegyricus XVII. század közepi kéziratát is.

Janus Pannonius munkáinak mélyebb megismerésére a váratlan felfedezés szinte rákényszerített. Sőt több száz latin hexameter sor magyar műfordítására is rászántam magam. Ovidius Tomiban, a száműzetésben a géták közt lakva, azt írta magáról, hogy „Barbarus hic ego sum, quia non intellegor ulli" (*Tristia*, 5, 10), azaz: a barbár itt én vagyok, mert senki nem ért engem. Janus Pannonius költészete, a latin nyelv ismeretének visszaszorulása miatt, csupán úgy maradhat a hazai kultúra szerves része, ha minden sora olvasható magyarul is.

Idő kellett tehát ahhoz, hogy a neolatin költészethez kapcsolódó más tanulmányaim után, a Janust érintőekből egy PhD-disszertációra valót is összeállítsak. A *Renatus-panegyricus* szövegének kritikai kiadása egy a továbbiakban elvégzendő munka lesz számomra. A jó szöveg létrehozása, és az antik reminiscenciák feltárása után, érdemes lesz a műfordítást pontosítani, és az óhatatlanul elkövetett hibákat kijavítani. Magának a műnek az értékelése is komoly elemzést igényel. Huszti József úgy vélte, hogy Janus csupán az epigrammákban és elégiákban alkotott nagyot, az epikus művekhez nem volt érzéke. Vitatom ezt az értékelést, hiszen Janus arra törekedett, hogy mindenben az antik előképeknek feleljen meg. Többnyire Claudianus panegyricusai voltak a mintái, ám a *Renatus-panegyricus*nál Lucanus *Pharsaliá*ja lebegett a szeme előtt. Az antik szerző a köztársaság igaz ügyéért elbukó Pompeiusról írt, az apró részletekben elmerülő, a vergiliusi mintától nagyon eltérő, befejezetlen eposzt. Janus Pannonius eszmeileg és szerkezetileg is Lucanus művéhez hasonlóan énekelte meg Parthenope veszedelmét. Úgy gondolom, hogy a költő nagysága és a felfedezés jelentősége indokolja a tanulmányokból kinőve érlelődő értekezésem benyújtását, remélve annak mielőbbi elfogadását és értékén való elbírálását.

Budapest, 2011. június 4. Szentmártoni Szabó Géza

A PhD-értekezés egyes fejezeteinek publikált előzményei

IANUS PANNONIUS: *De laudibus Renati Siciliae regis libri tres – Janus Pannonius: Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről szóló három könyv*, fordította KERÉNYI Grácia és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza [a II. könyv 111. sorától végig], JANKOVITS László bevezetőjével, in, Jelenkor, 2010, február, melléklet, 1-54.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Parthenope veszedelme. Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből*. Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Bp., 2010. (Értekezők – etűdök, 2)

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Nápoly veszedelméről. Janus Pannonius újonnan megkerült Renatus-panegyricusa*, in, Trefort-kert. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar kulturális és közéleti magazinja, II. évfolyam 4. szám, 2009, 64-69.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius Feronia forrásánál. Jegyzetek egy hatodfélszáz esztendeje írott elégiáról a Reneszánsz Év jegyében*, in, Napút, 2008. szeptember, 7. szám, 89-92.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius Feronia forrásánál. Jegyzetek egy hatodfélszáz esztendeje írott elégiáról a Reneszánsz Év jegyében,* in, *A magyar reneszánsz stílus*. Szerk. Balázs Géza. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU. Bp., 2008, 26-35. (Magyar Szemiotikai Tanulmányok, 17.)

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius szülőhelyéről*, in *„Nem sűlyed az emberiség" Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk. Jankovics József. MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2007, 225-236. Internetes kiadás.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *575 évvel ezelőtt történt. Hol és mikor született Janus Pannonius?* = Élet és Tudomány, 2009. szeptember 18., 38. szám, 1194-1195.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius és a szekszárdi apátúr,* in, *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére,* szerk. Maczák Ibolya. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2007, 288-299. (Pázmány Irodalmi Műhely, tanulmányok)

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius vélt ábrázolásai*. in, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 2/50–52. (2005–2007). Pécs, 2008, 154-168. (N.B! 2009-ben jelent meg!)

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Talányos arcképek. Kegyelmed-é a magyar Janus?* = Élet és Tudomány, 2009. december 18., 51–52. szám, 1644-1645.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius ábrázolásai* – rövid összefoglalás, in, *Janus Pannonius E-digitália földjén*. Az OSzK által fenntartott honlapot lásd: www.januspannonius.hu

Megjelenés előtt

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *„Márványkőben metszett írás kopik, vészhet…" Nevezetes verssorok Ecsedi Báthory István nyírbátori tumbáján,* in, ItK, 2011. (Ritoókné Szalay Ágnes 80. születésnapjára)

Géza SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Del luogo nativo di Janus Pannonius*, in, AION V, Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli – Studi Finno-Ugrici, 2006–2010, Napoli, 2011.

Géza SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Du péril de Parthénope: La découverte de la version intégrale du panégyrique de René d'Anjou par Janus Pannonius*, in, *René d'Anjou (1409–1480): Pouvoirs et Gouvernement*. Ed. Jean-Michel MATZ, Rennes, 2011.

Antik és neolatin vonatkozású publikációim

„Quem tu, summe Deus, semel...” Balassi megkerült irodalmi mintája, in *„Mint sok fát gyümölccsel...”* in, Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Írták: barátai, kollégái és tanítványai. Bp., 1997, 11-16.

Euripides: *Iphigenia Aulisban. Ismeretlen fordító magyarítása. Töredék a Nagyszebenben 1575-1580 közt megjelent nyomtatványból*. (A szélesebb közönségnek készült mai helyesírású átiratot Szentmártoni Szabó Géza készítette a lap számára.), in, 2000, Irodalmi és társadalmi havi lap, 1998, július-augusztus, 66-71.

Euripidész magyar fordítása a 16. század második feléből, in, ItK, CII (1998), 225-239.

Euripidész magyar fordítása a 16. század második feléből, in, *A magyar színház születése*. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000. (A régi magyar színház, 1.) 161-173.

Balassi Bálint jelmondatáról, in, *Nemeskürty István köszöntése. Hommage a Tanár Úr*. Szabad Tér Kiadó, [Budapest], 2000. május 14., 89-92.

„Mint tavasz harmatja…” in, *Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*. Balassi Kiadó, Rebakucs. Bp., 2001. június 13., 24-25.

Szentmártoni Szabó Géza –Virágh László, *Megzenésített magyar szitkozódás és a pozsonyi bolhák egy Lassus-motettában*, in, ItK, CV (2001), 341-358.

Balassi Bálint latin jelmondatáról, in, *A Balassi Bálint Intézet évkönyve, 2003*. Hungarológia a XXI. században. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2003, 26-28.

Mátyás király Duna-parti nimfa-kútja és epigrammájának humanista parodiája, in, „Antikvitás az ezredfordulón.” Kalligram, (tematikus szám), 2003/12. december, 82-89.

Caelia mint alvó nimfa, in, Irodalomismeret, XVI. (2005), 3. szám, 40-42.

Faludi Ferenc forrásünnepe, avagy a tarcsai savanyúvíz nimfája, in, Vasi Szemle, LX. (2006), 2. szám, 135-158.

Az aquincumi víziorgona – The Aquincum Water Organ. Művészetek Palotája, Bp., 2008, 1-36.

Az aquincumi víziorgona; Függelék: 1. Markovits Mihály az antik orgona magyar monográfusa; 2. *Aelia Sabina III. századi, aquincumi szarkofágjának felirata (CIL III. Supplementum, 10.501),* in, Tűzoltó Múzeum Évkönyve, IX. Bp., 2008, 126-163.

Balassi János boroszlói (wrocławi) síremléke, in, Napút, 2008. november, 9. szám, 103-106.

Ferenc Faludi's Fontinalia and the Sleeping Nymph, in, Camoenae Hungaricae, 4 (2007–2008). Bp., 2008, 101-120.

Antonio Bonfini cenotáfiuma Óbudán, in, Napút, 2009. szeptember, 98-101.

Az időjárási jóslásokról. Mathias jeget béven talált, in, Élet és Tudomány, 2010. február 12., 7. szám, 205-207. (Bocatius egyik epigrammájának műfordításával)

Parthenope veszedelme

Janus Pannonius újonnan megkerült Renatus-panegyricusa és rejtőzködő Szent Móric-laudációjának azonosítása

A 2009-es esztendőben, egy júniusi előadásra készülve, sok időt fordítottam arra, hogy Janus Pannonius vélt ábrázolásait felülvizsgáljam, s kísérletet tegyek egy esetleg fennmaradt hiteles kép felkutatására. Az Egyetemi Könyvtár egyik frissen érkezett kötetében került elém annak a Giovanni Bellini által készített miniatúrának a képe, amely egy Albiban őrzött, s egykor Anjou René (1409–1480) birtokában lévő *Strabon-kódex* elejét díszíti.[1]

E kódex nevezetessége az, hogy a benne lévő antik földrajzi művet Janus Pannonius ferrarai tanára, Guarino Veronese (1373–1460) fordította görögből latinra, mégpedig V. Miklós pápa (1447–1455) kérésére. Guarino a pápa halála után egy időre felhagyott ugyan a munkával, ám egy kiváló műveltségű velencei patrícius és hadvezér, Jacopo Antonio Marcello (1398–1464) szorgalmazására, 1458 nyarára mégis elkészült vele.[2] Az 1459-ben kifestett *Strabon-kódex*ban nem is egy, hanem két miniatúra van.[3] Az első azt a pillanatot ábrázolja, amint Guarino átadja fordítását Marcellónak; a másik pedig azt, amint Marcello térdepelve odanyújtja a kódexet Anjou René francia hercegnek, a nápolyi trónját 1442-ben elvesztett szicíliai királynak.[4]

Jacopo Antonio Marcello 1449-ben került kapcsolatba Anjou Renével, aki az egy évvel korábban általa alapított Holdsarló-rend (Croissant) lovagjává ütötte.[5] Marcello René feleségének, Lotharingiai Izabellának (1400–1453) azzal kedveskedett, hogy az 1449-ben neki írt leveléhez mellékelve, több csomagnyit küldött az akkoriban újdonságként felbukkant tarokk-kártyákból.[6] Ettől az időtől kezdve Marcello mindent elkövetett azért, hogy Renét népszerűsítse, és alkalom adtán, visszajuttassa Aragóniai V. Alfonz (1394–1458) által bitorolt trónjára. 1453-ban egy szépen illusztrált kódexet is készíttetett, amelyben leíratta a lovagrend védőszentjének, Szent Móricnak és mártírtársainak legendáját.[7] Politikai célja érdekében is fel kívánta használni az irodalmat. Guarino mester hívta fel a figyelmét tehetséges magyar tanítványára, Csezmicei Jánosra, aki ez idő tájt már a Janus Pannonius költői nevet használta.[8] Janus 1451-ben írta első hosszabb terjedelmű költeményeit, *A szelek versenyé*t és a Lodovico Gonzagáról, Mantua művelt fejedelméről szóló, 247 soros dicsversét, amely a Guarinónak adott ajándék viszonzásaként született.[9]

1452 januárjában Itáliába érkezett III. Frigyes (1415–1493), hogy V. Miklós pápával német-római császárrá koronáztassa magát. Ekkor kapta az akkor tizennyolcadik évében járó magyar poéta első komoly megbízatását Marcellótól: laudációt kellett írnia a majdani

---

[1] SCOTT, Margaret, *Medieval dress and fashion*, British Library, London, 2007, 151. – Erre a képekkel illusztrált könyvre Kakasy Judit hívta fel a figyelmemet, akinek itt mondok köszönetet a munkámhoz nyújtott további értékes segítségéért.

[2] Strabonis, de situ orbis terraeque descriptione liber XVII et ultimus, in latinam conversus linguam absolutus est. Anno Christi MCCCCLVIII, tertio idus Julias. Ferrariae.

[3] WELCH, Evelyn, *Art in Renaissance Italy, 1350–1500*, Oxford, 2000, 74-75, 321. (Oxford History of Art) – Ebben a könyvben mindkét kép színesben látható. (Médiathèque et bibliothèques municipales, tempera pergamenen, 37x25 cm.)

[4] *Splendeur de l'enluminure. Le roi René et les livres*, ed. GAUTIER Marc-Edouard avec les conseils scientifiques de AVRIL François, Ville d'Angers, Actes Sud, Arles, 2009, 228-229.

[5] KING, Margaret, *The death of the child Valerio Marcello*, Glasgow, 1994, 272.

[6] MEISS, Millard, *Andrea Mantegna as Illuminator: An Episode in Renaissance Art, Humanism and Diplomacy*, New York, Columbia University Press, 1957, p. 2-3.

[7] *Passio Mauricii et Sotiorum eius*, Paris, Bibliothèque de l'Arsenal Ms. lat. 940 (*Catalogue de la Bibliothéque de L'Arsenal* par Henry MARTIN, tome deuxiéme, Paris, 1886, 184-185).

[8] HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 77-93.

[9] *Eranemos, seu carmen de certamine Ventorum; Carmen ad Ludovicum Gonzagam, Principem Mantuanum*

császárhoz, amelyben arra kéri Frigyest, hogy tegyen meg mindent Itália békéjéért.[10] Marcello titokban azt remélte, hogy Frigyes immár császári hatalmával azt is elérheti, hogy Renét visszasegítse tíz évvel korábban elvesztett trónjára. Ez volt az oka annak, hogy a velencei hadúr az 1452-es esztendő végén újabb feladattal bízta meg Janust, akinek ismét dicséneket kellett írnia, de most már magához Anjou Renéhez, akit a vesztes háború eseményeit felidéző művel igyekezett rávenni arra, hogy indítson újra hadjáratot Nápoly visszaszerzésére. Az akkor már Itáliaszerte nagy feltűnést keltő ifjú poéta a feladatot el is végezte.[11] Más dolog az, hogy ma már tudjuk, Marcello politikai reményei nem váltak valóra. René végleg búcsút mondott a reneszánsz szülőhazájának. Kiterjedt franciaországi birtokain középkorias díszletek közt élte le további életét. Lovagi tornákban gyönyörködött, trubadúrokat idéző szerelmi regényt írt, s számtalan gazdagon illusztrált könyv maradt utána.[12] Angers-ban, egykori hatalmi központjában, 2009-ben ünnepelték születésének 600. évfordulóját.[13]

Marcello felismerte Janus hatalmas tehetségét, s patrónusa, sőt atyai barátja lett az ifjúnak, akit gyakorta vendégül látott Padova környéki várkastélyaiban, Montagnanában és Monselicében. Az akkor már a padovai egyetemen jogot tanuló ifjú azzal hálálta meg az iránta megnyilvánuló szeretetet, hogy 1455 és 1458 között, csaknem 3000 sor terjedelmű panegyricust írt Marcellóról.[14] Janus ebben a dicsénekben – Pallas Athene szájába adva a szavakat –, megemlíti Anjou Renét, mint Parthenope, azaz Nápoly királyát, majd azt is elmondja, hogy a velencei vezér egykori győzelmei elismeréseképpen Hunyadi János (c.1400–1456) kormányzótól megkapta a Sárkány-rend jelvényét (1644-1650 sorok):

Multa huic diversi tribuere insignia reges
Sponte sua; in primis modo Partenopaea Renatus
Sceptra tenens; post hunc Francorum summa potestas.
Quin et Pannoniae rector, tua cura, superbae,
Nobile nuper ei veterum gestamen avorum
Contulit advenicus, unde illi in pectore laevo
Ignea gemmati dependet spira draconis.

Ám az utókor szemében az igazi elismerést a tanáráról, Guarinóról, egy évtizeden át csiszolgatott dicsénekével aratta.[15] Az utóbbi, nagy erudícióval írt művének egyik szép részletét idézzük, amely jól mutatja, hogy Janus mennyire kedvelte az ünnepélyes külsőségeket (651-657, 669-671. sorok):

Primus ego Eridani patrium de gurgite ad Histrum
Mnemonidas Phoebo ducam comitante sorores.
Primus Nysaeos referam tibi, Drave, corymbos
Ac viridi in ripa centum sublime columnis
Constituam templum: media, Guarine, sedebis
Aureus in camera picto super Iridis arcu
Insistens Lunam radiis et solis amictus.

[10] *Carmen pro pacanda Italia, ad Imp. Caes. Fridericum III.*
[11] HUSZTI József: *Janus Pannonius és Anjou René*. Budapest, 1929.
[12] RENÉ D'ANJOU: *Le Livre du coeur d'amour epris*, ed. Florence BOUCHET, Lettres gothiques Paris, Le Livre de Poche, 2003, 7-79. – René D'ANJOU, *A szerelmes Szív könyve (Le Livre du Coeur d'amour épris)*, KAKASY Judit fordítása, in, *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, rec.iti, Bp., 2010.
[13] Konferenciát is rendeztek: *René d'Anjou (1409–1480): Pouvoirs et gouvernement*. Colloque international du 26 au 28 novembre 2009 à Angers.
[14] «Panegyricus, ad Iacobum Antonium Marcellum Venetum»
[15] «Panegyricus ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum»

- -

Ipse coronatus vittis et fulgidus ostro
Inter psallentes candenti in veste ministros
Pontificis ritu fumos adolebo Sabaeos.

Mint az eddig elmondottakból látható, Janus Pannonius három személyhez írt terjedelmes panegyricust ezekben az időkben: Renéhez, Marcellóhoz és Guarinóhoz. Jómaga padovai egyetemjárását befejezvén, 1458 nyarán ott kellett legyen a fentiekben említett *Strabon-kódex* ünnepélyes átadásakor, hiszen figyelemmel kísérte mesterének fordítói munkáját. A *Guarino-panegyricus* erre vonatkozó sorait idézzük (732-736):

Maiorem natu magnus nunc Srabo fatigat,
Pontificis summi iussu. Quae gaudia pubis
Pieriae, cum iam supremum rasus ad unguem,
Cedron olens, minio rutilans, et pumice laevis
Servantis tandem loculos evaserit arcae?

A Renének készült *Strabon-kódex* első miniatúrájának hátterében, előkelő kalappal a fején, valószínűleg Janus Pannoniust ábrázolta az illuminátor, az őt jól ismerő, padovai Giovanni Bellini. (Az azonosítást az az arcrekonstrukció teszi lehetővé, amelyet Janus Pannoniusnak a pécsi székesegyházban megtalált koponyája alapján,[16] Kustár Ágnes antropológus Árpás Károly közreműködésével készített.[17]) Marcello akkor is odafestethette Janust, mint a hármójuk társaságához leginkább illő személyt a könyvátadási jelenetbe, ha a költő történetesen mégsem lett volna jelen az ünnepi eseménynél! Éppen 1458-ban írta Janus Pannonius azt az elégiáját, amelyben Andrea Mantegnát dicsőíti azért, amiért a híres padovai mester őt egy táblaképen barátjával, Galeotto Marzióval együtt lefestette. Ez a mára elveszett táblakép akár a miniatúra előképe is lehetett.[18]

Amikor eddig a feltevésig eljutottam, Janus Pannoniusnak kevéssé ismert, Anjou Renéről írt, ám csonkán fennmaradt panegyricusa felé fordult a figyelmem. Ez a dicsőítő költemény nincs benne a két marosvásárhelyi tudós, Teleki Sámuel és Kovásznai Sándor híres, és máig nélkülözhetetlen Janus-összesében.[19] A *Rentus-panegyricus* 497 verssort tartalmazó csonka szövegét 1880-ban, egy laphiányos vatikáni kéziratból (Vat. Lat. 2847), a kitűnő filológus, Ábel Jenő (1858–1889) adta ki, a teljes művet azonban elveszettnek hitte a Janus-filológia.[20] A töredékes dicsénekkel csupán Huszti József (1887–1954) foglalkozott alaposabban, aki 1929-ben *Janus Pannonius és Anjou René* címmel írt tanulmányt róla.[21] A magyar költő és a francia herceg itáliai kapcsolatára külföldön kevés figyelem irányult. Újabban azonban egy oxfordi tanár több konferencián megismételt előadást szentelt ennek a

[16] KÁRPÁTI Gábor, *Janus Pannonius feltételezett sírhelye?* in *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Ed. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1998, 41-49. – A II. Pál pápa ólombullájával és szurkos koporsó nyomaival együtt fellelt csontváz az altemplom oltár alatti részén nyugodott. A maradványokat 2008. október 21-én ünnepélyesen helyezték el az altemplom falában. Az újonnan készült márvány síremléken a Janus által írt epitáfium szövege olvasható: Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Histrum, / Duxit laurigeras, ex Helicone, Deas …

[17] KUSTÁR Ágnes, *Janus Pannonius arcrekonstrukciója. Melyik az igazi?* Élet és Tudomány, 51–52. szám, 2009, 1641-1644. – SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Talányos arcképek. Kegyelmed-é a magyar Janus?* Élet és Tudomány, 51–52. szám, 2009, 1644-1645.

[18] *Laus Andreae Mantegnae pictoris Patavini, MCCCCLVIII.* „Qualem Pellaeo fidum cum rege sodalem"

[19] JANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia. Pars I*. [Ed. Teleki Samuel, Kovásznai Alexander], Trajecti ad Rhenum, 1784. – Reprint: Budapest, 2002.

[20] IANI PANNONII *Panegyricus in Renatum* in *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. – Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Eugen ÁBEL, Budapest, 1880, 131–144.

[21] HUSZTI József, *Janus Pannonius és Anjou René*, Budapest, 1929.

kettejük személyét érintő politikai és kulturális vonatkozású témának, dolgozata a minap nyomtatásban is megjelent.[22]

2009. május 26-án történt, amikor éjfél körül a *Renatus-panegyricus*hoz az interneten keresgéltem információkat, hogy az egyik beírt kérdésemre a Google betűfelismerő keresője rátalált a *Correspondance Historique et Archéologique* című francia tudományos folyóirat 1898. évi kötetének egyik lapjára.[23] A képileg megjelenített lapon „Un poème inédit sur René d'Anjou" című, az alábbiakban magyarra fordított sorokra esett a tekintem:

„**Kiadatlan vers Anjou Renéről** – A Nápolyi Nemzeti Könyvtár kéziratai között (X,B,63 jelzeten) őrzi ismeretlen latin szerző versének modern kópiáját: «De laudibus Renati Siciliae regis libri tres», dedikálva «ad clarissimum equitem Iacobum Antonium Marcellum, patricium Venetum, publici tunc exercitus praetorem.». Íme a dedikáció első sorai, amely szerint a verset Marcello rendelte meg:

O qui Romani genus alto a sanguine ducis
Marcelli, o Venetae maxima fama togae,
Accipe magnanimi laudes, Jacobe, Renati,
Accipe mandatis carmina facta tuis,
Et si mandabis, majora volumina condam
Smyrnaeum numero praeteritura senem…"

Nem akartam hinni a szememnek. A francia szövegben a szerző megnevezése nélkül idézett címből, és az ajánlás kezdősoraiból azonnal ráismertem, hogy a cikkben Janus Pannonius *Renatus-panegyricus*áról van szó. A folyóirat kérdéseket tárgyaló rovatában megjelent cikk írója, aki magát csupán P. szignóval jelölte, a továbbiakban még idézgetett az általa fellelt szövegből, majd megadta a mű mindhárom részének kezdő és záró sorait, végül pedig ezekkel a szavakkal zárta írását:

„Hogyhogy kiadatlan maradt ez a megverselt krónika, amely igen fontos René király történetét és itáliai hadjáratát illetően? Úgy látszik, hogy Lecoy de la Marche[24] úr, aki oly kiválóan ismeri Anjou René történetét, sem nem használta, sem nem tudott róla. Vajon ez a tény önmagában feljogosít-e olyan komoly feltételezésre, hogy a verset még sosem adták ki?

Másrészt viszont: hol lehetne megtalálni ennek a krónikának az eredeti kéziratát? A Marcello-család levéltára vajon mennyire állt ellen az időnek? S ha nem, maradt-e belőle mégis valahol valami?

Végül pedig: mit tudunk magáról az érdekes vers ismeretlen szerzőjéről?

P."

Szobám sarkában, a számítógép képernyője előtt hangosan kiáltva adtam meg a 111 esztendős kérdésre a választ: JANUS PANNONIUS! Felugrottam helyemről, olyannyira nagy öröm fogott el. Azonnal felismertem a felfedezés jelentőségét. A francia cikkből ugyanis teljesen nyilvánvaló volt, hogy a nápolyi kézirattárban a költő teljes műve olvasható.[25] Hihetetlen

[22] Oren MARGOLIS, *Le roi René, Janus Pannonius, et la politique de la transmission culturelle en Italie à la Renaissance*, in, F. BOUCHET (ed.), *René d'Anjou, écrivain et mécène*, "Texte, Codex, Contexte 13", Brepols, Turnhout, 271-84.

[23] P., *Un poème inédit sur René d'Anjou*. La correspondance historique et archéologique, ed. Fernand Bournon, F. Mazerolle, Paris, 1898, année 5, p. 172–173.

[24] LECOY DE LA MARCHE, Richard-Albert, *Le Roi René, sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires*, 1- 2, Paris, 1875.

[25] A következő szövegrészletek közlése ugyanott: *Dedicatio*, 1–6; *Proemium*, 1–14; *Libellus I*, 1–2, 347–348; *Libellus II*, 1. (incipit) és 320. (explicit); *Libellus III*, 1. (incipit), 333. (explicit).

dolog, de az internetnek, és a Google Book Search nevű keresőprogramnak köszönhetően immár otthonról is meg lehet találni fontos dolgokat.

Kíváncsi lettem arra is, hogy ki lehetett az a P. szignójú tudós, aki 1898-ban kihalászta a kéziratok tengeréből azt a kolligátumot, amely Janus panegyricusát rejtette magában. Újabb, hosszas internetes böngészés után arra jutottam, hogy az a személy, akinek holta után egy évszázaddal is hálával tartozunk, feltehetőleg Léon-Gabriel Pélissier (Marseille, 1863. március 24. − Montpellier, 1912. november 9.) francia történésszel azonos. Ő az egész életét kéziratok felkutatásával és azok lemásolásával töltötte, s kiváltképpen az olasz könyvtárakat járta be.[26] Éppen 1898-ban jelent meg egy ismertetése a *Bulletin du Bibliophile et du Bibliothécaire* című folyóiratban a svéd Krisztina királynő egyik kéziratos bejegyzéseket tartalmazó könyvéről, amelyet ugyancsak a Nápolyi Nemzeti Könyvtárban talált.[27]

Ekkor már csupán az volt a kérdés, hogy a fontos kézirat ma is megvan-e, illetve a jelzete is ugyanaz-e? Jó lett volna azonnal Nápolyba utaznom, de erre nem volt módom. Ismerem ezt a gyönyörű várost, többször is jártam ott. Tíz éve, amikor az ottani nemzeti könyvtárat is felkerestem, egy utcai árustól vásároltam egy a XV. századi Nápolyt ábrázoló képet, amelyet felkasírozva, azóta is a számítógépem mögött tartok.[28]

Végül is a nápolyi egyetem magyar lektorát, Tóth Máriát hívtam segítségül, aki a Pélissier által megadott pontos jelzet alapján, június 11-én vette kézbe először a kéziratot, amelyről digitális felvételt készíttetett. Ezek után június 18-án estéről virradóra, e-mail útján küldte el nekem Budapestre a kézirat 42 lapjának digitális képét.

Ekkor újabb meglepetés ért. Pélissier cikkében nem említette meg, hogy a panegyricus vége után, egy üres lapot követően, a cím és a szerző megnevezése nélkül, Janus Pannoniusnak 1458. június 5-én Narniban írt, Feronia nimfa forrását dicsérő, jól ismert elégiáját is odaírta az egykori másoló.[29] Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a forrást 2007 nyarán, a vers írásának 550 évfordulóján felkerestem.[30]

Mindaddig titokban tartottam a felfedezést, míg az új szövegrész szöveggondozását el nem készítettem, és folytatván Kerényi Grácia munkáját, le nem fordítottam azt magyar hexameterekben. Júniusban, a nyári napforduló után kezdtem el, és szeptemberben az őszi napéjegyenlőség után fejeztem be a munkát.[31]

Jankovics Józseffel tudattam a felfedezést, aki 2009. szeptember 30-ára tűzte ki előadásomat. A szakmai közönség az MTA Irodalomtudományi Intézetében ismerhette meg a felfedezést, és hallhatta egyúttal a társfelfedező, az internet dicséretét is (*Válasz egy 111 esztendős kérdésre – In laudem interretis*). Nyomtatásban először munkahelyemnek, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kulturális és közéleti magazinjában írtam a felfedezésről.[32] A hírrel az elektronikus és az írott sajtó, valamint a rádiók és a Magyar Televízió is foglalkozott. A most előkerült *De laudibus Renati Siciliae*

---

[26] BABUT, E. C.: *Nécrologie – Léon-Gabriel Pélissier – Marseille, 24 Mars 1863 – Montpellier, 9 Nov. 1912*. Mélanges d'archéologie et d'histoire, Année 1912, Volume 32, Numéro 32, p. 511-516.

[27] PÉLISSIER, L.-G., *Notes autographes de la reine Christine sur un volume de la bibliothèque de Naples*. Bulletin du Bibliophile, 1898, no du 15 julliet, p. 380-385.

[28] *Vue de la ville et du port de Naples, par Tavola Strozzi, deuxième moité du XVe siécle (Naples, musée de Capodimonte). = Le Roi René dans tous ses états 1409–1480*. Ed. Jean-Michel MATZ et Elisabeth VERRY sous la direction de Editions du patrimoine, Centre des monuments nationaux, Paris, 2009, 110. (Figure 6)

[29] IANUS PANNONIUS, *Naiadum Italicarum principi divae Feroniae Ianus Pannonius cecinit in reditu ex Urbe, nonis Iuniis, anno MCCCCLVIII*. („Sacri fontis ave, mater Feronia, cuius") – JANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia, Pars I.*, [Ed. Teleki Sámuel, Kovásznai Sándor] Trajecti ad Rhenum, 1784, 273-276.

[30] SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius Feronia forrásánál*. Napút, 7. szám, september, 2008, 89-92.

[31] A Renatus-panegyricus teljes latin szövege és annak magyar műfordítása a *Jelenkor* című pécsi irodalmi folyóirat mellékleteként jelent meg 2010 februárjában. A latin szöveg forráskiadása előreláthatólag a Magyar Ókortudományi Társaság *Antik Tanulmányok* (*Studia Antiqua*) című folyóiratában, 2010 során lát napvilágot.

[32] SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Nápoly veszedelméről*. Trefort-kert, 4 szám, 2009, 64-69.

regis libri tres, azaz *Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről való három könyv* című dicsőítő költemény csonkasága volt eddig Janus Pannonius életművének legfájóbb hiánya. A felfedezés legnagyobb jelentősége tehát az, hogy a most készülő Janus Pannonius-kritikai kiadás immár a teljes életművet adhatja közre.[33] A most megkerült teljes szöveg 1043 hexametersort tartalmaz. Az eddig ismeretlen 546 sornyi rész a hosszú laudációnak a harci eseményeket elbeszélő része, amely Nápolynak Aragóniai V. Alfonz általi, 1442-ben történt elfoglalásával záródik.

Az alábbiakban röviden ismertetem az immár teljessé vált panegyricus tartalmát. A dicsőítő költemény két elégikus formájú ajánlással kezdődik. Az első, a fentiekben részben idézett szöveg, Marcellót szólítja meg, a második pedig Anjou Renét, akit a majdani visszatérésre ösztönöz.

A két ajánlást követi a hexameterekben írt panegyricus. A költő elmondása szerint a régi korok személyiségeihez mérten is nagy ember René. A szerző a múzsákat hívja segítségül művéhez (I. 1-31). Először Renatus családját mutatja be: Apja Lajos; a húga pedig a francia királynak, Károlynak a felesége; leánya az angol uralkodó neje. René felesége Izabella, aki a szent földön harcoló Gottfrednak a leszármazottja. Közös fiuk is kiváló (I. 32-106). Ennyi előnyös dolog mellett lehetett volna kegyesebb Renéhez a sors. René születésétől fogva jó természetű. Gyerekkorától ifjúkoráig jól felkészült a hadakozásra (I. 107-132).

Apja Renének, mint utódjának, tanácsokat adott az igazságos kormányzásról, a hadakozás helyes és eredményes módjáról (I. 133-260). Ő méltó utódja lett apjának. René keménycsontú és magas. Tud latinul, olvas görögül, sőt gyakorolja a festészetet és az ékesszólást (I. 261-285).[34] Ért a joghoz, ám enyhén büntet. Több nyelven beszél: anyanyelvén kívül tud arabul, németül, olaszul. Példás életű, sok barátja van. Kegyesen éli meg keresztyén hitét, ám az asztrológiát is nagy hozzáértéssel műveli. A költő fogadkozik, hogy igazat szól, hősét pedig a mostoha sorsban fogja hitelesen bemutatni (I. 286-323).

René a százéves háború idején bár hősiesen harcol, fogságba esik, majd időlegesen elengedik (I. 324-348). Johanna királynő holta után Renét hívják a nápolyi trónra (II. 1-13). René visszamegy a fogságba. Felesége azonban legyőzi a hispánokat Gaetánál, és bevonul Parthenopé, azaz Nápoly várába (1435. október 18), majd egyedül három évig védi a királyságot. (II. 14-40).

René szabadulva a fogságból megérkezik, ám addigra királysága nagy részét elfoglalva tartja már az ellenség (1438. május 19.). René hadat üzen. Ellenfele kitér előle. René Pellosánál buzdító beszédet mond csapatainak (II. 41-106). – A panegyricus 1880-ban felfedezett, Ábel Jenő által közölt csonka szövege ezen a ponton szakadt meg. Innentől a 2009-ben Nápolyból előkerült teljes szöveg alapján folytatjuk a tartalmi ismertetést. – René személyesen vezeti a harcot, amelyben az ellenfél puskákat is bevet. Egyik embere kéri, hogy vonuljon vissza, de ő tovább harcol. Ellenkező vezérét, Caldorust, fogságba veti (II. 107-199). René birtokba veszi Nápolyban a Castel Nuovót. Szárazon és vizen harcol tovább. René ekkor párbajra hívja ki ellenfelét, de az riadtan elmenekül (II. 200-225).[35]

Az ellenfél azonban később összeszedi minden erejét, és gyűrűbe zárva, elkezdi Nápoly ostromát. Az 1441 nyarán kezdett ostrom még a tél beálltakor is tart. A saját várába

---

[33] Iani Pannonnii Opera quae manserunt omnia, seriem redigunt Stephanus Borzsák et Agnes Ritoók-Szalay, Institutum Litterarum Acacemiae Scientiarum Hungaricae Sectio Litterarum Ranascentium.

[34] Lásd: *Splendeur de l'enluminure. Le roi René et les livres*, ed. Marc-Edouard GAUTIER, avec les conseils scientifiques de François AVRIL, Ville d'Angers, Actes Sud, 2009, 228-229.

[35] Antonio Beccadelli is megemlíti ezt a párbajkihívást *De dictis et factis Alphonsi regis*, III, 35. *Animose*: Renatus dux cum per fecialem ferream chirothecam, id est praelii signum detulisset Alphonso, alacriter illam accepisse palam est. Moxque fecialem interrogasse, num in singulare certamen, an in universum exercitum se provocaret, quoniam ipse utrumque, videlicet, accepisset. Respondente vero feciale non in universum certamen a Renato provocari, confestim pugnae locum et tempus iure belli statuisse, accessisse, at nequicquam expectasse. – ANTONII PANORMITAE *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*, Basileae, 1538, p. 82.

szorult René kitöréssel próbálja az ostromgyűrűt megtörni (II. 226-254). Éjjel, kis csapattal kiosonva, jeges utakon, havas hegyi ösvényeken át halad, miközben az ellene felbujtott néppel is összeütközik. Végül negyvenezer főre dagadt seregével Beneventum falainál bukkan fel, ahonnan Lucera felé tér ki, majd Pellosához igyekszik. Bár győztesen halad előre, de vezérének, Caldorának az érdeme, hogy nem csalta tőrbe ellenfele. Ha Caldora továbbra is hű lett volna hozzá, talán sikerült volna a végső győzelmet is elérnie (II. 255-320).

Amikor 1442-ben kitavaszodott, az ellenfél hatalmas sereget gyűjtött. A költő seregszemléjében bemutatja a tájakat, ahonnan az ostromlók érkeztek (III. 1-32). Újult erővel indul meg Nápoly ostroma. Az ágyúk is megszólalnak. A városban az éhínség okoz szenvedést. René kitartásra buzdítja a védőket, mondván, hogy Genovából hamarosan érkezik segítség. Addig is mindenét szétosztja a népnek (III. 33-68). Csak kis időre bizonyul elégnek ez a kis pótlék. René példát mutatva, maga is nélkülözik. A nép biztosítja a királyt, hogy kitart a rossz sorsban is mellette. Már június volt, amikor megjelent Allecto fúria (III. 69-118).

A városban akadt valaki, aki nem tudta tovább elviselni a nyomort. A költő ennek a hitvány embernek a nevét nem kívánja megemlíteni (III. 119-123).[36] Allecto álöltözetben bujtogatja árulásra a férfit (III. 124-138). Az áruló ajánlatot tesz az ellenségnek, hogy beviszi őket a vízvezetéken át a városba. Az ibér kapva-kap az ajánlaton, jutalmat is ígér, hiszen nem olyan becsületes, mint egykor a rómaiak (III. 139-164). Éjszaka 200 ifjú lopódzik be a városba. Erinnys is megjelenik, bár nem tudja megakadályozni a vészt megelőző csodajeleket. Hajnal lett, amikor a falakat támadni kezdte az ellenség. Renatus hősiesen védekezik. Ekkor bújnak elő a föld alól a támadók, miként egykor a trójai falóból a görögök (III. 165-199).

A király megpróbálja elhárítani a váratlan veszedelmet. Egyéni hőstetteket hajt végre, de rádöbben, hogy közben az ellenség elfoglalta a várost, és folyik már a fosztogatás is (200-233). René megérti a helyzet tarthatatlanságát, de hidegvérrel küzdve jut el a Castel Nuovóba, amelyet még két hétig védelmez (III. 234-244). Megkésve ekkor érkeznek meg a segítséggel a genovai hajók.

A király kihajózik velük a tengerre. A nép keseregve veszi tudomásul királya távozását, amelyet szerencsétlen dogok követnek. A király azzal nyugtatgatja övéit, hogy veszteségük kisebb, mint a trójaiaké, hiszen van hová haza menniük (III. 245-272). A hajó végighalad a Tirrén-tenger partjánál fekvő nevezetes helyek előtt. Távolban a római falakat látva, René eltöpreng a római birodalom felemelkedésén és bukásán. A maga újbóli felemelkedésének reményét is megpendíti (273-306).

A hajóút folytatódik tovább, Pisáig, ahol kikötnek. René innen a firenzeiek segítségével megy tovább (III. 307-319). IV. Jenő pápa, sajnálkozva üzeni Renének, hogy nem tudott neki segítséget nyújtani, hiszen annyira közös a sorsuk, hogy maga is elhagyni kényszerült Rómát, az ottani nép lázadása miatt. Az Alpokon túlról a francia király követei érkeznek Renéhez, aki velük együtt épségben kel át a hegyeken hazájába (III. 320-333).

Mint a fentiekből látható, az epikus formájú, azaz hexameterekben folyó főszöveg első, eddig is meglévő fele Renét, apját és felesége felmenőit mutatja be igen részletesen. A most előkerült rész mozgalmasabb, hiszen René Nápoly megtartásáért folytatott, ám kudarccal végződő harcait beszéli el. Az általa felvázolt eseményeket érdemes lesz összevetni a kortárs történetírók feljegyzéseivel és a történelmi forrásokat feldolgozó szakmunkákkal.[37] Új arcát ismerhetjük meg Janus Pannoniusnak. Korábban azt tudtuk róla, hogy betegeskedett a táborban és a katonai dolgokat kevéssé szerette. Csupán a *Marcellus-panegyricus*ban esett

[36] A költő Rubino Galeota nevét titkolta el. – FENIELLO, Amedeo, *Naples dans l'aventure italienne*, in *Le Roi René dans tous ses états 1409–1480.*, ed. Jean-Michel MATZ et sous la direction de Elisabeth VERRY, Editions du patrimoine, Centre des monuments nationaux, Paris, 2009, 123.

[37] BLONDUS, Flavius, *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*. Venetiae, 1483. (Decad III, liber VII.); PII SECUNDI Pontificis Maximi *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt.* Frankfurt, 1614. – FARAGLIA, Nunzio Federigo, *Storia della lotta tra Alfonso V d'Aragona e Renato d'Angio*, Lanciano, 1908.

több szó harcokról. Meglepő módon, az újonnan megtalált részben, élvezettel és nagyon mozgalmasan írja le a hadműveleteket.

Nem olyan ez a költemény, mint Janus többi panegyricusa, hanem egy változatos eseménytörténeti elbeszélés, amely mint olvasmány is izgalmas, s tele van a költő műveltségének csillogtatásával. Janus minden irodalmi eszközt megmozgatott azért, hogy Anjou René erkölcsi és hadi erényeit fölöttébb magasztalhassa. Nehéz feladat volt ez, hiszen a dicsőítő költeményt nem egy nagy győzelemről kellett megírnia, hanem arról, hogy az egykori király tíz évvel korábban elvesztette Nápoly városát. Éppen ezért az ifjú költő szeme előtt, Claudianus panegyricusain kívül, Lucanus *Pharsaliá*ja lebegett példaként.[38] Janus ebben a dicsénekében Anjou René ellenfelét, a végig ibérnek nevezett Aragóniai Alfonzot rossz színben mutatta be.

1443. február 26-án Alfonz nagyszabású triumphussal vonult be Nápolyba. Ezt a látványos eseményt a Castel Nuovo márványból készült reneszánsz díszkapuzatára helyezett, Francesco Laurana (c.1430–1502) tervei szerint 1453 és 1468 közt készült dombormű örökítette meg.[39] Nemcsak ez az Anjouk által épített, a nápolyiak által Maschio Angioinónak nevezett erőd hirdeti máig Alfonz dicsőségét, de jónéhány humanista is akadt, aki a nápolyi győztest azon frissiben irodalmi művel dicsőítette.[40] Köztük volt Janus Pannonius egyik költői ellenlábasa, Porcellio de Pandone (1409–1485) is, aki 1446 táján 678 soros, háromrészes panegyricust írt Alfonz triumphusáról.[41] Ennek első könyve érintette a Renével vívott háborút is. Janus bizonyára olvasta a másik oldalon álló, s neki ellenszenves szerző művét, amelyből jónéhány kézirat maradt fenn korunkig, ám modern kiadása csak egy könyvritkaságban hozzáférhető.[42] Az azonban elmondható, hogy a vesztes René nagy nyeresége volt, hogy az ő történetét nem kisebb költő verselte meg, mint Janus Pannonius. (René alakja, 150 évvel később, Shakespeare VI. Henrik angol királyról szóló drámájának I. részében, a provanszál Reignier néven kapott újra szerepet.) A panegyricus, amely most előkerült, annak idején azért nem vált nyilvánosan ismertté, és azért lappangott több száz évig, mert René 1453 során tett visszatérési kísérlete végül kudarcba fulladt. Maga Janus néhány évvel később azonban Alfonz nápolyi királyról, a humanisták és reneszánsz művészet nagy pártolójáról, érdemeit

---

[38] FENICZY György, *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete*, Budapest, 1943.

[39] HERSEY, George L., *The Aragonese Arch at Naples, 1443–1475*., New Haven, 1973.

[40] BECCADELLI, Antonio, *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*, Pisa, 1485, (1455-ben keletkezett); BECCADELLI, Antonio (detto il Panormita), *De dictis et factis Alphonsi regis*, Roma, 2004. (Biblioteca Italiana) – FACIO, Bartolomeo, *De rebus gestis ab Alphonso primo Neapolitanorum rege commentariorum libri decem*. Lugduni, 1560. (1450 körül keletkezett); FACIO, Bartolomeo: *Rerum gestarum Alfonsi regis libri*. Testo latino, traduzione italiana, commento e introduzione Daniela PIETRAGALLA, Dell'Orso, Alessandria, 2004. (Ciceronianus, 2)

[41] FRITTELLI, Ugo, *Giannantonio de' Pandoni detto il „Porcellio"*, Firenze, 1900, 111-123.

[42] PANDONI, Porcellio de, *Il trionfo di Alfonso I d'Aragona cantato da Porcellio*, edizione a cura di Vincenzo NOCITI, Rossano, 1895, I–XLVII. (*Poema in quo describitur bellum inter Alphonsum I. et Renatum Andegavensem et pompa triumphalis cum Alphonsus Neapolim ingressus est*. Első tizenkét sora a következő:

Fert animus partum multo sudore triumphum
Regis Aragonae divorum e prole creati,
Post fessos bello populos proceresque ducesque
Incipere, et ventis intendere vela secundis.
Tu vati, tu, sacra virgo venerata bicolli,
Musa, fave; memoransque animis illabere nostris.
Postquam fata ducem solio exclusura Renatum
Instituunt regem Siculum dicione tenere
Parthenopem, longo fractam belloque fameque,
Extemplo rex ipse urbis circumdare muros
Obsidione parat, portasque et moenia circum
Castra locant, tentantque acies incessere Martem.)

elismerő epigrammával emlékezett meg.[43] Janus Pannonius azt már nem érte meg, hogy 1476-ban Mátyás király éppen ennek az Alfonznak az unokáját, Aragóniai Beatrixot (1457–1508) vette feleségül.

Janus Pannoniust az utókor elsősorban epigrammái és elégiái miatt tarja nagyra, jóval kevesebbre értékeli epikus műveit.[44] Ezek közül a mesterével való személyes kapcsolat, tisztelet és szeretet által motivált *Guarino-panegyricus* nagyon magasan kiemelkedik. A magyar poéta akarva, nem akarva, részesévé vált a humanizmus első korszakában jelentkező politikai és irodalmi törekvésnek, amely a nagy személyiségek kultuszát tűzte ki célul. A humanisták, arra hivatkozva, hogy az antikvitás jeles alakjainak utóéletét az egykori történet- és életrajzírók biztosították, arra igyekeztek rávenni saját koruk különböző szintű hatalmasait, vagy éppen helyi zsarnokait, hogy ők is hívják segítségül az irodalmat hírük-nevük fennmaradása érdekében. Klaniczay Tibor (1923–1992) így összegezte ezt a korjelenséget:

„A kor számos jelentős személyisége megértette a leckét és igyekezett támogatást, pénz nem kímélve ösztönözni a hírnevét dicsőítő irodalmi tevékenységet. Valamennyi között a legkövetkezetesebben Aragoniai Alfonz, Federico Montefeltro és Mátyás törekedtek erre, nemcsak azért, mert bennük 'immensa animi magnitudo cum ingenti gloriae cupiditate' egyesült – miként azt Bonfini állítja Mátyásról –, hanem azért is, mert felismerték e laudatiók propaganda-értékét, közvetlen politikai hasznosságát is. Kialakulhatott így egy kölcsönönös egymásrautaltság dicsőített és dicsőítő között; az előbbinek érdeke volt mennél híresebb író szolgálatait megnyernie, az utóbbinak viszont mennél kiválóbb megbízóra szert tennie. A dicsőség annál nagyobb, mennél jelesebb toll örökíti meg, de az író hírnevét is az emeli, ha mennél kiválóbb személyt dicsőít. Ez a morális szempont persze többnyire átváltott nagyon is anyagi érdekekre; az egyik részről folyt az író csábítása, lekenyerezése, a másikról pedig a nemegyszer szemérmetlen ajánlkozás vagy zsarolás."[45]

Janus Pannoniust 1454-ig tartó ferrarai tanulmányai idején nagybátyja, Vitéz János váradi püspök támogatta anyagilag. Nem volt tehát szüksége arra, hogy érdemtelenekről írjon hízelkedő dicskölteményt. Janus két epigrammájában gúnyosan mutatta be a költőt és megrendelőjét, akik között a haszonvágy, illetve a fösvénység, és a kölcsönösen áhított hírnév sajátos kapcsolatot teremt.[46] A Troilus álnéven említett megrendelő ingyen szeretne a költővel dicsőítő költeményt iratni. A költő elmondja, hogy ha híres mitológiai hősökről énekelne, az bizonyosan jövedelmező lenne a számára. Ha viszont Troilust híressé tévő költeményt írna, akkor megeshet az, hogy csak a dicsőített neve marad fenn, a szerző neve pedig lemarad a kézirat címlapjáról. A megoldás tehát az: vagy fizet Troilus, vagy a költő hallgatásba merül:

Vis tua facta canam, nec vis dare, Troile, quicquam,
  Sed dicis: 'Tua sic fama perennis erit.'
Nil de te scribam licet, hoc Tirynthius heros,
  Hoc Ithacus nobis, hoc dabit Aeacides,
Vel Pagasaea ratis, vel mutua vulnera fratrum,
  Vel pars Romanae quaelibet historiae.
Quid, quod tu pariter celebraberis, et tua semper
  Vivent nominibus nomina iuncta meis;

---

[43] IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1. Textus*. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Budapest, 2006, 216-217. (Nr. 366) Si Iovis ossa iacent Dictaeo condita busto, / Alfonsi hic regis condita membra iacent. / Iuppiter aethereas sin possidet integer arces, / Integer Alfonsus sidera summa tenet.

[44] HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 77-93.

[45] KLANICZAY Tibor, *Nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 135-149. u.a.: Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadékai*, Budapest, 1985, 41-58.

[46] HORVÁTH János, *Janus Pannonius műfajai és mintái*. in *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 376-378.

Aut etiam si me neglectus omiserit index,
Te tamen insignem pagina tota feret?
Nil ago. Cunctaris pretium taxare poetae.
Haec summa est: vel da, Troile, vel taceo.[47]

A Janust barátságába fogadó Jacopo Antonio Marcello, és az ő révén talán Anjou René is, csupán átmeneti pénzzavarain segítették át időnként az ifjút. Jogos tehát azt hinnünk, hogy a panegyricusok írásában csekély szerepet játszhatott Janusnál az értük járó pénzjutalom, hiszen őt főként az vezérelte, hogy ebben a műfajban is megméresse magát. Marcello kedvéért még azt is megtette, hogy annak olaszul írt, Petrarca daloskönyvét utánzó, számára ugyancsak idegenül csengő verseit latin epigrammákká, és elégiákká formálja.[48]

Saepe suas flammas veteres flevere poetae,
Cuilibet et pro se Musa diserta fuit.
Nos in amore rudes Marcelli lusimus ignis,
Quos modo vulgari luserat ille lyra.
Sive voles cultos Itala testudine rhythmos,
Ille dabit, quales ante **Petrarca** dedit;
Seu cupies elegos Latia sub lege sonantes,
Sumetur vacuo pagina nostra tibi.[49]

Ezeket az akkori korszellemtől még idegen költeményeit azonban nem hagyta fennmaradni. René első felesége, Izabella, halála után (1453. február 28.), bánatában egy meglazult húrú íjat ábrázoló embléma alá írta ezt az olasz jelmondatot: „Arco per lentare, piaga non sana" (A kilazított íj nem enyhíti a szenvedést).[50] Ezt a Petrarca XC. szonettjének záró sorát („Piaga per allentar d'arco non sana") utánzó jelmondatot, talán éppen Marcello egyik költeményéből merítette René.

Marcello és René barátságát erős kötelékkel fűzte egybe az 1448. augusztus 11-én Angers-ban alapított Holdsarló-rend (Ordre du Croissant), amelynek Szent Móric volt a védőszentje.[51] E szent kultusza az Anjou család központjában, Angers-ban álló Szent Móric-katedrálishoz kötődött. A rend provanszál nyelvű jelmondatát a címertartó holdsarlóra írták: Los en Croissant (a növekvő hold tiszteletére). René a katedrálisban kápolnát állított a lovagrendnek. Jacopo Antonio Marcello, a rend oszlopos tagjaként, éveken át különleges könyvek adományozásával kedveskedett királyi barátjának. Ilyen kötet volt az a Szent Móricról és társairól készített kéziratos könyv is, amelynek a Holdsarló-rend tagjaihoz szóló ajánlását Marcello 1453. június elsején, egy katonai táborból keltezte. Az erről a szépen illusztrált könyvről szóló szakirodalom tanulmányozása közben jutottam egy újabb, Janus Pannoniusszal és Renével kapcsolatos, fontos felfedezésre.

A kódexet főként a művészettörténészek vizsgálták, az illusztrátorban Mantegnát, illetve Bellinit keresve. A *Passio Mauritii et sotiorum ejus* című, 18,7x13 cm nagyságú, képekkel illusztrált, 42 fólióból (A–C, 1–39) álló pergamenkódex lelőhelye: **Párizs,**

---

[47] IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia, Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1. Textus*. edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Budapest, 2006, 210-211 (Nr. 348, 349)

[48] Huszti József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 164-165.

[49] IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1. Textus*. …, 175-176 (Nr. 281.)

[50] GUÉRIN-DALLE MESE, Jeannine, *Le voyage: de l'aventure à l'écriture: autres Italies*, Poitiers, 1955, 137.

[51] A Holdsarló-rendről, szabályzatáról és 1458–1453 közötti tagjainak névsoráról lásd: MONTFAUCON, Bernard de, *Les Monuments de la Monarchie françoise qui comprennent l'histoire de France, tome troisieme*, Paris, 1731, 255-259.

Bibliothèque de L'Arsenal, Ms. 940.[52] Ebben Jacopo Antonio Marcello 1453. június elsején keltezett bevezető levele áll az élen (1r-4v), ezt követik a legenda argumentumai (6r-8v), majd a szent legendája (fol. 9r-33v), végül pedig egy hexamteres laudáció Szent Móricról és Renéről (35r-37v).

A kódexet öt képpel illusztrálták: 1. A lovagrend ülésterme a lovagokkal (fol. Cv). 2. Szent Móricnak és társainak mártíriuma (fol. 5r). 3. Szent Móric alakja a rend címerével (fol. 34v). 4. Marcello titkosírással ellátott profilképe (fol. 38v). 5. Velence allegóriája elefánt hátán a dózsepalotával és szalagra írt jelmondattal (fol. 39r).

Millard Meiss Mantegna illusztrációiról szóló könyvében megemlíti a Szent Móricról és Renéről szóló laudációt, ám csak a formáját jelzi: „Hexameters celebrating St. Maurice and René of Anjou"[53] Margaret King a velencei Jacopo Antonio Marcello életrajzi adatait részletesen bemutató könyvében ugyancsak megemlíti, hogy a párizsi Arsenalban őrzött kódexban van egy vers Renéhez, s azt is, hogy azt ki közölte: „verses to René (fols. 35–37v) separately published by Martin 1898, 258-64", majd a továbbiakban a XIX. századi attribúciót idézi.[54] Utalásából tehát kiderült, hogy a verset Henry Martin Marcello ikonográfiájáról szóló publikációjában kiadta.[55]

A Szent Móricról és Renéről szóló laudációt a kódex XIX. század eleji felbukkanásakor Jacopo Antonio Marcello szerzeményének vélték.[56] Ugyancsak őt jelölte meg szerzőnek fent említett szövegközlésében az Arsenal könyvtárosa, Henry Martin is. A Marcellóval foglalkozó modern szakirodalom nem vizsgálta felül az attribúciót, mert nem sok ügyet vetett magára a versre. A verset a legújabb Renével foglalkozó kötet sem méltatta különösebb figyelemre.[57]

2010. január 27-én feltettem magamnak a kérdést: ugyan kivel irathatott efféle magasztaló költeményt 1453 elején a velencei patrícius? A válasz kézenfekvő volt: Janus Pannoniusszal, aki néhány hónappal korábban, 1452 elején és végén, két panegyricust is írt Marcello felkérésére, az egyiket III. Frigyesről, a másikat Anjou Renéről. Ezek után a kérdéses verset nemcsak Henry Martin cikkében, hanem egy 122 esztendővel ezelőtti kiadásban, Joseph Bernard de Montmélian *Saint Maurice et la légion thébéenne* című könyvének függelékében is megtaláltam.[58] A 100 soros vers olvastán ismét kitörő öröm fogott el. Ez a nagyszerű humanista erudícióval megírt dicsköltemény egyértelműen Janus Pannonius szerzeményének bizonyult a számomra! (Lám, igazolódott a fentiekben idézett, Troilusnak szóló epigramma, a költő neve itt már elmaradt a vers elejéről!)

A vers magyar műfordítását 2010. január 29. és február 22. közt készítettem el. Attribúciómat először március 4-én Pécsett ismertettem, az ottani egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén, majd március 10-én az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztályán, a Janus-kutató kollégák előtt. Felvetésemet ők helyénvalónak tartották. A nagyobb nyilvánosság előtt, *Egy rejtőzködő Janus Pannonius-vers azonosítása* címmel, 2010. április 28-án tartottam előadást az MTA Irodalomtudományi Intézetében.

---

[52] *Catalogue de la Bibliothèque de L'Arsenal* par Henry MARTIN, Tome deuxième, Paris, 1886, 184-185.

[53] MEISS, Millard, *Andrea Mantegna as Illuminator: An Episode in Renaissance Art, Humanism and Diplomacy*, New York, Columbia University Press, 1957, 2-17, 79-80.

[54] KING, Margaret, *The death of the child Valerio Marcello*, Glasgow, 1994, 314.

[55] MARTIN, Henry, *Sur un portrait de Jacques-Antoine Marcello sénateur vénitien (1453)* Mémoires et Bulletin de la Societé nationale des Antiquaires de France, t. LIX. année 1898 (1900), 229-267.

[56] QUATREBARBES, M. Le Comte de, *Oeuvres complétes du Roi René*, tome I., Angers, 1845, 78; CHAMPION, Honoré, *L'ordre du Croissant,* Revue Nobiliaire Historique et Bibliographique, Paris, 1866, 509. LECOY DE LA MARCHE, Albert, *Le Roi René, sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires*, vol 2, Paris, 1875, 180.

[57] *Splendeur de l'enluminure. Le roi René et les livres*, ed. Gautier MARC-EDOUARD avec les conseils scientifiques de Avril FRANÇOIS, Ville d'Angers, Actes Sud, Arles, 2009, 216.

[58] MONTMÉLIAN, Joseph Bernard de, *Saint Maurice et la légion thébéenne*, vol. 2., Paris, 1888, 350-352.

Marcello tehát e szépen illusztrált könyvbe is bevonta az egy ideje már neki dolgozó ifjú költőt, aki kérésére laudációt írt a védszentről, és a lovagrenddel együtt, Anjou Renéről. Janus Pannonius példaképe ehhez a szerzeményéhez, több párhuzammal igazolhatóan, Venantius Fortunatus (530–600 után) azonos témájú elégiája volt.[59] Az ifjú költő más verseiben is gyakran imitálta e jeles poszt-antik szerző költeményeit.[60] A verssorok egyéb antik párhuzamai (Vergilius, Ovidius, Lucanus, Valerius Flaccus, Boethius, Claudianus) és a kompozíció sajátos jegyei egyaránt Janus szerzőségét bizonyítják! Jellemző az a törekvése is, hogy kerüli a középkori latinság és a keresztyén egyház szokványos szóhasználatát, helyettük antik megfelelőket keresve. Így lesz nála a Jupitert jelölő mennydörgő (summus Tonans) maga az Isten, a Mennyország pedig az Olympus vidékei (plagae Olympi).

Janus ifjúkorában még nem idegenkedett a szakrális versek írásától, hiszen mindössze 14 éves volt, amikor – Ritoókné Szalay Ágnes attribúciója szerint[61] – a venetói kisváros, Stienta lakóinak kérésére, védszentjükről, Szent István pápáról megírta a „Huc ades, o Stephane, templi sanctissime praesul" kezdetű refrénes elégiáját, mégpedig az ottani harangtorony újjáépítésekor, 1448. augusztus másodikán.[62] Sok hasonlóságot mutat ez a korai vers az általam most azonosított, öt évvel későbbi, ám jóval kiérleltebb párjával. Érdekes egybevetést kínál az az epithalamion, amelyet Janus ugyanebben az időben, 1453 januárjában, a velencei Francesco Barbaro lánya esküvőjére írt. Az örömapához szóló dedikációval kezdődő költeményben akad néhány hasonló nyelvi és stilisztikai fordulat.[63]

Janus Pannonius 1453 elején Szent Móricról már nem elégiát, hanem hexameteres laudációt írt. Szent Móric és a thébai légió Maximianus császár idejében, 287-ben, az Alpokban, a Rhône folyó menti Agaunumban, azaz gallok lakta terülten szenvedett vértanúságot. Legendájuk, amelyet Szent Eucherius, Lyon érseke írt meg, bekerült az Aurea Legendába. Emléknapjuk szeptember 22. lett. A vers éppen százsoros, azaz hecatostichon. Janus ehhez a mintát valószínűleg Francesco Filelfótól vette, aki 1449-ben Milánóban befejezett *Satyrae* (Különféle dolgok) című 10 részes könyvét, részenként tíz száz hexametersoros versből állította egybe.[64]

A költő először megszólítja a szentet, majd arra kéri, hogy múzsáját töltse meg erővel:

Inclite Mauriti, mundum celebrande per omnem,
Aurea quem nitido venerantur sidera vultu,
Qui chorus angelicae legionis et aetheris alti
Applaudunt laetis rapidi stridoribus orbes,
Qui quondam, sancto Christi pro nomine caesus,
Constanti saevam tolerasti pectore mortem,
Annue, queso, tuas tentanti promere laudes,
Et tantas nostris vires infunde Camenis,
Ut te carminibus dignis extollere possint.

[59] Carmen, 2, 14. *De sanctis Agaunensibus*. „Turbine sub mundi cum persequabantur (persequerentur) iniqui"
[60] RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Janus Pannonius és Venantius Fortunatus*. in *„Nympha super ripam Danubii" Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, 2002, 37-44.
[61] RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Egy ismeretlen Janus-elégia?* in ibidem, 45-54.
[62] *Poeti estensi del Rinascimento*, a cura di Silvio PASQUAZI, Firenze, 1966, 177-178. (Az elégia címe. Praeces gentis Stienteae ad beatum Stephanum pontificem in celebratione natalis sui Stientae)
[63] Celebratio nuptiarum Jacobi Balbi et Paulae Barbarae, in *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Eugen ÁBEL, Budapest, 1880, 109-119.
[64] PHILELFI, Francisci *Satyrarum liber*, Mediolani, 1476.

A költemény ezek után a Legenda Aurea alapján[65] elmondja Móricnak és Thebából jött társainak Maximianus császár általi elfogatását és megkínzatását (10-27). Ekkor húsz sorban maga Szent Móric szólal meg, amint társait az üdvösség ígretével buzdítja hitük megtartására. Ezt követi a mártíromság elbeszélése (28-60).

A költemény aranymetszés szerinti második felében a Holdsarló-rendre tér rá a költő, kérve a védszent oltalmazását (61-72). Majd elmondja a 'divus'-ként megszólított védszentnek, hogy az ő kultuszáért minden király közt René tette a legtöbbet. Ő az (angers-i katedrálisban) paroszi márványból emelt Szent Móricnak kápolnát, amelyet királyi kincsekkel gazdagított.

Ante omnes regem complectere, dive, Renatum:
Is tibi nam tantos sacravit primus honores
Mirificumque tibi sumptu locuplete sacellum
Marmore de Pario condi curavit, et illud
Regalis multo ditavit munere gazae;

Alapítványt tett, amely meghagyta leszármazottainak, hogy ne sajnálják a pompát, a tömjént és az éneklést a szent tiszteletére René szerénységének ecsetelése után, végül arra kéri a költő a szentet, hogy Renét, aki mindent megtett a tiszteletéért, áldásaival pártfogolja dolgaiban, és majdan a Mennyországba is ő vezesse be: (73-105).

Miután sikerült Janus *Renatus-panegyricus*át föllelnem egy olyan nápolyi kéziratban, amely Kristeller *Iter Italicum*ában[66] nem szerepel, nem kisebb örömmel tölt el, hogy immár az *Iter Gallicum*ra lépve, a párizsi Arsenal kéziratából sikerült napfényre hoznom ezt Janus Pannonius-kutatás számára meglepetést okozó, eddig teljesen ismeretlenül rejtőzködő Janus-költeményt. A költő ebben a Szent Móric-laudációban René jellemének azt a kegyes oldalát mutatta be bővebben, amelyre Renatus-dicsénekben csupán két sorban utalt (I. 315-316): „Ante alios proceres, et regni in rebus agendis / Aequali sacras partitur pectore curas."

Midezek ismeretében elmondható, hogy Janus Pannonius ferrarai tanulmányai idején két nagy hatalmú patronusával még annál is szorosabb kapcsolatot tartott fenn, mint azt eddig gondolhattuk. A három nagy személyiség, a francia Anjou René, az olasz Jacopo Antonio Marcello és a magyar Janus Pannonius alkalmi találkozása tehát a humanista dicsőség-kultusznak volt köszönhető. René és Marcello esetében mégis érdemes kiemelnünk, hogy nem csupán a róluk szóló laudáció mutatja őket kiválóaknak, ők a valóságban is azok voltak. A humanisták a barátság kultuszában is igyekeztek követni az antik mintákat. Janus *Ad Marcellum* című epigrammájában Marcello és René barátságát antik párhuzamok sokaságával érzékeltette:[67]

Quod fuit astuto pugnax Aetolus Ulixi,
Quod duro Telamon Amphitryoniadae,
Quod fuit inflexo mitis Patroclus Achilli,
Formoso Nisus quod celer Euryalo,
Quod fuit e Thebis profugo Calydonius exul,
Pirithoo casti quod pater Hippolyti,

[65] VORAGINE, Jacobus de, *Legenda Aurea*, Rec. Th. Graesse, Vratislaviae, 1890. (Caput CXLI.) – VARAZZE, Iacopo da, *Legenda aurea*, ed. Giovanni Paolo MAGGIONI, vol. 2., Firenze, 1998, 965-970.

[66] KRISTELLER, Paul Oskar, *Iter Italicum: A Finding List of Uncatalogued Or Incompletely Catalogued Humanistic Mss of the Renaissance in Italian and Other Libraries, Volume I–II. Italy*, Brill, London–Leiden, 1963–1967.

[67] IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1. Textus*. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Bp., 2006, p. 114-115. (Nr. 112)

Quod fuit Emathius domitori Hephaestio rerum,
Trux Epaminondae quod Pelopida suo,
Quod totidem Libyae victoribus unus et alter
Laelius, Augusto quod gener ipse fuit:
Hoc tu magnanimo nunc es, Marcelle, Renato,
Felix, qui regum dignus amore venis. [68]

Mindeddig arról esett szó, hogy Janus Pannonius miként magasztalt másokat. Végezetül adjunk helyet az ő dicséretének is, amelyet egy klerikus kortársa és személyes ismerőse, a magyar Andreas Pannonius (c.1430–1471 után), írt le róla. Ő karthauzi szerzetes volt, aki éppen az 1450-es években tartózkodott rendjének ferrarai Szent Kristóf-kolostorában. 1467-ben, Mátyás királynak írt királytükrében, a *Libellus de virtutibus* című, Vatikánban fennmaradt kéziratos könyvében ezt olvashatjuk:

„Hoc autem opusculum, quod nomini tuo magno dedicavi, dignum duxi tuae serenitati praesentandum et legere […] certe per illum tuum seraphicum dominum dominum videlicet Joannem Pannonium, Episcopum dignissimum Quinque Ecclesiensem, cuius sapientia et oratio clarior sole stellisque lucidior altissimas causas perlustrans et ad inferiora diffundens. Eius namque eloquentia non solum latine, verum etiam graece admirabilis, et quasi Physon fluvius[69] de eius ore sapientia egreditur. Vox enim eius dulcis et sonora, et quasi organum diversarum melodiarum causas virtutesque resonans. Non solum enim humanas, verum etiam divinas virtutes ita complectitur, ut et aliorum via et exemplar vitae sanctitatis, ut decet praelatum, esse possit.”[70]

Magyarul: „Ezt a művecskémet pedig, amelyet nagy nevednek ajánlottam, úgy gondolom, méltóképpen mutathatná be és olvashatná föl Felségednek… ama szeráfi Pannóniai János úr, Pécs méltóságos püspöke, akinek bölcsessége és beszéde a napnál fényesebben és a csillagoknál ragyogóbban hatol keresztül a legmagasztosabb tárgyakon, és hinti szét fényét a legmélyebb értelműek között. Ékesszólása ugyanis nemcsak a latin, hanem a görög nyelvben is csodálatos, és a bölcsesség úgy árad a szájából, mint a Phison folyó. A hangja édes és csengő, s mint sokszólamú orgona zeng az okokról és az erőkről. Mert nem csupán az emberi, hanem az isteni erőknek is értője, hogy – mint illik is egy főpaphoz – mások vezetője és példája lehessen az életszentségben.

[68] Diomedes–Ulixes, Heracles–Telamon, Patroclus–Achilles, Euryalus–Nisus, Tydeus–Polyneikes, Pirithous–Theseus, Hephaestio–Alexandros, Epaminondas–Pelopidas, Scipio Maior et Minor–Laelius Maior et Minor, Augustus–Marcus Claudius Marcellus, Renatus Andegavensis–Jacobus Antonius Marcellus.

[69] Az Édenkert négy folyójának egyike (*Genesis*, 2, 11-12.), amelyet bölcsességhez kapcsoltak a négy sarkalatos erény közül.

[70] ANDREAS PANNONIUS, *Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus; Libellus ad Herculeum Estensem*. in *Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus*, kiad. FRAKNÓI Vilmos, ÁBEL Jenő, Budapest, 526-527. (Irodalomtörténeti emlékek I).

A Renatus-panegyricus újabb kézirata Nápolyban, a Societa Napoletana di Storia Patria Castelnuovóban lévő könyvtárában

A *Klebelsberg Kuno-ösztöndíj* keretében, 2010. június 22-től július 22-ig, Nápolyban voltam kutatóúton. Kitűzött célom az volt, hogy a *Renatus-panegyricus* 2009-ben felfedezett, XIX. századi kéziratának előzményét megtaláljam. Nagy örömömre ezt a célomat sikerült megvalósítanom! A *Societa Napoletana di Storia Patria* Castel Nuovoban található könyvtárában, 2010. július 14-én, szerda délután 4 órakor megtaláltam Janus Pannonius nevezett panegyricusának XVII. század közepi kéziratát.

Az eddig teljesen ismeretlen kézirat lelőhelyére Scipione Volpicella (1810–1883) munkásságának vizsgálata vezetett el. Megállapítottam ugyanis Janus Pannonius panegyricusának XIX. századi kéziratáról, amelyet most a nápolyi Nemzeti Könyvtárban tanulmányozhattam, hogy azt a megnevezett olasz tudós ember másolta le, valamikor az 1850-es években. A bizonyossághoz úgy jutottam el, hogy összevetettem Volpicellának egy nápolyi történészhez, Carlo Troyához (1784–1858) írt három levelét és a panegyricust tartalmazó X, B, 63-as jelzetű kolligátumot. Volpicella pályafutását egy Bartolomeo Capasso által írt nekrológból ismertem meg, amelyet egy nápolyi helytörténeti folyóiratban leltem fel (*Scipione Volpicella – Commemorzione*. Letta nell'Assemblea generale della Societa Napoletana di Storia patria la sera dei 21 aprile 1883, in, Archivio Storico per le Province Napoletane pubblicato a cura della Societa di Storia Patria, Anno VIII. – Fascicolo I. Napoli, 1883, 176-193). Innen derült ki számomra, hogy Volpicella haláláig a Societa di Storia Patria elnöke volt. A nekrológ ennek a társaságnak a folyóiratában jelent meg. Innen vettem a gondolatot, hogy e ma is létező társaságnál kell folytatnom a kutatást.

Július 14-én, szerdán reggel, a francia forradalom ünnepén, abban reménykedtem, hogy a francia Pélissier-re való tekintettel sikerül végre találnom valami fontosat. A hold is növekedni kezdett, s ez a René-féle Holdsarló-rendre (Ordre du Croissant) emlékeztetett. – Korán, reggel 9-re mentem a könyvtárba, ahová egy éppen itt tanuló erasmusos diáklány is velem jött. A kézirattárban kikértem Scipione Volpicellának (1810–1883) a nápolyi történész Carlo Troyához (1784–1858) írt három levelét és a X, B, 63-as kolligátumot, hogy összevethessük a kézírást. E levelek írásképe is megerősítette az előző napokban bizonyossá váló megállapításomat, hogy a *Renatus-panegyricus* másolója Scipione Volpicella volt. Róla már minden elérhető életrajzot átnéztem az addig elmúlt napokban. Ezután a napfényes erkélynél lefényképeztem újra a Janus-kézirat lapjait és az említett leveleket. Később visszatértünk a kézirattárba egy másik kolligátumot átlapozni, de ez nem hozott semmilyen eredményt. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Volpicella nyomdokain haladva csakis a Società Napoletana di Storia Patria könyvtárában várható még valamilyen eredmény, hiszen ennek társaságnak évtizedeken át az elnöke volt a neves nápolyi tudós. Kiderült, hogy Società székhelye és könyvtára Castelnouvóban található. Papp Judit, a nápolyi egyetem magyar tanszékének lektora, aki nagyban segített a kapcsolat felvételében, sms-t küldött, hogy délután 3-ra tud a tengerparti Anjou-erődhöz érni. A diáklány közben hazament, de azt kérte, hogy hadd mehessen ő is velünk a másik helyszínre. Háromkor léptünk be a Castelnuovo díszes márványkapuján, majd felmentünk a Società Napoletana di Storia Patria harmadik emeleti könyvtárába. A könyvtáros felküldött a felső emeleti irodába, doctoressa Maria Concetta Villanihoz, aki e-mail-ben válaszolt a hét elején Judit érdeklődő levelére. A hölgy, bár nagyon barátságosan fogadott, nem tudott választ adni a kérdéseinkre, hanem azt javasolta, hogy menjünk vissza, és nézzük meg a katalógusokat.

Visszatértünk tehát a hangulatos és szép olvasóterembe. A készségesen segíteni akaró könyvtáros ezúttal az asztalra tette a Volpicelláról elnevezett terem és a társaság kéziratainak XIX. századi kézzel írt katalógusait. A *Manoscritti catalogo* I. kötetét fellapozva, a Renato, illetve az Angio címszót keresve, a 14. lap tetején a következő címre esett a tekintetem: *Angio*

d'Renato | *De laudibus Renati Siciliae Regis* | XXI A. 19 p. 141. Nem akartam hinni a szememnek, a cím teljesen megegyezett a Nemzeti Könyvtárban található, Volpicella által másolt kéziratéval!!! Rögvest arra gondoltam, hogy itt is meglesz a teljes szöveg. Ám, amíg hosszasan várakoztunk a kézirat kihozatalára, kételyek is ébredtek bennem, hogy talán csak egy említés lesz ez a cím egy másik szövegben.

Végül, délután négy órakor, egy 8 darabból álló kolligátumot vehettem a kezembe, amelynek 5. szövegeként, a katalógusban megjelölt 141r–168r leveleken (azaz 56 lapon), mint ismeretlen szerző műve, *De laudibus Renati Siciliae regis libri duo* címmel, telejes egészében előttem volt Janus Pannonius *Renatus-panegyricusa*. A 166v–168r számú leveleken (azaz 4 lapon), a cím és ugyancsak a szerző neve nélkül, Janus Pannonius Feronia forrását magasztaló elégiáját („Sacri fontis, ave mater Feronia, cuius") írta le az egykori ismeretlen másoló, mégpedig XVII. század közepinek látszó, jól olvasható kézírással. A lapok mérete 292x220 mm. A valószínűleg Olaszországban készült papírosban VAS betűkből álló 45x25 mm nagyságú vízjel látható (a betűk szárai kis körócskékben végződnek, az A betű belsejében v alakú az átkötés), amelynek azonosítása, a post quem megállapításához, további kutatást igényel. Nyilvánvaló volt azonnal, hogy Scipione Volpicella erről a példányról készítette a Nápolyi Nemzeti Könyvtárban lévő másolatot, valamikor 1845 körül. A scriptor a latin szövegben gyakran előforduló ae diftongust minden esetben farkas ę betűvel írta le, amely csak a XVII. század közepéig volt gyakorlatban.

Nagyon örültünk mindhárman a leletnek. Ekkor, ígéretemhez híven, az újabb felfedezésről sms-t küldtem Jankovics Józsefnek, aki azonnal (16:27-kor) visszaírta, hogy „Már megérte! Gratula nova! Péter is, aki itt ül velem szemben! Hajrá magyarok. Üdv. jj."

Nem is lehetne jobb helyen ez kézirat, mint Anjou René (1409–1480) utolsó lakhelyén, a Maschio Angioinóban! Ekkor néhány digitális fotót megengedett készítenem a rokonszenves könyvtáros, de közölte, hogy a szöveget csak ők reprodukálhatják. Felküldött bennünket a megrendelőlappal és a kötettel a Villani nevű hölgyhöz, akivel megbeszéltük, hogy lehetőleg minél gyorsabban fotóztassa le az 56 lapnyi kéziratot. (Az első húsz lap egyenként 1 Euróba, a továbbiak pedig egyenként 50 centbe kerültek, így összesen 38 Eurót kellett végül fizetnem).

A könyvtárból kimenve még megnéztük az eredetileg az Anjouk által épített Castelnuovo egyes részeit, és kimentünk a tengerre néző teraszra. Magunkról is készítettünk néhány felvételt a nagy nap emlékére. Nagyon nagy köszönettel tartozom Papp Juditnak minden addigi segítségéért és a tolmácsolásért! Kimenve a várból, elmentünk egy a Piazza Plebiscito melletti pizzériába, ahol sör és pizza mellett beszéltük meg az elvégzett dolgokat. Hazatérve, egy üveg sör és néhány szúnyog társaságában igyekeztem összefoglalót írni a történtekről. Lefeküdtem, de nem tudtam elaludni. Éjfél előtt a Szent Elmó-erődnél kilőtt tűzijátékot néztem végig szobám ablakából. Úgy tekintettem, hogy az aznapi felfedezést ünnepelték meg ezzel a ropogó látványossággal.

JANUS PANNONIUS

De laudibus Renati Siciliae regis libri tres
(Ferrara, 1452)

Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről szóló három könyv

A *Dedicatio, Proemium. Libellus I, 1. – Libellus II, 110.*

Kerényi Grácia fordítása

Az eddig hiányzó rész,
azaz a *Libellus II, 111. – Libellus III, 333.*

Szentmártoni Szabó Géza fordítása

Ad clarissimum equitem Iacobum Antonium Marcellum, patricium Venetum, publici tunc exercitus praetorem

O qui Romani genus alto a sanguine ducis
Marcelli, o Venetae maxima fama togae,
Accipe magnanimi laudes, Iacobe, Renati;
Accipe mandatis carmina facta tuis.
Et si mandabis, maiora volumina condam
Smyrnaeum numero praeteritura senem.
Non tibi me solos fateor debere libellos,
Quippe tuus longe plura meretur amor.
Pro te nec lucis discrimen adire morarer,
Nec quicquid possunt corpora ferre mali.
Praecipe, flagrantem saliam moriturus in Aetnam
Praecipe, per Syrtes naufraga vela dabo.
Sed quis iam pridem, bis quinis mensibus actis,
Alterius vates, te rogitante fui,
Nunc idem tuus esse paro, licet ipse recuses,
Orditur iam te nostra sonare chelys.
Nec mea spirarent faciles in carmina Musae,
Ni caneret mores pagina grata tuos.
Tu primus nostros dignatus visere lusus
Coepisti ingenio sponte favere meo.
Tu primus patrio miseratus ab orbe remotum
Dixisti auxilio velle iuvare tuo.
Cum tamen accingar iam te memorare parumper
Cunctabor, donec quae geris arma geres.
Nam licet acta tuae multum sint clara iuventae,
Expectare tamen nobiliora iuvat.
Interea votis superos ac voce precabor,
Ut redeas fuso victor ab hoste brevi.

Ad serenissimum Jerusalem et Siciliae regem Renatum in sequentes libellos proemium

Suscipe, quaeso, rudes, regum clarissime, nugas,
Nomine quas lusit nostra Camaena tuo.
Non mea quo priscum rescindant carmina vulnus,
Quod iam longa potest consolidare dies,
Non iam bissenos Phaebus circumtulit annos,
Sustulit ut regnum fraus inimica tibi,
Sed quo te potius remeandi concitet ardor,
Ut reparet virtus quod rapuere doli.
Et cupidus resonis iterat Garganus in antris;
Ingeminant nomen saxa Salerna tuum.
Quare age, nubiferas transcende ferociter Alpes,
Causa tibi faciles suggeret aequa deos.
Tunc graviore tuos plectro resonabo triumphos;
Carmina tunc hilaris candidiora canam.

De laudibus serenissimi Jerusalem et Siciliae regis Renati libellus primus

Res hominum tacito quondam sub pectore volvens
Fata vetustati nimium favisse ferebam,
Quae tot praestantis habuit probitatis in omni
Conditione viros, olim quos fama perennis
Aequaevam caelo faciet perducere vitam.
At contra divis iratus saepius ipsis
Aetatis nostrae sortem miserabar iniquam;
Iam penitus Curios, iam defecisse Metellos,
Nullos Scipiadas, nullos florere Catones.
Nec facti certas poteram deprendere causas;
Ipsane consuetos mutassent sidera cursus,
Viribus an priscis languens natura careret.
Expulit hunc nostro prorsus de corde tumultum
Nuper magnanimi virtus divina Renati.
Iam nihil ulterius querimur, desistimus una
Et damnare novos, et collaudare vetustos.
Marcelli hic solus titulos, hic Caesaris implet,
Aequat Alexandros, praecellit nomine Cyros.
Vos, o Pierides, cantanti pandite, divae,
Unde viri tantas exordiar edere laudes.
Nam cum perspexi generosum stemmate celso,
Pace domi iustum, foris acri Marte potentem,
Quid prius aggrediar, titubanti mente retracto.
Sic cum vernanti residens in cespite virgo
Circum se varios cernit ridere colores,
Hinc inter calthas pictum fulgere papaver,
Hunc mixtas canis violas pallere ligustris,
Inde rubere rosas, suspensis unguibus haeret,
Quem primum tenero decerpat pollice florem.
Sed quo legitimus servetur in omnibus ordo,
Quem natura prius tribuit narrabimus ortum.
Nam titulos penitus Ludovici patris omitto,
Cuius facta licet possint amplissima dici,
Omnibus hoc maius tamen est genuisse Renatum.
Gallica progenies toti notissima mundo
Extremos celebri fama penetravit ad Indos,
Quam nullam lucis genitor videt igneus almae
Maiorem in terris, seu ponto emergit Eoo,
Seu prono Herculeas illuminat axe columnas.
Haec divum effudit Carolum, qui temperat unus
Omne quod hinc Alpes, hinc terminat alta Pyrene,
Quod Rheni iacet inter aquas et Tethyos aequor.
Hunc tangit fortis sublimi stirpe Renatus,
Nam commune genus proavo dependet ab uno.
Sed cupiens vinclo secum propiore ligari
Germanam regi thalamo sociavit eidem.
Neu non principibus summis per cuncta coiret,
Nata Caledonio nupsit formosa tyranno.

Albertus cuperet licet ipsam ducere Caesar
Pannonias qui tunc urbes ditione tenebat.
Gallo aliter visum regi, cui cuncta licebant.
Si tamen ex istis nil nobilitatis haberet,
Sat clarus taedis Isabellae coniugis esset.
Palladis ingenium, probitas Latoidos illi,
Et Iunonis inest gravitas et forma Dionis.
Haec est illa ducis Gothifredi elata propago,
Qui primos valido linquens cum milite fines
Hellaeas tetigit fauces, transvectus easdem
Tempore se nullo iuravit velle reverti,
Ni rubro virides legisset in aequore conchas,
Et Babyloniacas pulsasset cuspide turres.
Ergo Asiae latis discurrens impiger oris,
Et ditis Libani colles transgressus odoros,
Iordanis sacros potavit casside fontes,
Ac tumulum Christi gentili ex hoste recepit.
Tali gaudet avo coniunx veneranda Renati.
Ne tamen indecores partus genuisse putantur,
Est illis sexus proles se digna virilis
Praestanti iuvenis facie fortissimus idem
Bellator, iussis alacer parere paternis. _____ *70*
Munificus, facilis, iustus, pietatis amator, *151*
Factis dicta probans, nec eo solertior alter
Rimari silvas canibus, venabula vasto
Praetentare sui, iaculis incessere pardos
Eminus horrentes transfigere cominus ursos. *155*
Historias vero callet doctissimus omnes,
Illas praecipue, quas facundissimus amplo
Livius ore sonat. Novit, quo monte Quirinus
Bissenas fausto conspexerit omine pennas,
Quantave pro raptis flagrarint bella Sabinis, *160*
Quo Curios fratres superarit Horatius astu,
Qua Brutus primas macularit caede secures,
Quot Fabios unus leto demerserit error,
Spreverit ut Cocles fluvium, vel Mutius ignem,
Curtius ingentem solidarit mersus hiatum; *165*
Ut Capitolinam servarit Manlius aedem,
Mox affectati damnandus crimine regni;
Quantum prosterni Decios, vixisse Camillum
Inverit; ut sanus plus lumine viderit orbo
Appius; ut trabeas trepidis lictoribus olim *170*
Sumpserit in medio dictator Quintius arvo;
Quod mitis Pyrrhus, quid gesserit Hannibal atrox,
Quae Trebiae fuerit clades, quae palma Metauri.
Cuncta tenet demum Romani gesta senatus,
Quicquid vel liber, dominis vel subditus egit. *175*
Scilicet in sobolem transit natura parentum,
Ac nihil a proprio declinat longius ortu.
Nulla videt damas de fulvis silva leaenis,

De barro cervum, leporem de tygride nasci;
Non aquilae summo gestantis tela tonanti
Rupta Dionaeas expellunt ova columbas;
Non tennis corylus querno de stipite surgit,
Non si delphinos balaenae venter aberrat.
Haud igitur miror, siquidem de principe tanto
Nil poterat praeter memorabile pignus oriri:
Nobile de claro procedit semine germen.
Reddere felicem potuissent tanta Renatum
Commoda: nobilitas, cognati, filius, uxor,
Prosperiora suis essent si numina rebus.
Sic etiam felix tamen est, si Stoica veri
Callem secta tenet; miser illa indice non est,
Sorte licet fati paulo graviore prematur,
Quisquis in assiduo virtutis permanet actu.
Ipsam autem hanc primis coluit sic semper ab annis,
Ut pars nulla suae non sit sanctissima vitae.
Vix gravidae in lucem matris prolapsus ab alvo
Prodidit insigni venturas indole laudes.
Parvus adhuc quidem sacri spirare vigoris
Ore videbatur. Post ut dignoscere coepit,
Quid rectum, quid turpe foret, tunc pectore toto
Doctrinae incubuit, tunc mores perbibit almos.
Iam tum assuescebat simulatas ludere pugnas,
Exturbare feras lustris, torquere coruscum
Missile, cornipedem pictis frenare lupatis.
Dehinc ut teneris lanugo exclusit ephebis,
Paulatim veris didicit sudare sub armis,
Ascensu muros, fossas evincere saltu,
Cuspide nunc saevos, gladio nunc hostibus ictus
Inferre, illatis aeratam opponere parmam.
Aestivos soles, brumales ferre pruinas,
Irrequieta brevi submittere lumina somno,
Viribus haud frangi modicis. Pater ipse volentem.
Haud vana stimulans Ludovicus voce monebat:
Quandoquidem nostro debes succedere regno,
Disce prius, iuvenis, qua sit ratione regendum.
Principio quidquid terroris frena coercent,
Nec tutum penitus, nec firmum existere credas;
At placidus quid nectit amor, discriminis expers
Ac stabile esse puta. Nex immatura Neronis
Indicio est, nec non Augusti longa senectus.
Tu populos igitur, post me cum sceptra tenebis,
Conciliare tibi, non vi compescere certa.
Rarus in obstantes luctatus nauta procellas
Littus adit; melius laxis incedit habenis
Liberior sonipes. Sed si fortasse rogabis,
Quo valeas pacto studium populare mereri;
Si procul omne abiges vitium, si recta sequeris,
Quemlibet haud dubie poteris sperare favorem.

Prima tuo pietas radicem in pectore figat,
Dignas quippe vices mortalibus aequa rependunt
Numina, respiciunt sanctos, odere profanos.
Post hanc iustitiae studeas servare rigorem,
Sed semper blanda cum mansuetudine mixtum.
Huic comes accedat purae moderatio mentis,
Ac vere sincera fides, fuge nomen avari,
Nec spolia insontem cupidus, largire merenti,
Da faciles cunctis aditus, nec sperne minores,
Maiores venerare libens. Non ambitus amens
Praecipitet, non te corrumpat blanda voluptas.
Non adversa humilem faciant, non laeta superbum,
Quod si fata prement, vacuas eat omen in auras.
Laudandam mortem turpi praeponito vitae;
Neu minor utilibus tibi sit respectus honesti.
Consule quos fecit prudentes longior aetas,
Aut monumenta legens antiquos inspice mores.
Par fies superis, si te frenaveris ipsum,
Si cunctos animi motus, si vinceris iram.
Tu ne laede alium, quotiens te laeserit alter;
Ocius indulge, miseris nec fronte superba
Insulta, nec tu felicibus invidus esto.
Quem mala delectant hominum, quem commoda laedunt,
Ipse miser certe, non felix esse meretur.
Res inopis contra furias defende potentis,
Imbellem validus ne vexet, dives egenum.
Qualis eris, talem te plebs subiecta sequetur;
Regnantum mores imitatur mobile vulgus.
Sic sub Pompilio sacris se rege dicavit,
Quae sub fratre Remi Gradivo Roma vacarat,
Nempe quod huic enses, illi delubra placebant.
Pacem semper ama, sin iusti cura vocabit,
Te bellum toto peragendum suscipe nisu.
Militiae in primis expertam delige pubem,
Quae sit fida tibi, nitidis quae fulgeat armis,
Fortes pascat equos, quales Simoentis ad undam
Infelix Geticis ducebat Rhesus ab oris.
Protinus ut campos deduxeris agmen in aequos,
Metandis aptam castris circumspice sedem,
Securus tuto valeas ubi tendere tergo,
Neu frumenta viris, iumentis gramina desint.
Delicias vallo remove, procul exule luxu,
Discere coge rudes, prohibe dediscere doctos.
Neu solas urbes iuste rexisse puteris,
Et castris pariter leges admitte togatas.
Armatus medio ius dicat in aggere praetor,
Et reus austero trepidet sub iudice miles.
Qua datur, hostiles transfer certamen in agros,
Ut servare tuos, illos absumere possis.
Ingens crede nefas ictum dissolvere foedus,

Aut oratores manibus violare nefandis.
Quod minus ut facias, paribus reminiscere causis,
Divulsum Metium, stratam tellure Corynthum.
Non numero metire tuum, sed viribus hostem,
Ut paucos horrere scias, contemnere multos;
Nec te consilio pudeat superare, vel astum
Addere virtuti, fraudis tamen effuge crimen.
Nunc subito adventu necopinas opprime partis,
Nunc insultantum cunctando frange furores.
Tantum Romano Fabium tardasse morantem
Profuit imperio, quantum celerasse Camillum.
Ambo in supremis patriam iuvere periclis;
Hic ultor lapsae, vindex fuit ille ruentis.
Si collis capiti superimminet, arripe collem,
Si pons nectit aquas, stationem ponte locato.
Opportuna cavas arctat si semita fauces,
Qui capiant angusta viae, praemitte maniplos.
Lux ubi transierit, vallo dispone fideles,
Providus excubias, vigilet quae nocte vicissim.
Invadendus erit, prius explorabitur hostis;
Insidet ripis, tu molibus obstrue flumen.
Vectabit plaustris segetes, intercipe messem.
Si detractabit pugnas, tunc mille per artes
Eliciendus erit. Nunc illum probra lacessant,
Ceu timidum saepe ipse aliquos simulare pavores
Incipe, vel subitos alio molire recessus.
Sin obsessus erit, celsasve recedat in arces,
Vinea, testudo, cuneus, balista paretur
Nunc aries portas quatiat, nunc pondere vasto
Horrida turritos impellat machina muros.
Sed cave, ne capiat te cassibus hostis eisdem;
Quid facies illi, ne tu patiare videto, _____ *310*
Nec tibi fallaci simulatus transfuga vultu, *71*
Subdita nec fictis imponat littera signis.
Postremo pugnae dabitur si quando facultas,
Congruus instructas fac explicet ordo phalanges.
Planities equitem, peditis locus arctior usum *75*
Exigit, aut rigidae saxoso vertice rupes.
Tunc certaturas dictis accendere turmas
Nonnihil expediet, siquidem facunda diserti
Pro lituo sunt verba ducis; nam duplice fructu
Virtutem praestant ignavis, fortibus addunt. *80*
Sed semper geminas saltem sepone cohortes;
Ex illis vacuum custodiat altera vallum.
Altera post primas acies intenta latebit,
Integra quae fessis subeat, vel ab hoste peremtis,
Nec rumpens seriem miles vexilla relinquat, *85*
Sed maneant omnes fuerint qua parte locati.
At simul aera canent, totis confligere nervis
Obnixos totas iubeo depromere vires.

Hic tu spumanti medium discurre per agmen
Laetus equo, celeri poscentibus ipse ministris
Suggere tela manu, certam promitte salutem
Confossis, revoca fugientes, erige lapsos.
Optimus ille fuit, quisquis duo munera solus
Militis impigri, cauti ductoris obivit.
Si fortuna tuis inviderit improba rebus,
Haud subito primis fractus succumbe ruinis.
Si contra annuerit, noli crudeliter uti:
Dignior est vinci, victis qui parcere nescit.
His demum exactis, ut mox tibi promptius adsit,
Debita laudatae reddantur munera pubi.
Haec docili nato genitor praecepta ferebat.
Qui simul ac meritum senior conscendit Olympum,
Tradita succedens excepit sceptra Renatus;
Nec populus dominum sensit mutasse priorem,
Hoc uno excepto, quod laudes iste paternas
Excessit, quantum genitor superarat avitas.
Non graciles humeros, nec molli virgine-dignum
Celsus honorato candorem corpore praefert;
Pollent ingentes praeduris ossibus artus,
Ac multo solidi firmantur robore nervi,
Qualis Phlegraeae gelidis in rupibus Ossae
Surgit procero sublimis stipite pinus.
Hinc cunctis dignus solio censetur, et ipsum
Maiestate Iovem, spatioso pectore Martem
Aequat, et adversos sic territat arduus hostes
Ut Capaneus Tyrios, ut Troas saevus Achilles.
Quisquis magnificis ornatus convenit aulis,
Semper in ipsius laribus fulgere superbis
Cernitur; aut manibus fortes, aut mente sagaces
Gaudet habere viros, ne quando scilicet illi
Vel prudens Nestor desit, vel strenuus Aiax.
Nec putat indignum picturae impendere curam,
Cum sciat huic priscos multum indulsisse Quirites.
Nec vult eloquio contentus abire Latino,
Ni Graias etiam perdiscat sedulus artes;
Nec procul arcanis thesauros parcus in arcis
Condit, et hunc auri pretioso pondere donat,
Pinguibus hunc arvis, opulentis urbibus illum.
Praecipue vere largitur munera doctis
Multa viris; novit iuris servare tenorem,
Sed poenam semper leniorem crimine reddit.
Quidquid in antiquis ducibus laudabile legit,
Miratur. Varias Mithridatem scisse loquelas
Audierat, voluit laudes contingere easdem,
Nam praeter patriam vocem, quam parvulus hausit,
Dum tener in cunis reptabat mollibus infans,
Scit Mauro sermone loqui, scit voce profari
Germana; Latio qui senserit ore sonantem,

Nutritum Hetrusci ripis iurabit in arvi.
Nil leve, nil falsum loquitur, sed quicquid ab altis *140*
Pectoribus fudit, sic re confirmat, ut illis
Non sint vera magis Cumaeae dicta Sibyllae.
Qua Christum pietate colat, qua mente futuros
Praenotet eventus, ceu plenus Apolline vates,
Ignoti norunt populi, quos mersus in undis *145*
Sol videt adversas nobis defigere plantas.
Nec solum magni sequitur documenta parentis,
Sed plura ingenio per se complectitur acri.
Unum prae cunctis regem venerantur amicis,
Qui Transalpinae dominantur gentibus orae. _____ *150*
Huic etiam generi semper contrarius armis *311*
Affuit, hoc hosti natam mandante locavit.
Ille etiam summos semper sibi fertur honores
Ac fratri praestare suo, nam diligit ambos.
Ante alios proceres, et regni in rebus agendis
Aequali sacras partitur pectore curas.
Nec mea commentas nugantur carmina laudes
Gallica, quae refero, testatur, et Itala tellus,
Testatur mundus; sed ne conficta putentur,
Acta probent faxo. Nec me reprenderit ullus
Si casus memorabo suos. Nam pectoris altum
Indomiti robur Fortunae urgentis in ictu
Spectatur; facile est sortem perferre secundam.
Iam prope tot magnos evolvit Cynthius orbes,
Troica quot Pyliae donavit Musa senectae,
At maris extremo trucibus tum gurgite Gallis
Saeva pharetrati moverunt bella Britanni.
Ergo ubi consuetae caluere furentibus irae,
Signa canunt pugnam. Neutri sine sanguine certant,
Ille autem medios longe progressus in hostes
Plurima letali sternebat corpora ferro.
Non ego si centum voces sortiter ahenas
Dicere nunc possem, quid Mars suus egerit illic,
Donec mille viri cuneis coiere coactis
Et clausere ducem. Non spes erat ulla salutis,
Non sociae obsesso poterant succurrere turmae.
Qui tamen interea se cominus obtulit illi,
Vel posuit vitam, vel sancius inde refugit.
Iam sonipes multis ictus defecerat hastis,
Iam manante novo totos sudore per artus
Languida continuo torpebat dextera motu.
Acrius infestis pergunt incurrere telis,
Iniectantque manus, cupidumque resistere prensant.
Herculis ille labor potuisset frangere vires,
Et Martis. Tandem succumbit pluribus unus,
Ac procul hostilem trahitur captivus ad aulam.
Mox reditum pectus liber de carcere cessit,
Ut posset Gallum paulisper visere regem.

Finit primus

Incipit secundus

Has dum trans gelidas diversis partibus Alpes,
Qua tranquillus Arar, Rhodanus qua saevior errat,
Versant fata vices, Italis tantisper in oris
Inclyta Campani moderatrix foemina regni
Migrat in Elysias defuncto corpore sedes.
Ergo legitima spoliati praeside cives
Ad successorem legatos sponte Renatum
Cum trecentenis signati millibus auri
Festinare iubent, missi quem talibus orant.
Accelera, ne nos indebitus occupet heres.
Non fidi comites, non ampla viatica desunt.
Te nobis dominum morientis adoptio fecit
Reginae, quae nunc solium cum luce reliquit.
Omnibus ille tamen spretis, ne perfidus esset,
Maluit in saevas rursus remeare catenas.
Vile tamen ducens, si tam praesentibus uti
Negligeret superis, donec foret ipse redemptus,
Tendere Campanas uxorem iussit ad urbes.
O, facinus toto passim memorabile mundo!
O, fidei specimen mortali haud ore canendum!
Cuncta vetustatis sileant monumenta verendae.
Attilium prisci cessent iactare Quirites,
Maiora en nostro surgunt miracula saeclo.
Nam, si despicimus, non illum in vincla reverti
Cum tantum oblatum censu diadema vetabat.
Praeterea invalidis iam prorsus inutilis annis,
At morti vicinus erat; si quaeritur aetas,
Hic vix dum octavi transegit tempora lustri.
Interea Hispanis veniens a finibus hospes
Invadit positas nullo sub principe terras.
At regina tribus pontum permensa carinis
Invenit externam Campano in littore classem.
Hic unam fusis intercipit hostibus alnum,
Te pariter, Caieta, rapit. Spectare iuvabat
Ipsam exhortantem socios ac tela ferentem.
Talis Amazonias agitabat in arma catervas
Hippolyte, talis Graios peltata premebat
Penthesilea duces. Sic victrix protinus altam
Intrat Parthenopem, quam tres tutata per annos,
Absentis partes implevit sola mariti.
Ipse etiam dulci iam libertate potitus
Advenit tandem; quod si tunc fata dedissent
Integra regna sibi, non sic depulsus abisset,
Nec nunc ignoto servirent illa tyranno.
Sed dirus magnam possederat advena partem.

Urbanis etiam vicinae moenibus arces
Partim descierant, partim descire parabant,
Nam gravis obsidio miseros sine fine premebat.
Is tamen, ut pugnae misit sibi signa Renatus,
In munita procul metuens castella recepit,
Rem sibi cum summo gnarus ductore futuram.
Parva saepe manu multos qui fundere suerit,
Cui par calliditas dextrae foret, ille relicto
Urbi praesidio, cedentis terga secutus,
Oppida felici raparavit plurima cursu,
Qua Peligna rigant crepitantes iugera rivi,
Inde revertenti multis cum millibus hostis
Obstructum praeclusit iter, qua nobile surgit
Castellum, indigenae Pellosam nomine dicunt.
Unde viro nullum iam praestabatur ad urbem
Effugium, sed erat limes mucrone secandus.
Ergo ubi prospexit quantum situs esset in arcto,
Compositas certo raptim locat ordine turmas.
Iucundus sane vestitas aere phalanges
Cernere terror erat. Nondum clamantibus ipsis
Stridebant solis tenues hinnitibus aurae,
Nondum districtus tremulo fulgore micabat
Ensis, adhuc summis insertae nubibus hastae
Ceu nemus extabant truncum; maiore nitebat
Omnis luce polus; splendorem quippe diurnum
Arma repercusso geminabant splendida Phaebo.
Tum Zephyro cristae, Zephyro vexilla tremebant;
Spumeus argutis manabat nimbus habenis.
Ille ubi directum sublimi laetus obivit
Ter quater agmen equo, celso super aggere sistit,
Ac tali ternas hortatur voce cohortes,
Quas solas tanto secum in discrimine habebat:
O, saepe in magnis ipso me teste periclis
Spectati iuvenes, o, praestans robore sanguis,
Ne trepidate, precor. Non nos delere parantes
Sic sensere dei! Praeclaram laudis habemus
Materiam, qualem vobis optare licebat.
Vos modo tam prono divum ne deesse favori
Nec tantum pedibus quantum confidite dextris.
Nos sperare decet, gladios quos stringimus aequos;
Semper iusta fovent meliorem numina causam!
Nescio, quis veniens ab Iberis Cantaber oris,
Immeritum proprio tentat modo pellere regno.
Scilicet huic Mavors, huic ipsa favebit Enyo;
Hunc fera terribili tutabitur aegide Pallas.
Sit licet in castris miles numerosior illis,
Haud formido tamen. Timidi diffidere paucis
Consuevere duces, elati fidere multis.
Non numerus palmam, sed virtus praestat in armis.
Testes Thermopylae; testes Salaminides undae.

Pellaeus toto vires oriente trahentem
Traditur imparibus totiens superasse maniplis
Darium; tumido levius nec Xerxe frementem
Lucullus parvo Tigranem milite vicit.
Hic mixti Gallis Itali densantur, at illinc
Barbarus insanos effundit ductor Hiberos,
Qui nuper toto lembos egere profundo,
Pro frenis remos, pro signis frena regentes.
Quare agite; imbellem forti perfringite turbam
Pectore, dum salvi trepidam penetremus ad urbem.
Si tantum transisse datur, vicisse putabo.
Sic ait, et frontem fulgenti casside tectus
Irruit in medios, qua confertissima pubes
Obstabant. Equitum turmae glomerantur eodem,
Succedunt pedites. Nec pars adversa moratur ↑
↓ Ferrea putre solum rapido terit ungula pulsu.
Protinus obscura coelum caligine texit
Missilium grando; stat pulvere turbidus aether
Ut nebulis; nullus lituos audire sonantes
Prae clamore potest; tum formidabile murmur
Ingeminans curvis iterat dum vallibus Echo,
Misceri credas tonitrus. It sanguinis ingens
Diluvium; sudore viri, sudore madescunt
Cornipedes; strident collisi comminus enses;
Caesa cruentatos consternunt corpora campos.
Hic nisi me historiae brevitas praescripta vetaret,
Singula prosequerer morientis funera turbae,
Qui gemina de parte cadant; cui vertice rapto
Vivus adhuc nondum gelido stet sanguine truncus
Quisve ruens ab equo, dum loris crura tenentur,
Crine supinato versas inscribat arenas;
Cui tergo emineat transmissum pectore telum.
Quis trahat indutam fibris de ventre sagittam,
Ut cava fulmineos spargant tormenta molares;
Ut iam facta niger post vulnera perstrepit arcus;
Qualiter elisus fundis insibilet aër;
Quo tremebunda diem transverberet hasta volatu,
Sed nihil ex istis nisi fructibus orba voluptas
Provenit, ac vatum cunctis iam trita libellis.
Ipsum inter primos bicolor raptabat Iapyx
Colla reluctantum nitido mucrone metentem.
Dat dextram lapsis; pugnantibus arma ministrat;
Firmat cedentes; solatur vulnera passos.
Ilicet incurrunt plures; inhiantibus obstat
Fervidus, ac multos tristem detrudit ad Orcum.
Exterret cunctos galeae mirabile fulgur.
Ter super insurgens tremit alto in vertice conus,
Et picturatam vento sinuante lacernam
Aurea nudato volitant velamina dorso
Non aper ore magis, non fulminat unguibus ursus;

Non leo sic fulvo, non picto pectore tygris
Perfurit. Horrescunt hostes; mirantur amici;
Collaudant omnes superi; Mars invidet unus.
Cum subito horribili venit ingens lancea iactu,
Quae procul extremas delibans cassidis oras
Lucida regalis disiecit tegmina colli,
Secedit paulum, neu cervix nuda patescat
Vulneribus. Rursus propere discussa reponi
Munimenta iubet. Nec ob hoc Mars cessat acerbus.
Ecce autem ante ipsum plebeio ex agmine quendam
Aerea letifero transcurrit machina plumbo.
Mira quidem leti species, nam praevenit ipsum
Plaga sonum, nec spes vitandi vulneris ulla est.
Impraevisa volant, nec possunt tela caveri.
Nil lorica illis densis conferta catenis.
Nil ferri structura iuvat, sed mortifer exit
Trans chalybem, trans ossa globus, velut ignea summi
Tela Iovis. Tali turbatus funere mentem
Intrepidum fidus compellat Scipio regem.
Armiger hic domino clypeum per bella gerebat.
Vis ingens, rex, inquit, adest. Tu quaeso salutem
Quaere fuga; nos hic avidum remorabimur hostem,
Dum tantum tu sospes eas. Subit ille loquentem.
Tuta quidem, sed foeda mones. Desiste, precamur.
Non ita me genitor primis instruxit ab annis,
Nec dare terga fugae docuit; sed pectora pugnae,
Ac famam praeferre neci. Tu cedere suades;
At virtus invicta vetat. Per numina iuro,
Aut terram mordebo iacens, aut victor abibo.
Haec memorans rursus Martem repetebat anhelum.
Nec memoranda sequi comites exempla recusant,
Sed magno secum pariter clamore citati
Barbara post multas perrumpunt agmina caedes.
Rex ubi se tantum videt evasisse periclum
Convocat absentes signo. Ceu semet in unum
Fusa per innumeros cogunt examina ramos,
Tinnula si revocans percussit cymbala pastor;
Haud secus ad lituum sparsi coiere manipli
Tum noto ad muros conserti tramite tendunt.
Non illis rupes, non obvius obstitit amnis,
Non interceptae saevis victoribus arces.
Tempore sed ductor fuerat qui regius illo
Caldorus secum certamen inire negarat.
Hunc aliquot vinclum fertur tenuisse diebus,
Quo reliquos paribus mox deterreret ab ausis.
Postmodo non vitae donavit munere solum,
Sed cunctos etiam quos ante dedisset honores
Restituit. Multos delicto saepe minori
Aere Perillaeo Phalaris mugire coegit
Antiphates ventri, Busiris tradidit arae;

Propulit in pontum Sciron; Sinis egit in auras;
Thrax obiecit equis; proscripsit Sylla cruentus.
Pertulit iste levem summo pro crimine poenam;
Tantum sub quali plectatur vindice refert.
Huic tam mansueto factum nunc fortius addam;
Qua virtute novam solus reparaverit arcem,
Quae spisso undisoni fundata in littore ponti
Invictis tutam propugnat moenibus urbem
Haec iam per multos ab eo defecerat annos.
Cum tamen ipse Italas nondum venisset in oras.
Ergo carere dolens sese munimine tanto.
Milite per terras instabat, classe per undas,
Ut raptam rursus raperet. Nec segnius illi
Succurrunt. Opibus pediti terrestribus obstant;
Puppibus opponunt validas in gurgite puppes.
Tandem compressi retro cessere parumper.
Tum vero haud metuens castris prodire Renatus
Solus in hostilis medio stetit aggere valli.
Parmam laeva tenet; stricto micat altera ferro;
Aere caput tegitur, praemunit pectora thorax,
Purpura quem Tyrio velat super aurea filo;
Tegmen idem clypeo, terrorem cuncta decori
Miscebant. Tunc hac inimicum voce lacessit.
Iam satis alternos hauserunt tela cruores.
Huc age te nobis ipsum poscentibus offer,
Turnus ut Aeneae, Paris ut concurrit Atridae
At tibi iniqua dabit tantum Fortuna triumphum
Aut mea iure meum defendet dextera regnum.
Continuo dictis perculsus talibus hostis
Praecipiti dat terga fugae. Rex arce potitur
Cervus ut audito Massyli murmure monstri
Per sylvas per saxa ruit, neu robora longis
Cornibus occurrant, post tergum colla reclinat,
Aut licet umbrosa iamdudum in valle remotus
Deliteat longe, strepitum tamen horret ad omnem,
Si volucris plausum commotis edidit alis,
Si Boreas siccas decussit ab ilice frondes
Acrior interea collecto robore bellum
Instaurabat Iber. Fractas pudor excitat iras.
Tunc ipsam innumeris cingit legionibus urbem,
Frangere si pressum queat obsidione Renatum.
Aggeribus primum fossas sublimibus ambit,
Quos super armatas disponit in ordine turres.
Non illum aestivo dimovit Sirius astro,
Non autumnali crudescens tempore morbus
Iam lymphas solidarat hyems, iam frigidus agros
Urebat Boreas, nec adhuc cessabat acerbus
Obsidionis onus. Muris rex clausus in ipsis
Sollicito tales agitabat corde tumultus
Sive repentino cupiam prorumpere motu,

Seu potius vigili portas statione tueri,
Viribus exiguis penitus diffidere cogor
Depugnare palam comitum dissuadet egestas.
Restat furtivam sensim tentare salutem
Palladium noctu rapuit Laërtius heros,
Ire per infestos uno comitatus amico
Haud timuit Nisus Rutulos. Stat talibus uti
Exemplis, faciles ausis ingentibus adsunt
Eventus, raro felix formido vocatur.
Has inter voces, hos inter pectoris aestus,
Obscurae nitidum merso Titane tenebrae
Excepere diem, bigis invectus opacis
Paulatim mutum Somnus complectitur orbem
Ille per hostiles tacitis interritus umbris
Evolat excubias. Sic membra sopore gravata
Transiluit Caesar vigiles, cum pauperis olim
In tenuem solus cymbam correpsit Amyclae.
Tum per inaccessos aeterno frigore rupes
Nocturnum pedes haurit iter. Comitantur euntem
Terdeni iuvenes. Nunc ima in valle sepulti
Reptant; nunc summis resupini collibus haerent.
Hic alium acclivis pendentem in vertice saxi
Lubrica praecipiti devolvit semita lapsu.
Illum, mortifero nervis torpore gelatis,
Deficiunt rigidae durato sanguine venae.
Hic perit Argivi mirando funere vatis
Mersus in abrupto barathri candentis hiatu.
Tam miseranda videns sociae discrimina turbae
Ingemit Alpinus rector. Tamen ire per acres
Haud ideo horrescit scopulos. Nix alta retardat
Succiduos gressus. Vix toto e corpore summus
Extat apex, tanto calcantem devorat haustu
Saepe premit multo luctantem emingere in auras
Vestis operta gelu. Densis stant terga pruinis
Pendula concretos astringit gutta capillos.
Interdum gelidis cautes vel robora prensat
Unguibus, interdum defixae innititur hastae.
Talis ab Ismene nimbis pulsantibus ibat
Nondum cognatos Cadmeius exul ad Argos.
Tandem vix nubes inter cernendus aquosas
Debilis obscuro subluxit lucifer astro.
Ecce autem latebris ingens nemoralibus exit
Agrestum numerus, veluti sparsisset Iason
Vipereos illic dentes, vel Agenore natus.
Sic armata omnes pariebant monstra cavernae
Aut ut terrigenas foeta de matre Gigantes
Prosiluisse ferunt, mediam cum Pelion Ossam,
Ossa superiecti portavit pondus Olympi.
Inscius ille loci, stipatus milite raro,
Imbre madens, armis vacuus defessus eundo,

Tot contra indigenas, tot fortibus acta lacertis
Contra tela ruit. Sed non mirabile certe
Hoc foret auditu facinus, ni victor abisset.
Vincitur ignavum vulgus; superantur inertes,
Pars trahitur captiva manu, pars caesa recumbit.
At quos nec gladius stravit, nec vincla ligarunt,
In montana procul dilapsi lustra recedunt.
Iam glaciem puro Phoebus liquefecerat ortu,
Cum Beneventanis victor se moenibus infert
Vix credo referens, momento noctis iniquae
Plus quadragenis emersus millibus. Illinc
Luceriam transit. Studio tum concitus omni
Collectam pubem properatis instruit armis
Non quia ductoris tanti mereretur habenas,
Sed qualis poterat tam parvo tempore cogi.
Neu non expertum pugnae committeret agmen.
Munitum primo castellum turbine vincit,
Devictum expoliat, spoliatum evertit ab imo.
Dehinc ad Pellosam gressus convertit ovantes,
Quae simul attonitum rumor perduxit ad hostem,
Iampridem notis venienti occurrit in arvis,
Sed rursus parili deluso fraude Renato,
Effugit extremam Caldori munere cladem.
Qui si tunc regi fidus fortasse fuisset,
Ille dies gentem penitus delesset Iberam.

Finit secundus

Incipit tertius et ultimus

Ut primum vernae spirarunt mitius aurae
Tandem supremum Gradivo imponere finem
Iam fessi statuere duces. Hunc perdere lente
Reliquias humiles, illum superare pigebat,
Nam quidquid duris Piceni a gentibus agri
Ad mare Trinacrium geminas interiacet undas,
Id totum saevo passim iam cesserat hosti
Parthenope pleno restabat sola triumpho
Non caras Bromio Thebas, non Ilion ipsum
Tot quondam petiere manus, cum mille biremes
Tota relaxatis umbrarent aequora velis
Omnis ad unius cladem confluxerat urbis
Occasus, populos Mavors exciverat acres,
Qui geminas Baleares habent, quos divite gleba
Insula frugiferae pascit gratissima divae,
Qui Sardoa colunt robustis rura iuvencis,
Quos scopulosa feris enutrit Corsica saxis,
Qui Pyrenaeos agitant indagine saltus,
Quos sinuosus Anas obliquis flexibus ambit,
Qui se puniceis Minyae speculantur in undis,

Quos Tagus auriferis ditat foecundus arenis,
Qui Gaditanis stridentem in fluctibus horrent
Attoniti Phoebum. Soli cessasse feruntur
Quos fortunatis tutos extremus in oris
Alluit Oceanus. Libyae venere coloni,
Qui potant Ammonis aquas, quos Pallade notus
Irrorat Triton, quos despicit astrifer Atlas.
O quoties nostram Garamas laudavit obustus
Temperiem. Vacuum Nasomon serpentibus orbem,
Obscuri niveos Mauri stupuere Latinos
Hae motae bello gentes, pars omne rapinis
Infestat late pelagus, pars obsidet urbem
Aereus his crebros aries libratur in ictus
Congestis illi fossas ramalibus implent,
At miseri e muris cives nunc saxea volvunt
Pondera, nunc missis subeuntes ignibus arcent.
Sed tunc praecipuus penetrabat pectora terror,
Fumida cum vastos orbes tormenta rotabant.
Intremuit Prochyte, stupefacta coercuit atros
Scylla canes, vacui gemuerunt intima Gauri.
Ipse caput refluo Neptunus in aequore mersit,
Per freta dum Glaucos stimulat Thyrrena iugales.
Has illic pugnas, hos toto vere tumultus
Proximus Aeolio Zephyrus spectavit ab antro.
Rex etiam veluti quivis de plebe minori
Ibat ad excubias, quo cunctis mitior esset
Omnis, eo tolerante, labor. Sed coeperat ingens
Iam miseris instare fames, quos ille benignis
Solatur dictis iterans: „Ferte ista parumper
Tentamenta Deum, nihil hoc infesta minatur,
Sed ludit Fortuna ioco, dum scire laborat
Quae sit in adverso nobis luctamine virtus.
Mox eadem vultu ridebit laeta sereno:
Quod si expugnari fortasse timetis aperte,
Vim locus hic nullam metuit, sin tristis egestas
Vestras terrificat mentes, devecta per aequor
Advenient alimenta brevi, nam plurima dudum
His super emisi Genuam mandata potentem.
Huc iam cernetis, nisi forte cupidine fallor,
Carbasa felici properare Ligustica vento,
Ut tamen interea vestrae relevemus iniquum
Paupertatis onus, propriam spoliabimus arcem.”
Sic fatus, quidquid frumenti, quidquid Iacchi
Intus erat, donat populo. Tunc maxima primum
Ipsius patuit pietas, nec constitit ulli
Munificus ne ideo potius placidusne vocari
Deberet. Sed non diuturno tempore tantum
Tam parvo potuit vulgus se pascere victu.
Nil iam restabat Cereris, iam pabula deerant,
Quae generi humano melior natura putatur

Post quernas tribuisse dapes, quas aurea quondam
Saecula ructarunt. Pontum pallentibus omnes
Spectabant oculis, fato si farra secundo
Auxiliatrices veherent promissa carinae.
Hi priscas repetunt glandes, hi tarda lupini
Grana vorant, illi caesis epulantur asellis.
Si cui trita novum praebebant hordea panem,
Dives erat. Siluere tamen, nec pertulit ullus
Hac de sorte queri, cum principis ora videret
Haud alios gustare cibos. Non comptior illi
Languida tot curis refovebat pectora lectus;
Non meliora suas onerabant fercula mensas
Sed genus omne mali constanti mente ferebat,
Publica deposito subiens incommoda luxu.
Demum conspiciens casus instare supremos
Talibus ad cives coepit sermonibus uti:
„Ne quaeso tantos pro me tolerate labores,
Cum prosit tolerare nihil, sed foedere facto
Dedite vos potius. Cunctis dolor ima momordit
Corda, nec ulla pio caruerunt lumina fletu.”
Tunc sic cum gemitu referunt: „Iustissime princeps,
Dum venae spirare valent, dum membra moveri
Rex nobis tu solus eris. Non frangimur istis
Quippe malis, multo graviora subire parati.
Si deerunt fruges, cognatos, pignora, fratres
Gutture mulgemus, vescetur coniuge coniunx.
Vel moles si tanta premet, memoranda Sagunti
Nos exempla sequi cernes, alterna petemus
Ipsi fata manu; consument cetera flammae.”
Haec procul ardentis summo de colle Vesevi
Alecto spectabat atrox, si forte valeret
Grande aliquid proferre nefas, si nectere fraudes.
Quae semper cordi sibi stat, tunc nempe triumphat,
Cum luctus, cum bella videt, cum funera cernit.
Pax invisa deae. Squallentes sole capillos
Siccabat, tetro quos laverat ante veneno;
Qualis erat, turbata senis cum tecta Latini
In subitas vertit Furias, et sontibus hydris
Vesanam in sylvis bacchari iussit Amatam.
Aspectu fugere ferae; caligine coelum
Palluit, antiquos Phoebo meditante recursus
Pene Myceneae rursus rediere tenebrae.
Iam Titaniacos geminis portantibus axes
Prima dies dicti iuvenum de nomine mensis
Venerat. Arcebant tenuatis fontibus amnes.
Omnibus absumptis herbas tellure virentes
Tondebat prono vulgus miserabile morsu,
Sed nec dum tristes fundebat ab ore querelas.
Unus erat tantum, qui se tam dura negaret
Posse pati, cuius scriptis non insero nomen,

Comparet aeternam diro ne crimine famam.
Immo sit ignotus; non ipsum sera loquatur
Posteritas, nullo resonet sub cardine mundi.
Illa dolis aptum speculata e vertice tempus
Concitat horrendis Stygias clangoribus alas.
Tum senis annosi faciem mentita severam
Pro taxo baculum retinens, exanguibus atras
Rugis secta genas, canis mutata chelydros,
Talibus obscenum dictis instigat alumnum.
Consilium senibus, robur iuvenilibus annis
Maius inest. Igitur moliri infirmior aetas
Cum me magna vetet, reliquis praebere salubres
Enitor monitus. Quod si dignabere voci
Auscultare meae, non amplius ita vorabis
Gramina, nec pecudum turpes imitabere ritus;
Perpetuis potiere opibus, gemmata tenebis
Pocula, Sidonio gradiere superbus amictu.
Hunc tibi consilium tradam quo cuncta patrentur.
Arripit ille datum. Dehinc solus moenibus urbis
Progreditur furtim, progressus convenit hostem.
Si nostris pretium meritis promiseris aequum,
Cras tibi Parthenopen facili donabimus astu.
Sed facti cognosce viam, ne credere cesses.
Noveris ingentes sub terris esse cavernas,
Per quas arcano serpentes tramite rivi
Coguntur vivos puteis submittere fontes.
His ego clam socios inducam nocte fideles,
Nec tibi inexpertos mendax edissero calles.
Constat idem Geticas quondam fecisse catervas,
Cum ferus a Scythico veniens exercitus Istro
Devicto Latios populavit Thybride fines.
Rumpe moras igitur! Nunc his conatibus aptum
Tempus adesse reor. Nec tu speraveris ipsos
Vincere posse fame, nam protinus affore largas
Subsidio dicunt segetes. Hoc more locutum
Gavisus collaudat Iber. Non ista Camillus
Iustitiae monumenta dedit, cum fraude magistri
Seductos patribus pueros impune remisit;
Nec Curius, medicum Pyrrho cum reddidit olim
Occulto domini spondentem fata veneno.
Haud satis huic laeto scelus est admittere vultu
Insuper hortari verbis, urgere furentem
Pollicitis, fulvi montes offerre metalli.
Ilicet ex omni biscentum pube leguntur,
Queis tantum fidei quantum virtutis inesset,
Hi iussi parere viro. Iam cuncta per orbem
Sopierat nocturna quies, cum nulla fremiscunt
Murmura, non strident volucres, non sibilat anguis.
Illi securam tacite illabuntur in urbem
Per caecos ducti cuneos. Praecedit Erinnys,

Accensam quatiens funesto lumine taxum.
Ipsa canes latrare vetat, rapit ipsa sagacem
Anseribus strepitum, siquid cognoverat illos
Tarpeium vigili cantu servasse Tonantem.
Haud potuit prohibere tamen quin plurima tantum
Praecinerent portenta nefas. Ter flebile carmen
Tartareus sonuit bubo; ter in aethera moestas
Sustulit Aethna faces; imo contorta profundo
Ter fluctu aspersit nubes praesaga Charybdis.
Depulerat noctem Tithoni roscida coniunx
Non digitis imitata rosas, non lutea cernens;
Sed quali facie Troiani in pulvere campi
Condidit extincti defletos Memnonis artus.
Conscius interea se moenibus admovet hostis,
Ultima plaudentes cogens in bella catervas.
Conveniunt laeti. Dant pugnae classica signum.
Hi subeunt densa scutis testudine nexis;
Hos adoperta super tabulatis vinea velat;
Hi piceas turrita faces ad culmina iactant.
Sideris in morem liquidum per inane volantis
Ignea fumantem discriminat aethera lampas.
Non minus e muris se defensare Renatus;
Arcere instantes; lymphis extinguere taedas.
Et iam reiectos longe summoverat hostes,
Cum subito caecis se proripuere latebris
Qui cava migrarunt sub opertae viscera terrae.
Sic Danaos docti manibus fabricatus Epaei
Effundebat equus, cum plenum milite ventrem
Callida periuri reserasset dextra Sinonis.
Continuo invadunt partem custodibus orbam,
Qua rarus defensor adest, qua nulla resistunt
Agmina. Tunc parva sese statione tuentem
Vicinam facili capiunt conamine portam
Turbidus ut regis percussit nuncius aures,
Advolat infrendens. Obstantes robore toto
Deturbat, licet hinc numerus, locus altior illinc
Ipsis ferret opem. Validis quid possit in armis
Ista docent. Equidem complecti cuncta canendo
Fert animus; sed, cum cursu iam pene peracto
Admoveam placidis lassatam portubus alnum,
Bina suae tantum referam miracula dextrae.
Forte duos in eum iuvenes furor egerat amens,
E quibus audaces unus radiantibus auro
Iniecit phaleris digitos. Rapit ille protervam
Desuper ense manum. Res admiranda relatu!
Cum iam terga fugae dominus mandasset inerti,
Pendula comprensis haerebat dextera fraenis.
Dum caput ulcisci, dum saevius imminet alter
In caput, exanimis gladio procumbit adacto,
Erupit mixtus cerebro de vulnere sanguis.

Nil solidum galeae tegimen, nil profuit umbo
Quem direpta tribus vestibant tergora tauris,
Quin ferus extaret transfixo vertice mucro.
Haec dum diversa dat funera parte Renatus,
Iam penitus captam cognoscit ab hostibus urbem.
Nam positis mures scalis conscenderat ingens
Vis hominum, dum rector abest, dum nemo tuetur.
Tum vero immenso repleri cuncta tumultu.
Omnes femineo planctu resonare penates,
Caede madere vias, inferri probra puellis,
Avelli infantes, spoliari tecta videres.
Iliacae tantam stragem conferre ruinae
Iure queam, solis crudelior ignibus illa est.
Rex impleta sui iam cernens stamina fati
Paulatim leni sese subducere passu.
Nil tamen assueta de maiestate remisit.
Non solitos illi vultus formidinis index
Mutavit pallor, sonuerunt pectora nullo
Singultu, nullis pulsavit questibus auras.
Nec stimulis agitavit equum, licet hostis ab omni
Irrueret tractu, licet horrida tela micarent,
Contentus stricto corpus defendere ferro,
Donec inoffensus tutam pervenit in arcem,
Quam bis septenis servavit deinde diebus.
Postridie duplices Genuae de finibus alnos
Advenisse videns, tardam quae sero vehebant
Amissis iam rebus opem, comportat in illas
Quidquid adhuc tanta reliquum de clade manebat,
Ac salis inferni spumosum navigat aequor.
Heu quantum orbatae divino praeside terrae
Discessus flevere suos! Lugubrior annus
Gentibus ille fuit. Frustratus vota colentis
Degeneravit ager, sterilem mirante magistro
Non auxit foetura gregem, spe lusus inani
Massicus arentes ploravit vinitor uvas.
Non autumnalis ramos de more gravavit
Fertilitas, vernis Zephyro cessante diebus
Nullis praestantes rubuerunt floribus horti.
Ipse tamen socios tristi maerore gementes
Solari cupiens. Non omnibus exuit, inquit,
Me fortuna bonis raptis maiora supersunt.
Diruta cum Graiae delessent Pergama flammae
Exul in Oenotria regnum sibi sede paravit
Aeneas, at nos peregrino ex orbe fugati
Incolumen petimus patriam. Stant altera nobis
Oppida, quae nostro genitor sub iure reliquit,
Dum cupidis animam moribundus redderet astris.
Est etiam regio cultis uberrima glebis.
Qua duri Lotharinges arant. Gotifredus in illis
Dux fuit ante plagis, nunc nos dotale tenemus

Uxoris regnum, quae principe fluxit ab illo.
Dixerat. Impletur velum felicibus austris.
Litus abire retro, montes vanescere credas.
Ergo, Pithecusis laeva dum parte relictis
Daedaleas dextro dimittit litore Cumas.
Ac Phrygiae terram nomen nutricis habentem,
Decrescunt Fundi, propior se sublevat Anxur,
Apparent rupes ubi nata venefica Phoebo
Gramina carpebat imitandis apta figuris,
Antion ille legit Fortunae nobile fano,
Quod dea posthabitis dilexit Rhamnidos aris
Iam Romana procul poterant delubra videris.
Cum sic tristis ait: Quantis humana rotentur
Casibus exemplo demonstrat Roma patenti,
Aeternum nihil esse probans, quae vertice nubes
Pulsavit, nunc strata iacet, quae praefuit orbi,
Imperium nunc finit agro, quae tanta creavit
Lumina, barbarica passim nunc faece repletur.
Hac fugiens Pyrrhus Latium cogente reliquit,
Adiuvit lentum Mithridates ense venenum.
Haec Tauri Antiochum trans colles reppulit, huius
Laeta catenatum viderunt rostra Iugurtham
Ipsae terribiles Nabathaeis gentibus olim
Romula Pellaeae tremuerunt pila Larissae
Haec saevo socios, haec servos Marte subegit.
Civiles tulit ista minas, non obstitit isti
Punica fraus, Graius sermo, Germanica moles,
Cuncta salo qua terra patet, quod ventilat Eurus,
Permulcet Zephyrus, quod nimbis irrigat Auster,
Astringit glacie Boreas, huic paruit uni
Est collapsa tamen. Nec me cecidisse minori
Dedignor solio, tantas cum cerno ruinas
Haec eadem Senonum facibus subversa cruentis
Eoi rursus Phoenicis more revixit.
Sic ego, damna suis passus leviora, resurgam
Forsitan, et caesi revirescam stipitis instar.
Haec fatus, Telamona petit, regione sinistra
Fecundam chalybum venis praetermeat Ilvam,
Tandem intrat fesso Pelopeias remige Pisas.
Qua velox Arnus Thuscis illabitur undis.
Excipit e puppi progressum in littore primo
A Florentino legatio missa senatu.
Neu per vicinas urbes inglorius iret.
Addit equos, addit comites, largitur amictus
Purpureos. Talis vix coepit victor honores
Gentibus a victis si quid metus obtulit illos,
Hos communis amor nullo terrore coactus.
Sic a Thessalicis profugum post bella Philippis
Suscepit Magnum portis Larissa reclusis.
Nec non Eugenius summus tunc forte sacerdos

Mittit in occursum dictos a cardine patres.
Quin etiam casus hominis miseratus acerbos
Ipse: „Tuos – inquit – iuvissem saepe labores,
Defuit optanti quae debuit esse facultas.
Nam nos, ut cernis, Romani turbida vulgi
Seditio sacra deiectos sede fugavit.
Idcirco extorris longinquos lustro recessus,
Dum placata ferae subsidant pectora plebis.”
Hos dedit ore sonos. Lacrimis lavere profusis
Ambo genas alterna simul dum fata queruntur.
Tum Transalpino legati ab rege profecti
Adveniunt, cognata viro mandata ferentes,
Cum quibus incolumis patriam super evolat Alpem.

De laudibus serenissimi Jerusalem ac Siciliae regis Renati libellus finit

QUESTIONS

180. — Un poème inédit sur René d'Anjou. — La Bibliothèque nationale de Naples compte parmi ses manuscrits et sous la cote (X,B,63), la copie moderne d'un poème latin anonyme « De laudibus Renati Siciliæ regis libri tres, dédié « ad clarissimum equitem Jacobum Antonium Marcellum, patricium venetum, publici tunc exercitus prætorem. » Voici les premiers vers de cette dédicace, qui montrent que le poème fut composé par ordre de Marcello :

O qui Romani genus alto a sanguine ducis
Marcelli, o Venetæ maxima fama togæ,
Accipe magnanimi laudes, Jacobe, Renati,
Accipe mandatis carmina facta tuis :
Et si mandabis, majora volumina condam
Smyrnæum numero præteritura senem...

Puis vient une autre dédicace au héros lui-même de ce poème : « Ad serenissimum Jerusalem et Siciliæ regem Renatum in sequentes libellos prœmium. »

Suscipe, quœso, rudes, regum clerissime, nugas,
Nomine quas lusit nostra camœna tuo.
Non mea quo priscum rescindant carmina vulnus
Quod jam longa potest consolidare dies
Non jam bissenos Phœbus circumtulit annos
Sustulit ut regnum fraus inimica tibi,
Sed quo te potius remeandi concitet ardor
Ut reparet virtus quod rapuere doli :
Et cupidus resonis iterat garganus in antris
Ingeminant nomen saxa Falerna tuum :
Quare age, nubiferas transcende ferociter Alpes,
Causa tibi faciles suggeret æqua Deos.
Tunc graviore tuos plectro resonabo triumphos
Carmina tunc hilaris candidiora canam.

En regard du vers « non jam bissenos, etc., » une main moderne a mis la fallacieuse indication suivante : « 12 anni dopo il 1442, sicché nel 1464. »

Après ce prologue commence le poème : « De laudibus serenissimi Jerusalem et Siciliæ regis Renati libellus primus », dont voici le premier et le dernier distique :

Res hominum tacito quondam sub pectore volvens
Fata vetustati nimium favisse ferebam...
... Mox reditum pactus liber de carcere cessit,
Ut posset Gallum paulisper visere regem.

« *Incipit secundus.* »

Inc. Has dum trans gelidas diversis partibus Alpes...
Exp. Ille dies gentem penitus delesset Iberam.
Incipit tertius et ultimus. »
Inc Ut primum vernæ spirarunt mitius auræ...
Exp. Cum quibus incolumis patriam superevolat alpem.

Libellus finit.

Cette chronique versifiée, qui paraît avoir quelque importance pour l'histoire du roi René et de ses campagnes en Italie, est-elle restée inédite ? M. Lecoy de la Marche, si bien informé de l'histoire de René d'Anjou, ne paraît ni s'en être servi, ni l'avoir connue. Il y a dans ce fait une présomption sérieuse pour que ce poème ne soit pas encore imprimé ?

D'autre part, où pourrait se trouver le manuscrit original de cette chronique ? Les archives de la famille Marcello ont-elles été respectées par le temps ? Et, dans le cas contraire, où pourrait-on en retrouver les épaves ?

Enfin, quelles indications pourrait-on fournir sur l'auteur anonyme de cet intéressant poème ?

P.

190. — L'hérésie de Ricasoli. — Le chanoine Pandolfo Ricasoli n'est plus guère connu aujourd'hui que par le portrait que Justus Sustermans a fait de lui et qui figure dans la galerie Pitti. Il fut en son temps un hérésiarque distingué et une des dernières victimes (jusqu'à la prison inclusivement) de l'Inquisition à Florence. Ce fut par une violation du secret de la confession que ses fautes contre la doctrine et la morale furent connues. Galluzzi (*Storia del granducato*), Botta, et après eux Cosci font pudiquement allusion à cette affaire qui paraît avoir été quelque peu scandaleuse. Où pourrait-on trouver quelque document sérieux et authentique sur un personnage aussi suspect que celui dont Sustermans nous a laissé une effigie pourtant aussi austère que vénérable ?

C.

P[élissier, Léon-Gabriel]: *Un poème inédit sur René d'Anjou,* in, La correspondance historique et archéologique. Ed. Fernand Bournon, F. Mazerolle. Paris, 1898, année 5, p. 172–173.

A kiváló lovagnak, Jacopo Antonio Marcellónak,
velencei patríciusnak, a közhadsereg akkori vezérének

Ó, ki a római nagy Marcellust vallod a törzsed
Őséül, s büszkén áldja Velence neved!
Íme fogadd, Jacopo: zengem hőslelkü Renatust,
Melyre te biztattál, íme, fogadd dalomat.
Majd ha kivánod, irok vaskos kötetekre valót is,
Túlszárnyalva akár Smyrna dicső öregét.
S nemcsak e versekkel tartoznék néked adózni,
Sokkal több köszönet jár szerető szivedért;
Nem késnék éretted kockáztatni az éltem,
Érheti bár testem bármi baj, elviselem:
Szólj, s beleugrom a lángszóró Aetnába is érted,
Szólj, s zátonyra futok Syrtisek öbleiben.
Én, aki már ezelőtt vagy tíz hónappal ugyancsak
Zengtem ügyedben dalt, másnak a dalnokaként,
Most a tiéd leszek ím: utasítsd bár vissza, a lantom
Készül már rólad szólani, pendül a húr,
Mert nem is ihletnék versem könnyűszavu Múzsák,
Hogyha dicséretedet zengeni késne dalom.
Elsőnek te figyelted játszadozásaimat, jó
Szóra te méltattad nyiladozó eszemet;
Elsőnek te segítettél rajtam, ki hazámtól
Messze szakadtam; megszánva, kinyúlt a kezed.
Már neki is gyürkőznék, ám halogatni fogom, míg
Melyet most indítsz, háborudat viseled;
Mert bár nagyszerü volt, mit tettél ifjukorodban,
Még jelesebb tettek hosszú, dicső sora vár.
Addig kérem az égieket buzgón: diadallal
Térj haza, szétszórván ellenedet, mielőbb.

Renatusnak, Jeruzsálem és Szicília nagyságos királyának,
bevezetés a következő könyvecskékhez

Vedd szivesen gyarló versem, nagy hírü királyom,
Mit Múzsánk a neved tiszteletére dalolt.
Ám nem azért, hogy a régi sebet föltépje e dallal,
Mely az idők múltán már bizonyára beforrt,
Hisz Phoebus tucat évet vitt már körbe azóta,
Hogy birodalmadat elvette csalárd, gaz erő, –
Ám hogy visszasietni szivedben gyúljon elég hév,
Hogy mit csel ragadott el, vegye vissza a kard.
Garganus zúgó barlangjai sírnak utánad,
Visszhangozza neved fenn a salernumi szirt.
Rajta tehát, kelj bátran a felhős Alpesek ormán
Át, hisz a jó ügynek támogatója az ég.
Akkor majd mélyebb húron zengem diadalmad,
Boldogan éneklem majd repeső dalomat.

Renatusnak, Jeruzsálem és Szicília nagyságos királyának, dicséretére való első könyvecske

Szívemben forgatva az emberi dolgokat egykor,
Azt gondoltam: a sors jobban pártolta a régi
Kort, mert annyi kiváló, minden erényben az élen
Járó férfit adott neki, kiknek a híre örökké
Fennmarad és akik élete végül felfut az égbe.
És még gyakrabban haragudtam a mennybeliekre,
Mostoha, méltatlan sorsát panaszolva korunknak:
Mert sem Curiusok, se Metellusok itt nem akadtak,
Nem virul egy Scipio-sarj sem, s Catók se manapság.
S nem tudtam megfejteni biztos okát e dolognak:
Vajjon a csillagok útja kering másképp a szokottnál
Most, vagy a természet lankadt el, erői kifogytán?
Ámde e háborgást szívünkből végleg elűzte
Isteni nagyságával a fényes lelkü Renatus.
Már nincs min keseregnünk, kárhoztatva, akik most
Élnek, nem sietünk dícsérni a régieket már.
Egymaga tölti be Marcellus, Caesar szerepét ő,
Túltesz a Sándorokon, neve Cyrusokat borit árnyba.
Isteni Pierisek! Ti sugalljátok, dalomat hol
Kezdjem, méltóképp hogy zengjem e férfiu hírét.
Mert látván, hogy e fenséges koszorút viselő fő
Békében mily igazságos, hadban mi hatalmas,
Merről fogjon a műhöz, töpreng tétova lelkem
Mint ha egy ifjú leány a tavaszló zöld gyepen ülve
Látja körülpillantva a sok-sok színt mosolyogni:
Itt a pipacs pirosát lángolni a gólyahirek közt,
Ott a fagyalt s violát sápadva fehérleni, másutt
Rózsákat bíborlani: körmei egyre haboznak,
Mert nem tudja, hüvelyke melyiknek tépje virágát.
Ám, hogy mindenben tartsuk be hibátlan a rendet:
Arról szólok előbb, hogy honnan eredt a családja.
Apjáról, Ludovicusról most nem sorolok fel
Mindent, bár nagy tettei bőven akadnak; ezeknek
Mégis a legjelesebbje, hogy ő nemzette Renatust.
Gallia szülte e nemzetséget, melynek a híre
Jól ismert az egész földön, még távoli indus
Tájakon is, s a kegyes fény izzó atyja nagyobbat
Nem látott, sem ahol reggel fölkél a habokból,
Sem hol Herkules oszlopait beragyogja lebukva.
Ily törzs adta dicső Carolust, aki egymaga bölcsen
Kormányozta a földet az Alpesek és Pyreneus
Szirtjei közt, s mi a Rajna s a tenger habjai közt van.
Véle rokon, mert egyazon ősre vezetheti vissza
Büszke családfáját a vitézség tükre, Renatus.
S hogy szorosabb kötelékkel fűzze magához, a húgát
Adta hites feleségül a fényes hírü királyhoz;
És a legelsők közt hogy mindenképp helye légyen,
Szép lányát nőül Caledonia hercege kapta,

Bár maga Albert császár áhitozott a kezére,
Az, ki a pannon városokon volt úr azidőben;
Másképp döntött Gallia önkényes fejedelme.
Ám, ha ezek nem emelték volna magasba a rangját,
Éppen elég, hogy hitvestársa a szép Izabella;
Pallastól ki eszét, jámborságát Dianától
Kapta, Venustól báját, Júnótól a tekintélyt.
Annak a büszke vezérnek, a nagy Gottfrednek a sarja,
Hellespontos szűk szorosán aki hős katonákkal
Átkelt, elhagyván Európát, s hogy soha nem tér
Vissza, fogadta meg esküvel ott, csak hogyha előbb zöld
Kagylót gyűjt a Vörös-tengerből és Babilonnak
Bástyáit megdöngeti jó dárdája hegyével.
És csakugyan bebarangolt mindent Ázsia partján,
S dús Libanon jóillatu halmain át le a völgybe,
S ott a sisakjából Jordán szent habjait itta,
Krisztus sírját visszaszerezve a helybeliektől.
Ím, ilyen ősre tekinthet vissza René felesége!
S nem szült hitványabb ivadékot, senki ne higgye,
Mert a fiuk mindenképpen méltó a szülőkhöz:
Pompás külsejü ifju, a bátrak közt a legelső
Harcos, mindig kész hallgatni az apja szavára, _____ *70*
Bőkezü, szíves, igazságos, pártolja a vallást, *151*
Tettekkel bizonyítja, amit mond, senki se fürgébb
Átfürkészni ebekkel az erdőt, sem gerelyével
Vadkant ejteni el, távolból vetni a dárdát
Bősz párducra, a medvét általdöfni közelről.
Nagyszerüen kitanulta a történelmet is; arról
Tud legtöbbet, amit szépen szóló, kegyes ajkú
Livius írt. Jól tudja, Quirinus mely hegyen állva
Látta a kétszer hat madarat, sikeres jelü oment,
És a szabin nőkért hogy mekkora háboru lángolt,
Hogy győztek három Curiust a Horatiusok le
S mily gyilkossággal mocskolta be Brutus az első
Bárdját, egy hiba hány Fabiusnak okozta a vesztét,
Mint hányt fittyet a tűznek Mucius és a folyónak
Cocles, hogy forrt össze a mély szakadék a beugró
Curtius által, s hogy mentette meg egykor a szentélyt
Manlius, az, kit utóbb uralomvágyért elitéltek;
Mint használt az elestével három Decius, s mint
Élve Camillus, hogy látott a vak Appius oly jól,
S mint öltött fel, a lictorokat rémítve, a réten
Bíborszélü tógát diktátor Quintius egykor;
Mit vitt végbe szelíd Pyrrhus s vad Hannibál, és mi
Volt a metaurusi pálma s a nagy vereség Trebiánál.
Ismeri végül, amit csak a rómaiak, szabadok vagy
Rabszolgák, a szenátorok és lovagok cselekedtek;
Mert a szülők természete átszáll gyermekeikre,
S fájától nem esik soha, tudjuk, messze az alma.
Erdő még nem látta, hogy őzet szőke oroszlán

Szüljön, tigris kisnyulakat, s elefánt-anya szarvast;
És ha tojást rak a mennydörgő nyilait cipelő sas,
Nem kelhet ki belőle Dione gyönge galambja;
Tölgy törzséből nem sarjad hajlós mogyorógally,
S nem bújnak delfin-kölykök ki a bálna hasából.
Nincs hát rajta csodálnivaló, ha e nagy fejedelmet
Éppoly nagyszerű ifju nevezheti apjaurának:
Mert a nemes magnak csak jó hajtása fakadhat.
Ennyi előny igazán boldoggá hogyne tehette
Volna Renatust – fényes törzs, rokonok, fiu, asszony –,
Hogyha a dolgaihoz kegyesebb lett volna a jó sors.
Ám így is boldog, szem előtt tartván az igazság
Ösvényét sztoikus hittel: hogy nem nyomorult, ki
– bármi nehéz terhet rakjon vállára a végzet –
Állandóan tettekkel gyakorolja erényét.
Ő maga már kora gyermekségétől eszerint élt,
Mindenkor makulátlanul ellene mondva a bűnnek;
Anyja öléből nyomban amint a világra kicsusszant,
Jó természete nagyságának előjele volt már;
S bár kisded volt még, úgy tetszett, isteni nektár
Áradt ajkáról, s később, mikor érteni kezdte,
Hogy mi a jó s mi a rossz, teljes szívvel nekilátott
Mind tudományt, mind jámborságot szívni magába.
Már akkor megszokta a harcjátékot, a mímelt
Berki vadűzést, s rezgő dárdát messzire dobni,
Jó paripát festett farkasfoggal zabolázni;
Majd amikor pelyhedzeni kezdett zsenge szakálla,
Fokról fokra tanulta, miképpen kell a valódi
Fegyvert vinni, falat megmászni meg árkot ugorni,
Szúrni dzsidával az ellent vagy karddal kaszabolni,
S ércpajzsát az ütés-záporral szembeszögezni;
Tűrni a nyár tűző napját és téli zimankót,
Nyugtalan, éber szemmel bírni a túl rövid álmot,
Nem megtörni, ha szűkös a koszt. Maga kérte az apját,
S osztott is Ludovicus néki tanácsokat ekképp:
„Minthogy az országunk trónján te leendesz utódunk,
Ifju, tanuld meg a kormányzás módját legelőször.
Vésd kezdetnek eszedbe: amit terror zaboláz meg,
Nem biztos sohasem, sosem áll fenn sziklaszilárdan;
Mit békés szeretet fűz össze, csak az marad épen,
Visszavonás abban nem tesz kárt; erre bizonyság
Augustus hosszú vénsége, Nero kora vége.
Hogyha tehát rád száll jogarom majd, durva erővel
Meg ne riaszd, igyekezz megnyerni magadnak a népet.
Ritka hajós, aki küzdve a szembecsapó viharokkal
Partra kiér; jobban fut a ló, ha lazítva a gyeplő
S fesztelenebb. Ha pedig tán azt kérded, hogy a kívánt
Közkedveltség megszerzésének mi a módja,
Azt felelem: ha a bűnt kerülöd s mindenben igaz vagy,
Kétségkívül eléred, hogy mindenki szeressen.

Elsőként szívedben a jámborság gyökerezzék:
Mindig méltóképp viszonozza az ég a halandók
Hódolatát, és gyűlöli azt, aki nem vet ügyet rá.
Másodikul törekedj az igazság tiszteletére:
Óvd szigorát, de az irgalmasság tartsa a gyeplőt.
Ehhez a józan mérséklet társuljon, a tiszta
És egyenes jellem; ne ragadjon rád a fukar név,
Ártatlant ki ne fossz, ossz bőven az érdemeseknek,
Könnyen eressz mindenkit a színed elé, soha meg ne
Vesd az alantast, és ki nagyobb, tisztelni ne átalld;
Őrült nagyratörés, sem kéjvágy mélybe ne lökjön,
Meg ne alázzon a baj, s a szerencse fejedbe ne szálljon;
Hogyha a sors keze sújt, ne tekintsd rossz jelnek előre.
Becstelen életnél tartsd többre a dicsteli véget,
És ne becsüld sose tisztességnél többre a hasznot;
Kik bölcsebbek, mert korosabbak, kérd a tanácsuk,
Vagy te lapozd fel a könyvekben, mit a régiek írtak.
Mennybeliekkel jutsz egy sorba, ha megzabolázod
Önmagadat, minden dühöt, indulatot ha legyőzöl.
Vissza ne sértsd, aki téged megsért, minden esetben,
Légy a szegényekhez nagylelkü, ne bántsa a dölyfös
Homlokod őket, s meg ne irígyeld azt, aki boldog:
Mert ki a rossznak örül s csak szenved a más örömétől,
Hogy ne legyen boldog, rászolgált, hogy bajok érjék.
Védd a szegény vagyonát a hatalmas tőrei ellen,
Gazdag az ínségest, gyengét az erős ne gyötörje;
Példának tart néped, olyan lesz, mint te magad vagy,
Ingatag erkölcsét a királya szerint alakítja:
Jámborságnak hódolt, míg Numa volt ura, Róma,
Bár míg Romulus ült trónján, csak Marsot imádta,
Mert az a templomokat kedvelte, emez meg a kardot.
Pártold mindig a békét, ám ha a háboru joggal
Tör ki, ne késs, vállald vezetését minden erőddel.
Harcpróbált fiatalságot válassz ki magadnak,
Mely hű lesz hozzád, tündöklő fegyvere csillog,
S jó paripákat futtat, mint miket egykor a géták
Partjairól vezetett Rhesus Simois vize mellé.
S nyomban, ahogy sík földre leérkeztél csapatoddal,
Nézz körül, alkalmas hely hol van a táborütésre,
Hogy hátulról biztonságban légy, s eléséghez
Jussanak embereid, s jószágod dús legelőkhöz;
Élvezetet, kényelmet a sánctól messzire kergess,
Ezt késztesd tanulásra, amazt gyakorolni, amit tud;
Nemcsak a városban foglalkozhatsz tudománnyal.
Táborodon belül is kötelezzen az állami törvény,
Felfegyverzett praetor itélkezzék a középen,
És szigorú bírája előtt reszkessen a vádlott.
Hogyha lehet, vidd át ellenséged mezejére
Ütközeted, hogy az ő földjét pusztítsd, magadét óvd.
El ne feledd: megszegni a szerződést iszonyú bűn,

És követet vétkes kézzel megsérteni éppúgy:
Intő példa legyen széttépett Mettus, eszedbe
Vésd azt is, mért lett földig rombolva Corinthus.
Ellenedet ne a száma szerint mérd fel, de erőre,
Olykor félj a kevéstől és ne ijedj meg a soktól;
S nincs mért röstellned, ha eszed győz, vagy ha ügyes cselt
Adsz a vitézséghez, de csalárdság bűnbe ne rántson.
Hol váratlan irányból törj rá, rajtaütéssel,
Hol te magad halogasd a csatát, míg vak dühe lankad:
Bölcsen késlekedő Fabius használt a hazának
Annyit, mint sietésével nagyhírü Camillus;
Mindketten végső veszedelmében segitettek
Román, ez mint megmentője, amaz boszulóként.
Hogyha fölébed domb nyúlik, foglald el a dombot,
Hogyha folyón át híd vezet, ott legyen őrhely a hídon;
Hogyha a völgy mély torka felé ösvény kanyarog, küldj
Fürge szakaszt oda, hogy megszállja a szűk nyaku horhost.
És ha bealkonyul, őrszemeket szórj széjjel a sáncon,
Hogy fölváltva egész éjjel virrasszon a strázsa.
Ellenedet mielőtt megtámadnád, puhatold ki;
Víz partján ücsörög, folyamát gáttal te rekeszd el,
Társzekerekkel jár a vetésre, te vedd el a termést.
Hogyha a harctól óvja magát, sok mesteri csellel
Csaljad elő. Most őt gyávának szidva pirongasd;
Majd gyakran te magad színleljed, hogy megijedtél,
Tégy úgy, mint aki épp most készül visszavonulni.
Hogyha bevette magát várába, sarokba szorítva,
Készíts kőhajitót, védőfedelet venyigéből,
Éket az ostromhoz: kos törje falát, iszonyú gép
Döntse be súlyával kapuit, rengesse a bástyát.
Persze vigyázz, hogy az ellenség furfangja ne járjon
Túl eszeden, s a verembe ne ess, melyet neki ástál;
Hogy színlelt menekült álnok képpel be ne csapjon,
S el ne fogadd hamisított írás talmi pecsétjét.
S végül, hogyha csatára a legjobb alkalom eljön,
Tervszerüen gondold át, mint alakuljon a hadrend:
Síkság jó a lovasságnak, szűk tér a gyalogság
Megfelelő helye, vagy zord, sziklás oldalu szirtfok.
Ekkor jó, ha időt lelsz arra, hogy összecsapásra
Kész sereged szónoklattal buzdítsd: csatakürtöt
Pótol a lelkes hangu vezéri beszéd, a gyümölcse
Kettős: lomhákat serkent, bátrakba erőt önt.
Ám legalább két zászlóaljat tarts bevetetlen;
Egyet az elhagyatott sánc oltalmára, a másik
Álljon lesben az első hadsor háta mögött, hogy
Váltsa a megfáradt s elesett katonákat azonmód,
Így nem kell otthagyni a zászlót, sem csatarendet
Bontani: mindegyik egység állva maradhat, ahol volt.
S csengjen az érc, vesd minden idegszálad be a harcba,
Végy részt benne a tested-lelked egész erejével.

Tajtékos paripádon futkározz a sorok közt
Vígan, a fegyvert gyors jobbodtól kapja, ki kéri,
Ígérd meg haldokló harcosaidnak a biztos
Üdvözülést, hívd vissza, ki fut, biztasd a hanyatlót.
Az lesz a legkitünőbb, aki egymaga két feladattal
Birkózik meg: jó harcos, s lánglelkü vezér is.
Hogyha a sors a sikert irigyelné életutadtól,
Össze ne törjön a kezdeti baj, be ne add derekad még;
Hogyha viszont pártol, kíméletlen ki ne használd,
Mert ki kemény a legyőzötthöz, méltó ugyanarra.
S végül, hogy készséggel szálljon síkra, ha hívod,
Máskor is: érdemükért tüntesd ki a had javarészét."
Így oktatta fogékony sarját bölcs Ludovicus;
Majd mikor agg lett s rászolgált az olymposi lakra,
Holta után jogarát az utóda, René örökölte;
S észre se vette a nép, hogy urat váltott, hacsak azt nem,
Hogy túltett még apja erényein is, legalább úgy,
Mint ahogyan Ludovicus múlta felül jeles apját.
Vállai nem kecsesek, nem gyengéd szűzi fehérség
Jellemző testére; alakja sudár, kimagasló,
Minden tagja keménycsontú, izmos keze-lába,
És még sokkal erősebb benne az összes idegszál:
Mint Macedónia zord szikláin a messzire látszó
Szirtről égbe szökő sudarával a karcsu fenyőfa.
Éppen ezért méltónak tartja a trónra az ország:
Méltósága a Juppiterével, mellkasa Marssal
Verseng, megrémíti az ellent szembekerülve,
Mint Thebait Capaneus, mint Tróját vad Achilles.
Pompás kastélyába ha díszben bárki belép, úgy
Tetszik, az ő ragyogása sugárzik mindegyikükről;
S örvendhet, mert gyorseszü és bátorkezü főúr
Bőven akad mellette: a bölcs Nestor se hiányzik
Udvarnépéből, s roppant erejével Aiax sem.
Közben a festészetnek sem röstelli viselni
Gondját, tudja, hogy erre a rómaiak sokat adtak;
S ékesszólásban sem elég neki, hogy latinul tud,
Hellének nagy műveit is böngészi serényen, –
És nem rejti a távoli várpincékbe a kincsét:
Van, ki aranyból kapja jutalmát, s vannak, akiknek
Gazdag városokat, zsíros televényt adományoz,
És a tudósoknak jut a legtöbb drága ajándék.
Ismeri jól a jogot s érvényben tartja a törvényt,
Mégis a bűnnél enyhébben büntet keze mindig.
Régi vezérekről olvasva ha érdemeset lel,
Például választja; mikor hallotta, milyen sok
Nyelven szólott Mithridates, ugyanarra a hírre
Vágyott ő is: azért anyanyelvén kívül, amit még
Gyermekként, puha bölcsőjében nyelt a fülébe,
Jól tud a mór törzsek nyelvén, germánul ugyancsak,
És aki hallja, amint ajkán latiumbeli szó zeng,

Esküdnék, hogy az etruszk táj üde partjai szülték.
Sem felelőtlenséget, sem hamisat soha nem mond,
Kebléből amit ont, a való igazolja beszédét:
Nagy hírű cumaei Sibylla se mond igazabbat.
Mily kegyelettel hódol Krisztusnak, s a jövendőt
Hogy meglátja, akár Phoebus-megszállta görög jós,
Távoli nemzetek is tudják, kik a talpuk a földre
Szembe velünk rakják, hol a fény a habokba alászáll.
S nemcsak nagyszerű atyja nyomán halad: éles eszével
Többet ölel fel, még maga is mélyíti tudását.
Annyi barát mellett legjobban tiszteli mégis
Azt a királyt, ki az Alpeseken túl úr a vidéken;
Ellene volt bár, ezt a vejét haddal segitette,
S kérésére az ellenségnél hagyta leányát;
S az tisztségekkel halmozta el őt meg az öccsét,
Mert, mondják, a szivéhez mindketten közel álltak.
Minden más főember előtt, országos ügyekkel
Egyenrangu helyet szentelt egyháza ügyének.
S hogy dalaim nem költött dícséretre fakadnak,
Mit mondok, tanusítja Itália, vallja a gall föld,
És a világ; nehogy azt higgyék, hazudottak a tettek,
Próbakövül, hogy füllentésen senki se kaphat
Rajta, viszontagságairól szólok: hisz a bátor
Szív nagysága, ha mostoha sors sújt rá le, csak akkor
Tűnik elő igazán: a szerencsét könnyü viselni.
Majd ugyanannyi egész kört járt be az égen Apolló,
Mint hány évet adott Nestornak a trójai Múzsa,
Attól fogva, mikor hadat indított a szilaj gall
Nép ellen jótegzü Britannus a messzi vizekről.
S íme, mihelyt felforrtak az indulatok, csatajelként
Kürt harsant, s vért ontott mindkét fél, ahogy össze-
Csaptak; s ő behatolva az ellenség közepébe,
Gyilkos kardja vasával rengeteget leterített.
Nem bírnám, ha akár száz érchang lenne enyém most,
Mind elmondani, mit művelt ott marsi vitézként;
Végül ezer harcos feszes ékben előrenyomulva
Gyűrübe zárta Renét. Nem volt menekülni reménye,
Nem szabadíthatták ki szövetséges csapatok sem,
Mert aki megpróbált mégis közelébe kerülni,
Ráfizetett: elesett, vagy megsebesülve futott el.
Már lova lándzsadöfésektől vérzőn lehanyatlott,
Már minden tagját csöpögő veriték boritotta
S jobbja az állandó mozgástól zsibbadozott már;
Ekkor a dárdákkal hevesebben törtek előre,
Megtámadva az ellenkezni hiába igyekvőt.
Ily küzdelmet nem bírt volna erővel a híres
Herkules, és maga Mars sem; végül győz az egy ellen
Nagy számuk, s elhurcolják várukba fogolyként.
Majd elhagyja, egyezség értelmében, a börtönt,
Hogy – röviden bár – szót válthasson a gallok urával.

Vége az első könyvecskének

Kezdődik a második könyvecske

Míg mindez történik szerte az Alpeseken túl,
Merre a csendes Arar s a vadabb Rhodanus kanyarognak,
S váltja az arculatát a szerencse: Itália földjén
Meghal a nagy hírű Campániabéli királynő,
Átköltözve az Elysium ragyogó mezejére.
Törvényes fejedelmétől megfosztva, Renéhez
Népe követséget küld nyomban, mint jogutódhoz;
Visznek aranypénzt, háromszázezret, s odaérve
Híven előadják esdeklő megbizatásuk:
„Jöjj sebesen, hogy nem kívánt örökös ne előzzön
Meg, lesznek hű társaid és bő útravalód is.
Téged választott a halála előtt a királynőnk,
Most ki az életet és trónját elhagyta, urunknak.”
Ámde René nem akarta szavát megszegni csalárdul,
Inkább tért a kemény rabság béklyóiba vissza;
Mégis, rossznak vélte, ha ekkora égi kegyért nem
Próbál nyúlni: azért, míg ő maga nem szabadul ki,
Hű feleségét küldte, siessen Campaniába.
Ó, a világ minden táján emlékezetes tett!
Tisztesség példája, mit emberi nyelv sose zenghet
Meg méltóképpen! Hallgasson a nagyszerü múlt most,
Ókori Róma, ne kérkedj többé Regulusoddal,
Mennyi nagyobb csoda támad, lám, a korunk idejében!
Mert, nézzük csak: senki se kínált néki, ha nem tér
Vissza a rab-béklyókba, ilyen pompás diadémot,
S már nemigen forgatta erőtlen karja a fegyvert,
Oly közel állt a halálhoz; emez meg, hogyha koráról
Kérdeznétek: alig töltött el nyolcszor öt évet.
Közben a hispán végekről idegen sereg indult
És benyomult a királyát vesztett, árva vidékre;
Három bárkával kelt át Izabella a vízen
És idegen flottára talált Campania partján.
Egy pöttöm ladikon – miután szétszórta az ellent –
Elfoglalta Gaëtát is. Páratlan a látvány,
Hogy buzdítja a harcosokat, hogy hordja a fegyvert!
Mint amazon-sereget dárdával hadba vezérlő
Hippolyte, s a vitéz görögök veszedelme, a pajzsos
Penthesilea: be úgy vonul úrnőként, diadallal
Parthenope várába, mit aztán egymaga három
Évig hősiesen véd, távoli férje helyett is.
Végül drága szabadságát elnyerve Renatus
Megjön; hogyha királyságát most adja a végzet
Sértetlen, nem kell menekülnie így, elüzetvén,
Nem hódol, mint most, jövevény zsarnoknak az ország.
Ámde a föld nagy részét elfoglalta a jöttment,

S nemcsak a városok: elpártoltak a várak is éppúgy
Majdnem mind körülöttük, vagy legalább el akartak,
Nem bírván a nehéz ostrom vég nélküli kínját.
Mégis, amint a hadat megüzente René, a bitorló
Távoli, védetlen kastélyba vonult el ijedten,
Tudva, milyen nagy hadvezető, aki ellene indul:
Mily gyakran szór szét többséget kis csapatával,
S jobbjánál esze sem lomhább. Rábízta a várost
Őrségére, nyomába szegődve az elvonulónak,
S számos városkát útközben visszaszerezve,
Hol pelignus réteket öntöz a tiszta patakvíz.
Indult volna tovább, de az ellenség sokezernyi
Harcosa itt elzárta az útját; itt van a híres
Kastély, melyet Pellosának hívnak e tájon –
Innen nem volt már menekülnie más lehetőség,
Kardja hegyével vágni csupán Nápoly fele ösvényt.
Általlátta azonmód, helyzete mily veszedelmes,
S jó lovas osztagait gyorsan csatasorba terelte.
Éppen eléggé szívviditóan rettenetes volt
Látni a vérteseket, pedig ajkuk szóra se nyílt még;
Vad nyeritéstől visszhangzott az egész levegőég,
Rezgő fény játszott villogva a még kivonatlan
Kardokon, és felhőkbe merült a dzsidák hegye tompán,
Mint vágott koronáju berek; s kettős ragyogással
Tündöklött az egész mennybolt, mert visszaverődött
Megkettőzve a nap ragyogása a fegyverek ércén.
Ott Zephyrustól lengtek a zászlók, rengtek a forgók,
Tajtékos csapadék áradt zajos ostorok által.
Ő pedig örvendezve körüllovagolta a hadsort
Három-négyszer, majd sáncuk tetejére kiállva
Ekképp buzdította a három hű csapatot, mely
Súlyos válságában egyetlen támasza volt most:
„Ó jeles ifjak, kik helytálltatok annyi veszélyben,
Mit magam is tanusíthatok, ó bátor, kitünő vér!
Csak nyugalom! Nem azért óvtak meg az istenek eddig,
Hogy most elpusztítsanak! Újra dicső haditettre
Nyújtanak alkalmat, jobbat kívánni se tudnánk.
Hát legyetek méltók e kivételes isteni kegyre,
S lábatokat hagyván, karotokban bízzatok inkább.
Kardot igazságért rántunk, hát mért ne remélnénk?
Mindig a jobb ügy mellé állnak az égi hatalmak.
Íme, Ibéria partjairól nem tudni, miféle
Kantaber indult elkergetni e föld fejedelmét.
Márpedig őneki kedvez Mars, neki kedvez Enyo,
Őt védelmezi rettenetes pajzsával Athena.
Légyen bár amazoknak sokkal több katonájuk,
Nem félünk: csak a gyáva vezér nem bízik a kissebb
Számu seregben, a dölyfös bízik túlerejében.
Mert harcban nem a szám: a vitézség szerzi a pálmát,
Thermopylae tanu rá, meg a zúgó ár Salamisnál.

Tudjuk, Sándor egyenlőtlen számú seregével
Hányszor győzte le, bár az egész Kelet összes erőit
Vitte csatába, Dareiost; s Xerxesnél se kevésbé
Gőgös Tigranest ugyanígy megverte Lucullus.
Innen gallokkal keveredve Itália népe
Gyűlik, amonnan ibéreket ont barbár vezetőjük:
Még minap is sajkán szelték a vizet, s evezőt, nem
Zablát fogtak, nem lobogót lestek, de vitorlát.
Rajta tehát, ti e hadban járatlan gyülevészt most
Fogjátok föl mellkasotokkal, míg mi elérjük
Biztonságban a várost: ettől függ diadalmunk."
Szólt, s feltéve fejére sisakját, mely sugarat szórt,
Hol legsűrűbb volt a sereg, kellős közepébe
Rontott, és a lovascsapatok mind nyomban utána,
Majd a gyalogság zúdult. Már ellenfele várta, ↑
↓ Hol laza földet csépel a vaspata gyors kopogással,
Ott az eget beborítja sötétlő ködderl a dárdák
Zápora; porral telt meg az összekavart levegő, és
Párákkal; zengő szavu kürtöket senki se képes
Hallani, oly nagy a zaj, már rettentő a morajlás,
Sőt, kettőzve, a völgyekből ismétli az Echo,
Azt hiszed, égzengés támadt. Ideér a hatalmas
Vérözön; emberek és a patások a sok veritéktől
Lucskosak; egymást érve közel csördülnek kardok,
Holtak teste borítja a véráztatta mezőket.
Itt csak a historikus kiszabott mértéklete gátol,
Halni menő nép sok tetemét, hogy sorra sirassam,
Mindkét részről kik vesztek; s kit a forgatag eddig
Élve hagyott, s nem csonkán áll még vérbe fagyottan.
Vagy ki lován nyargal, s lábbal gyeplőbe akadva,
Lógó hajjal, a dúlt homokot felszántva, seperget.
Egynek a mellén átvert dárdahegy áll ki a hátán,
Van ki belét ontó nyilvesszőt hord a hasában;
Tág öblű ágyúk szórnak tüzelő lövedéket;
Csak sebütések után csap zajt, feketéllve, a kézív;
Míg a parittyákból pattant szélvész besüvítget,
Átdöfi reptében rettentő lándzsa a nappalt,
Nincs megfosztva se ám e gyümölcsöktől a mulatság,
Mert az a költők sok könyvében gyakran előjön.
Kettős színü japyx elsők közt rántja magával
Őt, ki hegyes tőrt szúr a nyakába a szembejövőknek.
Jobbja segít elesőn, katonáinak osztja a fegyvert,
Hátrálót buzdít, sebesültet látva, vigasztal.
Többek támadják most; lézengőknek eléáll
Nagy hevesen, sokukat szomorú Orcusba taszítja,
Másokat elrettent a sisakja csodás ragyogása,
Hármat rezzen fent a magasló csúcs feje búbján
És festett köpenyét kifeszítő szélfuvalomtól
Szállongnak csupaszult hátán aranyos ruhaleplek.
Medve se villant így körmöt, vadkan se erősebb,

Így csíkos szőrű tigris meg a sárga oroszlán
Sem dühödik. Félnek már tőle, övéi csodálják;
Égiek ünnepelik mind, csak maga Mars irigy őrá.
Ekkor eléri hamar szörnyűn hajitott fene lándzsa,
Távolról beszakítva az érc-sisak oldali részét
Vágja királyi nyakán el a fényes vértet, azonban
Kissé félreszalad, ki se villan hát a csupasz nyak
Sok sebbel. Rögvest, hogy a tört vértet kijavítsák,
Adja parancsba. Azért, hogy Mars, a mogorva, ne bántsa.
Íme, az orra előtt valakit köznépe köréből
Réz hadiszerszám lő át gyilkos puskagolyóval.
Mily különös módú e halál, mert hangot előzőn
Ér a csapás, kikerülni a sebzést semmi remény sincs.
Vaktában szállnak dárdák, nincs merre kitérni.
Sűrű láncba kötött páncéling, semmire sem jó,
Semminemű vastárgy se segít, mert áttör a gyilkos
Puskagolyó az acélon, a csontokon át is, ahogy fönt
Juppiter ont villámot. Ilyen vész terheli lelkét
Hű Scipiónak, ezért hát szól a mogorva királynak,
Fegyveres ő, aki harc közt hordta urának a pajzsát.
Szólt: „Nagy erő közeleg, kérlek, te királyom, az üdvöt
Futva keresd; mi pedig feltartjuk a harcias ellent,
Míg épségben odébb állsz!” Ő a beszédnek elémegy:
„Intésed bizonyos, ám rút, kérünk, hanyagoljad!
Ifjukoromban atyám sem buzdított soha erre,
Nem menekülni nevelt, de az elszánt harcra tanított,
S nyerni haláltól jó hírt. Most te futást javasoltál,
Ám a szilárd erkölcs tilt ettől. Esküm az égre,
Vagy leteperve halok, vagy győztesként megyek innét.”
Így szólván lihegő Marshoz már visszaigyekszik.
Társai példáját mind készek a harcba követni.
Ővele nagy hangon már egyformán kiabálnak,
Barbárok csapatát verik el sok küzdelem árán.
Ott a király maga épp veszedelmet lát közelegni
Hívja hiányzóit jelzéssel, míg vele egybe
Gyűlnek a szórt rajok áttörekedve a sűrü bozóton,
Mint csengő cintányért ver hivogatva a pásztor,
Úgy gyülekeznek a kürt közelébe a szórt csapatok már.
Ismert út mentén menetelnek mind a falakhoz.
Nem lehet ott akadály szakadék, de folyam se, azoknak,
Zord győzőknek nincs is szembeszegülni tudó vár,
Ám, aki akkoriban volt harci vezér a királynál,
Caldorus, ezt a menést viadalba velük nem akarta,
Őt, mondják, pár napra utóbb béklyóba vetették.
Ez rettentheti majd el a megmaradókat e tettől.
Nincs adománya nekik, csak az életük üdve javára,
Sőt sok ajándékát szintén, miket egykor adott át,
Visszaszerezte. Bizony enyhébb bűnért felelőket
Jól belezárt Phalaris szenvedni perillusi ércbe.
Antiphates a gyomort, Busiris ránk hagyta az oltárt,

Tengervízbe vetett Sciron, elszórt Sinis a szélbe,
Lónak a trák hajitott, pénzt kobzott Sylla, a véres.
Súlyos vétkéért szabtak rá enyhe fenyítést;
Érdeke volt, hogy ilyen védővel bűne fakuljon.
Ennek a dolgát most szelidebben idézem elétek;
Visszaszerezte az új várat, maga oly derekas volt,
Azt morajos tenger zsúfolt partjára emelték,
Óvakodó várost véd bámulatos fala mentén.
Több esztendőn át elpártolt tőle e város,
Még mikor el sem jött, hogy járjon Itália földjén.
Bánva, hogy ő maga nem lehetett e hatalmas erődben,
Szárazon és vizeken küzd nagy sereg és a hajóhad,
Hogy majd visszavegyék javait. Meggyorsul azoktól
Támogatása. Gyaloghada rácsap a földi seregre,
Fürge hajók ütköznek a víz árján a hajókkal.
Mígnem a csepp ideig megvertek visszajöhetnek.
Akkor nem félvén táborba beszállni Renatus,
Ellenség cölöpös sáncán maga állt be középre,
Pajzsa a balján függ; a kivont kard villog a jobbján,
Fémmel fedte fejét, mellét burkolta be páncél,
Rőt fonalú, aranyos bíbor köpönyeg fedi vállát;
Ily takaró van a vértjén, sok-sok dísze okoz nagy
Rémületet. Szóval bosszantja az ellene küzdőt:
„Éppen elég sebet adtak a kopják kölcsönösen már,
Jöjj ide hozzánk, és kínáld magadat kihivódnak!
Aeneas Turnus, Paris Atrida összefutottak,
Ám neked hoz majd sok győzelmet a léha szerencse,
Vagy jogosan védem meg jobbommal birodalmam.”
Rögtön az ellenfél, rettenve legott e beszédtől,
Hátra sietve, hanyatt-homlok fut. A vár a királyé.
Massylus szörny morgását, hogy hallja a szarvas,
Szirteken, erdőkön szalad át, ám széles agancsát
Tölgy nem akasztja, a háta mögé veti ágait annak,
Meglehet ő már rég árnyékos völgybe huzódva
Messzire bújt el, ijed mégis százféle zörejtől,
Bár madarak csattogtak, ha a szárnyukat összeütötték,
Bár Boreas tépkedte a száraz lombot a tölgyről.
Többesen összeszedett erejével kezdi a harcot
Most az ibér. Keserű haragot gyújt benne a szégyen.
Már veszi körbe legott ama várost nagy seregekkel,
Hátha az ostrommal töri meg, beszorítva, Renatust.
Rögvest megközelíti magas gátakkal az árkot,
Rakja fölébük a sok hadi tornyot, felsorakozva,
Nem mozdítja ki őt nyár végén Kiskutya-csillag,
Sem pedig ártó, őszi idő keltette betegség.
Tél fagya már kutakat zárt, és a hideg Boreas is
Dúlt a mezőkön; még ekkor sem múlt el az ostrom
Zordon terhe. Saját várába rekesztve dühöngő
Szívvel töprengett a király eme sok riadalmon:
„Váratlan csellel, kívánjak-e most kirohanni,

Vagy helyesebb-e talán strázsálva kapukra ügyelni?
Végül kényszerülök kétkedni csekély haderőmben,
Embereim bántó ínsége riaszt el a harctól,
Nincs más, mint titkos menedéket csöndben elérnem.
Pallas szent képét ellopta az éjben Ulisses,
Hű társát, lám, Nisus nem rettegve kisérte
Ártalmas rutulok közt.” – Itt berekeszti a példák
Megnevezését, nagy bátran sorakoznak a könnyű
Cáfolatok. Mondják, hogy ritka a boldog ijedség.
Most e beszéd és lelki törődések közepette
Alkonyodott, Títánt a sötét éj nappali fénytől
Megfosztotta; borús fogatán odaérve az álom
Lassanként veszi körbe a némult földi világot.
Ő maga elszántan siet át sok hallgatag árny közt
Ellene őrhelyein. Caesar így lépegetett át
Álomban heverő strázsák testén, s kilopódzott
Jámbor Amyclas kis sajkáján egymaga hajdan.
Csúcsosodó sziklák közt, folyvást fázva hidegtől
Lábát éjjeli út nyeli el. Lépéseit ifjak
Harmincan követik. Most mélyen a völgybe leszállva
Csúszkálnak, majd domb tetejére feküdve tapadnak.
Egyikük ott meredek sziklák élébe fogódzik,
Ám csatakos hegyi út löki mélybe heves guritással.
Őt, merev izmaiban kelt gyilkos gémberedéssel,
Meghidegült vérrel dermedt erek egyre emésztik.
Most ez az argoszi jós csoda veszte szerint leli holtát,
Hullva alá a rideg mélység sziklás üregébe.
Ekkor, látva a társ csapatok szomorú veszedelmét,
Felnyög az alpesi út vezetője. De mégse riad meg
Menni a zord sziklák közt. Ám megakasztja magas hó
Roskadozó léptét. Alig ér csak teste fölött ki
Csúcsa sisakjának, mert nagy merülés nyeli jártát;
Gyakran a bajlódót tüsszögni a szélbe szorítja
Öltözetébe került jég. Sűrű hó lepi hátuk,
Jégcsapok is nehezednek a csapzott hajzatokon már.
Néha a sziklákhoz kapdos, vagy a tölgyek után nyúl
Összefagyott kézzel, vagy szúrt lándzsába fogódzik.
Ismenustól sem jött ily felvert viharokkal
Cadmei számkivetett egykor rokon argosziakhoz.
Mígnem esőfelhők közt tűnve alig fel, a gyenge
Hajnalcsillag hoz fényt titkolt égi jegyéből.
Erdei rejtekből pedig, íme, kijött sokasága
Földmiveseknek, amint kígyófogakat maga Iason
Hintegetett el, avagy szórt szét az agénori sarj is,
Így minden barlang szült fegyveres szörnyeket egyre,
Vagy földből – mondják – a Gigászok, mint viselőstől,
Jöttek elő, mikoron lett Pélion, Ossa középütt,
Ossa a rája vetett nagy Olympustól nehezült el.
Járatlan helyeken, kísérve kevés katonától,
Ázottan, fegyver híján nehezen menetelve

Ott lakozó sok nép, sok izmos kar hajitotta
Kopja közé rontott. Különös hőstette bizonnyal
Híres lenne, ha ő mint győztes odébb nem igyekszik.
Verve a gyáva tömeg, diadallal nyert az erőtlen.
Némely foglyul esett, némely kaszabolva leroggyant,
Kit kard nem sebezett köztük, s kit láncra se fűztek
Messzire hátrál mind, széledve a hegyre, tanyákra.
Már jeget olvasztott Phebus felkelve derűsen.
Ekkor a győztes már beneventumi falra törekszik,
Mondva alig hihetem, hogy e baljós éjjeli pályán,
Több mint negyvenezer fővel bukkant fel; ahonnan
Luceriához ment. Buzdítva megannyi eréllyel
Összeszedett fiait gyorsan haditettre szokatta,
Mert nem sok vezető nyert tőle parancsnoki tisztet,
Ám kis időre azért képes volt oly fegyelemre,
Hogy soha nem próbált csapatát viadalba vihette.
Jól megerősített kastélyt rohamoz meg először,
Fosztja a vesztest, és a kifosztottat nyomorítja,
Vígan odébb, Pellosa iránt, fordítja a léptét,
Ellene döbbenetére a hír széthordta e dolgot,
Rég ismert mezein járónak szembe megy ekkor,
Háta mögött kettős cseltől becsapódva Renatus,
Caldorus érdeme, hogy kikerülte a végveszedelmet,
És ha talán ő hű lett volna megint a királyhoz,
Úgy az ibér nép romlott volna e nappal egészen.

Vége a másodiknak

Kezdődik a harmadik, egyben utolsó könyvecske

Ámde mihelyt kikelet szele lengedezett szelidebben
Hogy Gradivus harcát valahára utóbb befejezzék,
Döntöttek fáradt hadurak. Hogy kis maradékot
Lassan zúzzanak azt, hogy igázzák, ezt dühitette.
Mert mi picenumi táj faragatlan népe felöl van
Kettőzött habokig, Trinacria tengere mentén,
Tartja egészében már azt szanaszét dühös ellen,
Csak maga Parthenopé szállt szembe a nagy diadallal.
Hajdan a szép Thébát Bromiussal, sőt ama Tróját
Sem támadta ilyen sok harcos, ezer hadigálya
Árnyékolta a nagy tengert, bontván a vitorlát.
Egyetlen város veszedelméhez seregellett
Hosszan a romlás, Mars zord népeit elhivogatta.
Ők kik iker Baleárt bírják, hol drága göröngyből
Termés-istennő számára kegyelt sziget éled.
Izmos tulkokkal, kik a szárd földet tele szántják,
És kiket érdes Corsica vad sziklái neveltek,
Kik Pyrenaeusokon laknak hegyeken bekerítve,
És kiket öblös Anas kanyarok közepette körülfoly,
Kik Minius vöröses vizein nézik magukat meg,

Mind, kiket elhalmoz dús Tagus arany fövenyével,
Mind, kik Gadesi víz hátán kimerülve remegnek
Zúgó Phaebustól. Helyükön – mondják – maradoztak
Ők, kiket óvottan mos a boldog part pereménél
Végtelen Oceanus. Libyából jött el a köznép,
Ők Ammon vizeit vedelik, Pallas tava, Trítón
Nedvezi ott ezeket, s kiket elnéz csillagos Atlas.
Óh, a lesült Garamas sokszor de dicsérte vidékünk
Enyhületét, s Nasamón azt, hogy nem hemzseg a kígyó,
Lám, feketés maurus bámult hószín latinokra.
Hadra fogott népek közt, némely fosztogatásért
Járja a tág tengert, némely meg vívja a várost.
Erre az érckos leng fel-alá sűrűn az ütésre,
Árkokat töltenek ők odahordott rőzsekötteggel,
Ám keserű védők most görditenek le a falról
Nagy köveket, odalent most gyújtják, dobva, a csóvát.
Ám ekkor különös rémültség száll kebelükbe,
Füstölgő ágyúk a golyókat amint kiokádták,
Megrezdül Prochyté, s kábultan fékezi Scylla
Zord ebeit, üreges Gaurus hegy belseje felnyög.
Neptunus áradozó tengerbe fejét meritette,
Míg Thyrren habokon veri át jármos Glaucus rajt.
Ott eme harcaikat komolyan, s mindezt a tolongást
Nézte közel Zephyrus-szél Aeolus tág üregéből.
Már a király is – mint aki eljött kis seregétől
Őrhelyeikhez, hol csitulóbb lett mindenikükben
Mind ama sok baj – tartja magát. Ám kezdte nagy éhség
Bántani már a szegény népet, kiket ő szeretettel
Szólva megint buzdít: „Ti viseljetek el kis időre
Harcbeli próbát, mely soha nem kísérti az Istent;
Ám Fortúna becsap tréfával, míg tudakolja,
Balsorsban minekünk mily küzdés lenne a virtus?
Majd ugyanő vígan derüs arccal fog hahotázni;
Hogyha talán féltek nyíltan belemenni a harcba,
Nem hederít eme hely az erőre, ha bús nyomorúság
Szíveteket megijeszti, a tengerről ide rögvest
Érkezik élelmünk a hajókról, mert az imént már
Több utasítást is küldtem ki erős Genuába.
Már látjátok amott – netalán csak a vágy, ami megcsal –,
Ím, a ligur vásznak, jó szélben, mint közelednek.
Addig is enyhítjük nyomorúságtok nehezen vitt
Terheit úgy, hogy majd a saját várunk' kiraboljuk."
Így szólván, borból, gabonából mindet, amennyi
Volt odabent, átadta a népnek. Amint kimutatta
Bámulatos kegyeit, lám, senki se tudta bizonnyal,
Hogy vajon ő emiatt jótékony, vagy pedig inkább
Jóságos nevet érdemel-é? Csak cseppnyi időre
Tudta magát táplálni a nép e csekély eledellel.
Immár nincs kenyerük, már egyre hiányzik az étek,
Mit jobb természet, hihető, hogy az emberi nemnek

Osztott tölgy-eledelt követően, amit kiböfögtek
Hajdan aranykorok. Elködösült szemeikkel a tengert
Mind figyelik, hogy a jó sors által tán odahozzák
Már az igért tönköly-rakományt a hajók segitően.
Falnak avas makkot, más hitvány babszemeket rág,
Vannak, akik ledöfött csacsi húsából lakomáznak.
És ha a friss kenyeret nekik adták árpadarából
Gazdagon éltek. Amúgy hallgattak, mert eme sorsért
Senki se szólt panaszokkal, amíg látták uruk ajkát,
Hogy nem más kenyeret falatozgat. Számtalanul sok
Gondban epedt kebelét nem erősítette csinosb ágy,
Nála az asztalokon jobb étkek nem sorakoztak,
Hordta erős szívvel maga is tömegét a bajoknak,
Lépve közös terhük levetett pompája helyébe.
Épp oda nézvést, hogy fenyegetnek a végveszedelmek,
Ő eme szózattal kezdett folyamodni a néphez:
„Ekkora nagy bajokat, kérem, ne viseljetek értem,
Tűrni se hasznos ezért, de kötött frigyetekre ti akkor
Adjatok inkább!” Ott közülük soknak szive mélyét
Marta a bú, keserű könnyekkel nincs, ki ne sírna.
Nyögve felelnek imígy neki akkor: „Nagybecsü herceg,
Míg az erőnk ereinkben elég, míg mozdul a testünk,
Csak te lehetsz a király számunkra. Sosem töretünk meg
Mindeme rossztól, még nehezebbre nyomulni igyekszünk.
Búza, gyümölcs, ha hiányzik majd, a rokonra, fivérre
Mordul a torkunk, férj feleséggel összemarakszik;
Vagy ha a sok gond nyom, majd látni fogod, mi Saguntum
Ismert dolgaiban járunk, követeljük a váltott
Fátumot önkeze által, a többit a lángok emésszék!”
Távolról ezeket tüzelő Vesevus tetejéről
Szörnyeteg Allecto szemlélte, ha tán sikerülne
Bárminemű nagy bűnt kitalálni, ha cselt szövögethet,
Melyre a szívében mindig kész, győzni tud addig,
Míg gyászt, háborukat lát, míg temetésre tekinget,
Gyűlöletes számára a béke. Koszos haja fürtjét
Tette a napra, előbb azt rút lében mosogatta.
Volt, hogy a vén Latinus dúlt házát szembe szegezte
Gyors Furiákkal, sőt ártalmas hydra-karoktól
Őrjöngő Amatát késztette a táncra az erdőn.
Láttától a vadak menekültek, az ég beborult
Köddel, amíg Phaebus töpreng gyors visszajövésről,
Szinte Mycenéből tért vissza megint a sötétség.
Már Ikrek jegye által tartott égbeli tengelyt
Ifjakról nevezett hónapnak kezdeti napja
Tiszteli. Szűkülvén forrása, apadt a folyóvíz.
Már mindent felemésztve, a zöld füvet ekkor a földből
Tépte legörnyedvén harapáshoz a szánnivaló nép.
Ám ajakukról így sem ömölt szomorú panaszos hang.
Csakhogy volt, aki ezt a nyomort eltolta magától,
Hogy nem tűrheti el, a nevét írásba se szőttem,

Szörnyű bűne miatt örökös hírt ez ne szerezzen.
Sőt ismert se legyen; ne is említhesse jövendő
Korszak, senki a föld kerekén őt szóba ne hozza.
Csúcsról lesve a szörny alkalmas percet a cselre,
Röpteti rémisztő suhogással styxbeli szárnyát.
Akkor egy éltes öreg szigorú arcába bebújva,
Tartva botot görcsös tiszafából, csúnya redőkkel
Szelve sötét arcát, ősz hajra cserélve kigyóit,
Undoritó fogadottját ő eme szókkal uszítja:
„Több az öregben az ész, fiatal korban pedig inkább
Több az erő. Nem akar bajlódni a reszketeg aggkor
Így velem, életerős maradéknak szánom az intést
Nyújtani hát. De ha méltóztatsz, szavaimra fülelve,
Rám hallgatni, te pázsitot így nem fogsz lelegelni
Többé, sőt nem utánzol majd csúf birka-szokást sem.
Állandó vagyonod lesz, tarthatsz majd csupa ékes
Serlegeket, büszkén lépdelsz majd szídoni gyolcsban.
Én a tanácsom adom majd, minden teljesül attól.”
Érveit az befogadja. Azért egyedül lopakodva
Járul a várfal elé, szólítja kilépve az ellent:
„Hogyha nekünk illő pénzt kínálsz érdemeinkért,
Holnap Parthenopét teneked kis csellel eladjuk.
Ám gondold meg a tett módját, és hinni ne szűnjél!
Megtudod azt, hogy tág üregek léteznek a mélyben,
Át azokon, rejtett ereken kanyarogva, folyócskák
Gyűlnek, hogy pezsgő vizüket levigyék a kutakba.
Én ezeken beviszem titkon hű társaid’ éjjel,
Nem mutatok csalfán neked elhagyatott hegyi ösvényt,
Hajdan a géta hadak, jól ismert, ezt cselekedték,
Vad seregük, hogy az Istertől jött, szkíta vidékről,
Dúlta, amint győzött Tiberisnél, Róma határát.
Hagyd el a késlekedést! Lám, megfelelő az idő most,
Gondolom én, eme tervre. Az éhséggel se remélhetsz
Győzni felettük, azért, mert lesz később elegendő
Bő termés, mondják, a segélyhez.” Sanda beszédét
Már az ibér örvendve dicséri. Ily ügyre Camillus
Nem mutatott soha példát, mert a csalárd tanitótól
Vitt fiakat baj nélkül az atyjukhoz hazaküldte.
És Curius Pyrrhusnak adatta ki egykor az orvost,
Mert az ajánlta urát titkon méreggel öletni.
Őneki nincsen elég bűn, mit ne fogadna vidáman,
Még afölött buzdítja szavával, bújtja a dúltat
Ígérettel, ajánl neki sárgálló hegyi ércet.
Tüstént gyűjtenek ám kétszáz ifjút a seregből
Kikben a hit csakolyan nagy, amennyi a tettrevalóság.
Ők tartják ama férfi parancsát. Szerte a földön
Éjjeli csöndbe merült már minden. Senki se zördít
Zajt, madarak se dalolnak, a kígyó sem sziszeg ekkor.
Hallgatagon most ők a nyugodt városba lopóznak
Jól fedezett csatarendbe vezetve. Megindul Erinnys,

Meggyújtott tiszafát csóválván gyászteli fénnyel.
Ő a serény ebeket nem hagyja ugatni, a lármát
Elszedi ő a ludaktól, tán, mert tudta, hogy egykor
Tarpeji Dörgőt ők óvták éber ricsajukkal.
Tiltani mégsem volt képes, hogy sok csodajelzés
Meg ne előzze a nagy bajt. Háromszor huhogott bús
Dalt iszonyú bagoly, és háromszor dobta az Aethna
Égre a gyásztüzeket. Fennforgó habbal a mélyből
Háromszor, jósként, lelocsolta Charybdis a felhőt.
Títhónus neje harmatozón tovaűzte az éjjelt,
Ujján rózsa sehol, sáfrányszínt szerte se hint ő,
Ám oly színt, amilyennel a trójai sík fövenyében
Szétkaszabolt Memnon siratott tetemét betemette.
Jártasan, ím, odaért a falakhoz közben az ellen,
Ujjongó hadait végső küzdésre szorítva.
Jókedvvel gyülekeznek. A harcra a trombita szólít.
Itt a sok egybekötött fedeles pajzzsal cipekednek;
Őket deszka fölé helyezett héjak fedezik be;
Ott szurkos fáklyát hajigálnak tornyos oromra.
Nyílt egeken szaladó csillag módján hasogatja
Széjjel a párolgó levegőt lobogón a szövétnek.
Szinte Renatus is úgy, a falakról védi magát meg,
Mászókat letaszít, vizet öntöz a fáklyatüzekre.
Már ama visszavetett ellent is hosszasan űzte.
Hirtelen, íme, sötét rejtekből mind kirohantak,
Ők, kik az elzárt föld tág keble alatt meneteltek.
Így görögök csapatát furfangos epéusi kézzel
Ácsolt ló ontotta, amint katonát viselő telt
Bendőjét az ügyes kezü, csalfa Sinon kinyitotta.
Őreitől fosztott oldalt folyvást rohamozzák,
Ott hol alig van védekező, ott hol csapatok sem
Mennek szembe. Magát a kicsiny védhelyre vigyázó
Szomszédos kaput is beveszik már könnyü rohammal.
Minthogy a rémes hír a király füleit megütötte,
Fogcsikorogva repült oda. Űzte erősen a dúló
Főhadat, ámbár itt sokaság, ott meg magasabb hely
Hozna nekik segitést. Az erős fegyver mire képes,
Ím a tanulság. Bár mindent felölelni a versben
Késztet a lelkem; azért a futásom szinte lezárván,
Elviszem én békés kikötőbe a gyenge hajócskát.
Csak felidézem még jobbjának két csodatettét.
Ellene két ifjút indított tán a veszett düh,
Fényes aranyból vert melldíszét tépte az egyik
Elszánt ujjaival. Kardjával vágta le fentről
Ő e pimasz karját. Csoda erről szólanom is már!
Mert mikor ott az urunk meghátrált renyhe futással,
Jobb keze függve maradt ama megragadott köteléken.
Megbosszulni fejét dühödötten támad a másik
Fejre, a rásújtott kardtól lerogy ott belehalva,
Agyvelejével a vér keveredve fakadt ki a sebből.

Nem használt a kemény falu harci sisak, de a pajzs se,
Mit három lenyuzott bika bőrével boritottak,
Hogy ne kegyetlen kard álljon ki bevert tetejéből.
Míg ilyen öldöklést tesz sokfele járva Renatus,
Ráébred, hogy az ellen már benn dúlja a várost.
Mert sokaság hágott odavitt létrákon a falra
Nagy-nagy erővel, amíg a vezér távol, s nem ügyelnek.
És a hatalmas zaj mindent ezután teletölt már,
Házbeli tűzhely ölén minden nő sírva kiáltoz.
Vértől lucskos az út, szűzlányokat éri gyalázat,
Kisdedeket ragadoznak, lám, fosztják ki a házat.
Trója bukásával, méltán, eme nagy veszedelmet
Vethetem egybe, hiszen dühösebb ott épp csak a tűz volt.
Már önsorsa szakadt fonalát a király bizony értvén,
Lassan vonta magát lefelé kis lépegetéssel.
Ám a szokott méltóságból ő mégsem adott le.
Őneki jól ismert arcát nem a félsz jele tette
Sápadttá, de a keble se nyögdécselt zokogástól,
Semmi panaszszót sem kiabált ő szerte a szélbe.
Nem hajszolta lovát ostorral, bárha az ellen
Minden irányt lerohant, s szörnyen villognak a dárdák,
Védeni öntestét a kivont kard épp elegendő.
Mígnem sértetlen menekült be a biztos erődbe,
Kétszer hét napon át azután tartotta e várat.
Kettős csónakokat Genuából lát odaérni
Másnap, azok későn hozogatták már oda lomha
Terhüket elküldött adományul, ezekbe rakodja,
Bármi a nagy vészből maradékként addig előjött,
És kihajózik a mély tenger tajtékja fölébe.
Jaj, hogy mennyire hullt a kegyes védőt veszitő föld
Könnye a búcsujukon! Búsabbá lett ez az év már
Népeinek. Gúnyolva parasztok sok fogadalmát
Elsatnyult a mező, a juhász bámul, hogy a nyája
Meddő, s nem gyarapult, mulatásra hiú a reménység,
Elszáradt venyigén sírt Massicuson hegyi gazda.
Őszi gyümölcsök sem nehezedtek az ágra szokottan,
Késlekedő Zephirus szele híján, lám, kikeletkor
Ékes kertek sem pirosultak semmi virággal.
Gyászos bánattól szepegő csapatát maga mégis
Inteni vágyva beszélt: „Ím, mindenem el nem orozta
Most a Szerencse, veszett javaimból több maradott meg.
Hogy görögök gyújtván a ledöntött Pergama pusztult,
Számkivetettként hont szerzett Aenotria földjén
Aeneas, de mi most idegen helyről menekülve
Teljesen ép honi tájra megyünk. Más városok állnak
Ott minekünk, azokat jogainkba helyezte a nemzőm,
Hogy megtért holtával a vágyott égbe a lelke.
Van pedig arra igen bő, művelt földü vidék is,
Zord lotharing arat ott, Gottfredus volt a vezérük,
Még a csapások előtt, most kaptuk meg feleségem

Országát hozománnyul, mert ő ama herceg utóda.”
Szólt. A vitorlák jól dagadoztak a déli szelektől.
Elfut hátul a part, elenyészik a bérc odanézvést.
Így, míg Pithecusát bal kézről ők kikerülték,
Daedalusos Cumát jobb oldali part fele hagyták,
És ama földet, amely fríg dajka nevét ma is őrzi.
Fundi is megkicsinyült, közelebb Anxur maga felnőtt,
Sziklák jönnek elő, hol a bűvös lány keze Phaebus
Által adott füveket tépett ki az ál-alakokhoz.
Túlhalad Antiumon, Fortúna e kegyhelye híres,
Mert Nemesis kivetett oltárát ő kiszemelte.
Római szent helyeket távolról látni lehet már.
Ő keseregve beszélt most: „Hány ügyben kavarogtak
Emberi dolgok, igaz példákkal Róma mutatta,
Nem nyer örök tetszést, aki fejtetejével a felhőt
Verte, a porba merül most. Ő, ki világ elején járt,
Most birodalma mezőn áll; ő, aki szórta a sok fényt,
Most barbár szennyel tele töltekezik szanaszéjjel.
Összefogása elől menekült Pyrrhus Latiumból,
Mithridates karddal lassú mérget segitett meg.
Majd Taurus halmán át Antiochust kizavarta,
Víg ércorrai jól látták béklyózva Iugurthát.
Lám, nabathaeus nép veszedelme a régi időkben,
Római dárdáktól félt Pella vidéke, Larissa:
Ott dühödött harcban hullott le a társ meg a szolga,
Itt polgárharc sem vétett, nem lett akadálya
Pun csele, sem görögök szava, még germán tömegek sem.
Minden föld, ami tengerig ér, mit zaklat az Eurus,
Megsimogat Zephyrus, mit a felhőkből locsol Auster,
Jéggel erősít meg Boreas, hódoltak ez egynek,
Mégis porba omolt. Hogy nem kicsinyebb hatalomból
Buktam, látva e nagy romokat, meg nem vetem én azt,
Dőlve hasonlóan szénónok erős tüze által,
Lám, a kelet főnixe gyanánt ő újra feléledt.
Enyhébb kárt szenvedve azénál, felkelek újra
Tán magam is, mint megmetszett fa, kizöldülök immár.”
Így szólt ő. Telamonhoz igyekszik, a bal fele lévő
Tájon acél ere folytán dús sziget, Ilva iránt megy,
Végre bejut, lankadtan evezve, pelopsi Pisába,
És hol a gyors Arnus Tirrén-tengerbe folyik be,
Várja legott az először a tatról partra kilépőt,
Küldve Firenzéből, a tanácstól, már a követség.
Szomszéd városokon ne mehessen dicstelen ő át,
Küld utitársakat és lovakat, sőt ad neki bíbor
Öltözetet. Ritkán nyer ilyen becsülést leigázott
Népektől győztes, ha a félelem adta elé azt,
Ezt neki közszeretet rémisztés nélkül ajánlja.
Futva Philippi felől, thessaliabéli csatákból,
Magnus eképp ért révbe Larissa kitárt kapuján át.
Íme, Jenő, ama legfőbb pap, véletlenül ekkor

Küldi elé a sarokpontról nevezett papi népet,
Sőt ezen embernek sajnálva keserves esését,
Így szólott: „Ügyedet gyakran pártolni akartam,
Ámde az óhajhoz nem akadt kellő lehetőség,
Minket, amint látod, leteperve a római népség
Szörnyü viszálya a Szent székből futamított.
Számkivetésben ezért járok távolba vonulva,
Mígnem e vad népség megbékél, szíve megenyhül.”
Így szólott, arcán eleredve a könnye lecsordult,
Míg a közös sorsot mindkét szeme egyre siratta.
Alpeseken túlról, a királytól küldve, követség
Ér ama férfi elé, neki nyájasan írt üzenettel;
Átsiet ő velük akkor az otthoni Alpokon épen.

Véget ért a Renatusnak, Jeruzsálem és Szicília nagyságos királyának dicséretére szóló könyvecske

Rosselli, Francesco (c.1448–1513 előtt) *Nápoly látképe (Tavola Strozzi). Az aragon flotta visszatérése az Ischia szigete melletti, 1465. július 12-én vívott, győztes tengeri csatából, amellyel Anjou II. János (1425–1470) herceg támadását verték vissza.* Olajfestmény fatáblán, 82x245 cm; készült 1472. körül. Filippo Strozzi ajándéka Aragóniai Ferdinánd, nápolyi királynak. Nápoly, Museo e Gallerie Nazionali di Capodimonte.

JANUS PANNONIUS

Laudatio Sancti Mauritii et sociorum eius
(Ferrara, 1453)

Szent Móricnak és társainak dicsérete

Az általa azonosított vers szövegét gondozta
és magyarra fordította

Szentmártoni Szabó Géza

Inclite Mauriti, mundum celebrande per omnem,
Aurea quem nitido venerantur sidera vultu,
Cui chorus angelicae legionis et aetheris alti
Applaudunt laetis rapidi stridoribus orbes,
Qui quondam, sancto Christi pro nomine caesus,
Constanti saevam tolerasti pectore mortem,
Annue, queso, tuas tentanti promere laudes,
Et tantas nostris vires infunde Camenis,
Ut te carminibus dignis extollere possint!
Nam, cum Thebaeam sub te ductore cohortem
Maximianus atrox gelidas egisset ad Alpes,
Teque tuosque illic omnes infanda profanis
Ducere sacra deis, gentili more, iuberet,
Tu Patrem aeternum stabili pietate colebas,
Imperiosa feri spernens edicta tyranni.
O quotiens poenasque truces mortemque minatus!
Nil vidit prodesse minas: tum, sorte cruenta,
Quemlibet indignae decimum dimittere morti
Imperat, ut tali perterrita caetera monstro
Pareret dictis legio. De funere sanctos
Aspiceres certare viros et poscere letum.
Ille erat ante alios longe felicior omnes,
Qui prior infestae praebebat colla securi.
Bis tantas passi tali discrimine caedes
Servavere fidem. Tantum, clarissime martyr,
Hortatus valuere tui! Nam diceris istis
Devotam Christo verbis animasse phalangem:
„O mox clara poli visurae sidera turmae,
Temnite Caesareas animis sublimibus iras!
Possidet ille nihil nisi sola in corpora iuris
Quae simul ac ferro demens violavit iniquo.
Pars melior vestri superas conscendit in arces.
Sic mandare neci dum vos se credit acerbae,
Optima ad aeternae perducit munera vitae.
Ergo hilares telis iugulos intendite, et illud
Esse putate mori, quod vulgo vivere dicunt!
Ille etiam, pro quo vester nunc sanguis inundat,
In cruce suspensus pro vobis vulnera quondam
Et spinas in fronte tulit iacuitque sepulcro;
Idem vos hodie terreni ex carcere tetro
Corporis ereptos stellanti in culmine sistet
Lunaresque super bigas solisque meatus
Perpetuoque dabit sedes habitare beatas.
Quis sapiens animo non appetat ista libenti?
Atria quis caeli terris mutare recuset?
Si sciret vobis haec se dare commoda Caesar,
Quos male distrinxit, livore reconderet enses.”
Haec ubi dixisti, cuncti clamore probarunt,
Ocius invisas cupientes linquere terras
Aethereosque choros sedesque videre supernas.

Protinus ardescens acri feritate tyrannus
Et trucis impatiens irae iubet agmine toto
Undique vallari perimique hostiliter omnes.
Tum vero lati rubuerunt sanguine campi
Et latuit multo constrata cadavere tellus;
Tuque inter medios iacuisti caesus acervos.
Ex illo caeli radiantem admissus in aulam,
Ante Deum resides aciemque tueris eandem;
Et quodcumque rogas munus, quidcumque precaris,
Omnipotens genitor faciles tibi commodat aures.
Quare age! quando tibi tanta est concessa potestas,
Magnanimos proceres miti tueare, precamur,
Numine, quos Sanctus Crescentis continet Ordo:
Qui te praecipuum sibi deligere patronum
Agmine de tanto, quod sustinet aureus aether,
Spesque suas omnemque in te posuere salutem.
Felices sane, te defensore, futuri.
Si res ipse suas conservas, protegis, auges.
Effice ne maior ne sit praestantior ullus
In terris, summo nec gratior ordo Tonanti.
Hic habeat cunctos decus immortale per annos
Astriferasque alto contingat vertice sedes.
Ante omnes regem complectere, dive, Renatum:
Is tibi nam tantos sacravit primus honores
Mirificumque tibi sumptu locuplete sacellum
Marmore de Pario condi curavit, et illud
Regalis multo ditavit munere gazae;
Seque tibi natosque suos serosque nepotes
Devovit, nullamque sinit decedere lucem
Qua pia tura tuis supplex non urat in aris,
Decantetque tuas solemni carmine laudes.
Nec se praeposuit, sed cunctis reddidit aequum:
Vel minimus tanto contentus in ordine dici.
Certe humilem nimium tanto de culmine mentem
Depressit: nam, cum sceptri ditione gubernet
Tot populos, cum sit regum de sanguine summo
Progenitus, cunctos superant qui nomine reges,
Gallicaque imperio moderantur regna potenti,
Debebat reliquos merito praecedere fratres.
Noluit; ut fastus vitaret crimen iniqui.
Hunc igitur, qui te tantum veneratur, et omni
Tempore sacra tuis persolvit plurima templis,
Assidue foveas; hunc vultu semper amico
Respicias, praesensque suis sis, optime, votis.
Utque tui memorem servat sub pectore curam,
Tu, similes sibi redde vices; tu, bella togamque,
Tu, privata fave, tu, publica facta gerenti,
Dum sibi fata dabunt terris mundoque morari.
Postremo, cum iam defunctum vita relinquet,
Te ducente, plagas superi fac intret Olympi.

Híres Móric, a föld kerekén, ki dicsérni való vagy,
Kit ragyogó képpel tisztel sok aranyteli csillag,
Lám, kinek angyali kar seregestől és magas égbolt
Gyors forgása vidám suhogással csapja a tapsot,
Krisztusi szent névért, aki hajdan, hogy megölettél,
Állhatatos szívvel szenvedve a szörnyü halált is;
Próbált érdemedet, kérlek, hadd hozzuk előnkbe,
Múzsáinkba pedig töltsél most annyi erőt, hogy
Tudjanak ők méltó énekbe szerezve dicsérni.
Mert, amidőn ama thébaiak csapatát te vezetvén,
Maximianus, a gaz, jeges Alpokhoz odaküldött,
Hogy magad és tieid vigyetek rút isteneiknek
Hitvány áldozatot honi módra, legott utasított,
Bár örökéltü Atyád te kitartó hittel imádtad,
Megvetvén eme vad zsarnok követelte parancsot.
Óh, hányszor szigorú kínzást, és gyilkot igérvén,
Látta, hiábavaló a sok intés, ekkor a véres
Sors által minden tizedik főt szörnyü halálra
Adni parancsolt, hogy megijedve a többi e jeltől
Hódoljon neki ott a csapat. Láthattad, e gyászért
Hogy vetekedtek a szent fők, és a halált követelték.
Az volt mindjük előtt sokkal bátrabb, aki köztük
Elsőként hajtotta nyakát oda fejlecsapásra.
Kétszer is eltűrték a nagy öldöklést ilyen áron
Szolgálván hitüket. Te, kiváló vértanu, adtál
Bátoritással erőt, ugyanis szóltál e szavakkal
Krisztusról jámbor seregedhez lelkesitően:
„Óh, majd csillagi fényt egeken figyelő csapatok mind
Vessétek meg a bősz császárt felemelt szivetekkel!
Ő soha semmire sem, csak a törvényekre ügyelhet,
Balgán épp azokat szennyezte be durva vasával.
Mennyei helyre repül fel a jobb rész tőletek innét,
Míg maga azt hiszi, hogy titeket keserűn ölet ő meg,
Épp örökös lét gazdag ajándékába vezet be.
Víg nyakatok hajtsátok a bárdhoz ezért, a halandó
Az lesz, higgyétek, mit a népnek mondanak élni.
Sőt bizony ő, akiért most itt a ti véretek ömlik,
Függve kereszten fenn sebeit mind értetek egykor
És a tövist a fején hordozta, feküdt is a sírban;
Ím ugyanő titeket ma a földbeli test eme csúfos
Fogságából már kiragadva emel fel a mennybe.
És holdas fogatok fölibé, és túl a Nap útján
Boldog székhelyeket lakozásra fog adni örökre.
Bölcs-e, ki örvendő lélekkel ilyenre ne vágynék?
Mért vonakodna az ég palotáiba lépni a földről?
Így, ha a császár is tudná, nektek maga ád jót,
Hogy titeket bántott, irigyen dugná el a kardot.”
Míg mondtad nekik ezt, zajgással mind helyeseltek
Gyűlölt földjeiket hamarább elhagyni kivánván,
S mennyei nagy sereget meglátni, s az égi lakást is.

Folytonosan haragos vadságtól égve a zsarnok,
S bősz dühtől hergelten egész seregét utasítja
Mindjüket ellenként bekeríteni, ölni akárhol.
Már szanaszét a mezők igazán pirosultak a vértől,
S rejtve maradt a talaj betakartatván tetemükkel;
És te, a vérhalmok közepén, megöletve feküdtél,
Honnan a menny sugaras fényű termébe jutottál,
Hódolsz Isten előtt, és ott ugyanoly csapatot látsz;
S bármily ajándékot kérjél, vagy bármit is óhajts,
Lám, a világ ura rád hallgat szíves figyelemmel.
Nos, cselekedj! Teneked teljhatalom van eresztve,
Kérünk, nagylelkű urainkat jó akarattal
Óvd, kiket itt ama Szent Holdsarló Rendje köt össze;
Nagyszerü védszentként téged, kik jól kiszemeltek
Annyi csapatból, mert aranyos menny támogat egyre,
Minden üdvüket és a reményt benned lelik ők meg.
Boldogitó bizonyára, a szárnyad alatt, a jövőjük,
Hogyha a dolgaikat tartod, véded, gyarapítod.
Ám ne tegyél többet, ne legyen derekabb se a földön,
Rend se legyen kedvesb ama legfőbb Dörgedezőnek.
Tartsa sok évig ez itt soha nem múló becsülését,
És magas ég sarkán érkezzék csillagi térbe.
Minden előtt a királyt, szentünk, megöleld e Renatust:
Mert neked elsőként szolgált nagy tiszteletekkel,
És csodaszép szentélyt teneked bő költekezéssel,
Párusi márványból faragottan emelt, egyebekben
Kincseiből azt bő adománnyal gazdagitotta;
És maga mellett még fiait, s késő unokáit
Szánta neked, s nem hagyja a fényt kialudni, sem azt, hogy
Oltárán a kegyes tömjén esedezve ne égjen,
És a dicséretedet kántálja sok ünnepi verssel.
Élre se tört, de magát azonossá tette sokakkal,
Vágyva e nagy rendben mondatni a legkicsinyebbnek.
Bezzeg a torz lelket mily sok csúcsról különösképp
Nyomta alantra; azért a jogar erejével uralja
Sok népét; miután származva királyi családból
Megszületett, a nevük túlszárnyal a többi királyén,
Gall birodalmakat is zabolláztak nagy hatalommal.
Méltón kellett hát megelőznie többi fivérét.
Tiltakozott, hogy a rút gőg bűnét ő kikerülje.
Így hát őt, aki csak hozzád esd, s minden időben
Templomaidban szent adományát sorra lerótta,
Folyvást pártoljad; rá mindenkor kegyes arccal
Nézzél, és jelen is légy, legjobbunk, fogadalmán,
Merthogy a lelked alatt teszi hálás fáradozását.
Add neki vissza viszont; s eme háborukat, meg a békét,
És az egyén, meg a köz dolgát viselőt javadalmazd,
Míg neki adja a sors, hogy e földi világon időzzék!
Végül már, amikor meghal, s odahagyja az élet,
Fogd, s te vezesd, hogy az égi olympusi helyre belépjen!

Jegyzetek és magyarázatok a Renatus-panegyricus*hoz*

A forrásszövegek

1. Bibliotheca Vaticana, Vat. Lat. 2847. – XV. századbeli, negyedrétű hártyakézirat, amelyben Janus Pannonius Renatushoz írt panegyricusa, a jelentős laphiányok miatt, csupán a feléig van meg, az is cím nélkül. A kézirat 497 verssort tartalmaz, amely a *Libellus II,* 110-nél szakad meg. – A kézirat első említése: *Della corte letteraria di Sigismondo Pandolfo Malatesta signor di Rimino.* Commentario del conte Angelo BATTAGLINI. = Basini Parmensis poetae *Opera praestantiora nunc primum edita et opportunis commentariis inlustrata. Tomo I.* Ed. Laurentius DRUDIUS. Arimini, 1794, 130. – Részleges szövegközlés: *Iani Pannonii Panegyricus in Renatum. = Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Eugen ABEL. Bp., 1880, 131–144. Három sor a meglévőkből is hiányzik a nápolyi változathoz képest. Ábel Jenő szövegjavításait többnyire igazolta a nápolyi változat.

2. Societa Napoletana di Storia Patria (Nápoly, Castelnuovo), Ms. XXI. A. 19. – XVII–XVIII. századi kéziratokat tartalmazó kolligátum, amely nyolc, különböző kezek által leírt darabból áll (1. *Un libro di pugliere dell'epoca Angioina,* esistente nella Bibl. di Vienna, traduzione dal Tedesco. 2. *Notizia per un esemplare di Mattio Spinelli,* esistente nella Bibl. di Parigi. 3. *Notizie per la città di Piedimonte, e copia di documenti, decreti e lettere del suo avvocato e procuratore intorno le liti di essa Università, 1755*. 4. *Informatio criminalis contra P. D. Alexandrum Mariam Correggio, religiosum Regalis Monasterii Montisoliveti. De fuga et apostasia 1783*. 5. Anonimo: *De laudibus Renati Siciliae Regis* 6. Anonimo: *Degli antichi Parlamenti del Regno*. 7. *Regoli della Cofraternita del SS. Rosario nella chiesa di Santi Giovanni e Paolo, 1752*. 8. *Appuntazioni tratte dall'opera dell' ab. Vertot sui Cavalieri Ospedalini di S. Giovanni di Gerusalemme*). Az 5. darab Janus Pannonius Renatushoz írt panegyricusa, amely a szerző megnevezése nélkül, *De laudibus Renati Siciliae regis libri duo* címmel, teljes egészében megvan a kolligátum 141r–166r számú levelein (azaz 56 lapon). A 166v–168r számú leveleken (azaz 4 lapon), cím és a ugyancsak szerző neve nélkül, Janus Pannonius Feronia forrását magasztaló elégiáját („Sacri fontis, ave mater Feronia, cuius") írta le az egykori ismeretlen másoló. A kézirat provenienciája, a többségében XVIII. századi szövegeket tartalmazó kolligátumból nem deríthető ki. A papírosban VAS, vagy SAV betűkből álló vízjel látható. Az eddig teljesen ismeretlen kézirat lelőhelyére Scipione Volpicella (1810–1883) munkásságának vizsgálata vezette el Szentmártoni Szabó Gézát, aki a kutatásban neki sokat segítő Papp Judit lektorral együtt, 2010. július 14-én délután vette először kézébe a kéziratot.

3. Biblioteca Nazionale di Napoli, Sezione Manoscritti, Ms. X. B. 63. – XIX. századi, vegyes tartalmú kolligátum, (*Cronaca di Federico II. De laudibus Renati. Casa Musachi. Sedile di Portanova. Notamenti del Collaterale*). A II. Frigyes Roger (1194–1250) német-római császárra és szicíliai királyra vonatkozó első darab, egy Johann Friedrich Böhmer (1795–1863) által 1850-ben másolt krónika, amelynek a végén a következő jegyzet olvasható: „Questa copia è fatta ed annotata di mano di Jon. Fried. Böhmer, autore del Regesta Imperii, ed a me Scipione Volpicella donata nel marzo del 1850." Azaz: Ezt a másolatot Johann Friedrich Böhmer, a Regesta Imperii szerzője készítette és annotálta saját kezűleg, és nekem, Scipione Volpicellának ajándékozta, 1850-ben. Egy ezt követő, különálló lapon Böhmer keze írásával ez áll: „Rom 5 Apr. 1850 in der Angelica." Azaz: Roma, 1850. àprilis 5., (Bibliotheca) Angelica. – Ezt a krónikát követi Janus Pannonius panegyricusa, amely a szerző megnevezése nélkül, *De laudibus Renati Siciliae regis libri tres* címmel, teljes egészében megvan a kolligátumban lévő 42 lapos ívfüzet 1–39. lapjain. Az üresen maradt 40. lap utáni két lapon, ugyanaz a kéz, cím nélkül, Janus Pannonius Feronia forrását magasztaló

elégiáját másolta le („Sacri fontis, ave mater Feronia, cuius”). A XIX. századi levelek egybevetésével, a helyszínen 2010 júliusában végzett írásvizsgálat szerint, a szöveget a nápolyi tudós, Scipione Volpicella (1810–1883) másolta le, valamikor az 1840-es években, mégpedig a Societa Napoletana di Storia Patria könyvtárának XXI. A. 19. jelzetű kolligátumából.

A kézirat első említése: P[élissier, Léon-Gabriel]: *Un poème inédit sur René d'Anjou.* = *La correspondance historique et archéologique*. Ed. Fernand Bournon, F. Mazerolle. Paris, 1898, année 5, p. 172–173. – Szövegrészletek közlése ugyanott: *Dedicatio*, 1–6; *Proemium*, 1–14; *Libellus I*, 1–2, 347–348; *Libellus II*, 1. (incipit) és 320. (explicit); *Libellus III*, 1. (incipit), 333. (explicit).

E kézirat létére, 2009. május 26-án este egy P-szignójú, francia nyelvű közleményt az interneten olvasva, Szentmártoni Szabó Géza figyelt fel. Az ő kérésére, a cikkben megadott jelzet alapján, június 11-én vette kézbe először a kötetet a Nápolyban tanító Tóth Mária, aki június 18-án estéről virradóra, e-mail útján küldte el Budapestre a kézirat 42 lapjának digitális képét.

A laudatio terjedelme: *Dedicatio ad Marcellum* = 28 sor; *Proemium ad Renatum* = 14 sor: *Libellus I.* = 348 sor; *Libellus II.* = 320 sor; *Libellus III*. = 333 sor, azaz összesen 1043 sor. (Eddig 497 sor volt meg.) A kézirat margójára a másoló olasz nyelvű történeti jegyzeteket írt. A nápolyi kézirat a vatikáninál 3 sorral többet tartalmaz a párhuzamos részben (I. 219–220; II, 23.). A nápolyi kézirat előzményében egy 160 verssort tartalmazó, 8 lapos ívfüzetet téves helyre kötöttek, emiatt e kéziratban az I. könyv 151–310 sorai az I. könyv 71–150 sorait megelőzik. A téves sorrendet a vatikáni kézirat szövege alapján állítottuk helyre. Huszti József vélekedése a teljes szöveg terjedelmére nézve helyesnek bizonyult! Ő ugyanis 80 esztendeje úgy számolt, hogy „e költeménynek kb. a fele maradt ránk”, s hogy „kb. 450 sor hiányzik.” (Huszti József: *Janus Pannonius és Anjou René*. Bp., 1929, 19-20.)

A panegyricus szövegkiadása a pécsi Jelenkor című folyóirat 2010-es évfolyama februári számának mellékletében jelent meg először. Ezt követte a *Parthenope veszedelme* című, Szentmártoni Szabó Géza által készített kötetben közreadott kiadás.

A műfordítás

Kerényi Grácia 495 sornyi magyar fordítása a II. könyv 110. soráig tart. A II. könyvből, talán a nyomtatás során, kimaradt a 72–73. verssor! (Lásd: JANUS PANNONIUS: *Dicsőítő ének Renatusra*. Kerényi Grácia fordítása. = JANUS PANNONIUS *Összes munkái*. Közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor. Az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata. Bp., 1987, 428–438.)

A fordításban pótolni kellett a II. könyv 23, 72–73. hiányzó sorait. Ezekhez a nápolyi kéziratból hozzájönnek az I. könyv 219–223, a II. könyv 111–320. és a III. könyv 1–333. sorai, azaz összesen 551 sor. Ennyiből áll Szentmártoni Szabó Géza fordítása, amelyet 2009. június 22-én kezdett el, és 2009. szeptember 25-én fejezett be. A nápolyi kéziratnak megfelelően át kellett igazítani Kerényi Grácia fordításának tagolását. A sorcserékkel is tűzdelt ajánlás két részre tagolódik, maga a laudatio pedig három könyvecskére.

Magyarázatok a Renatus-panegyricushoz

A dicsének 1452 novemberében keletkezett, Janus Pannonius mecénásának, Jacopo Antonio Marcello velencei patríciusnak kérésére. A panegyricusban megénekelt Anjou René (= Renatus) a költő első királyi patrónusa, a Szicíliai Királyság trónját vesztett uralkodója volt. II. Johanna királynő 1435-ben hagyta rá királyságát, René azonban a Franciaországban dúló százéves háború közepette, 1431 júliusában, Philippe de Bourgogne fogságába került, így

jogos örökségét nem tudta időben birtokba venni. Maga helyett felesége, Izabella vette birtokba Nápolyt. René 1436 végén, súlyos váltságdíj megfizetése után, szabadult ki a fogságból. 1438 tavaszán genovai segítséggel jutott el Nápolyba. Aragóniai Alfonz seregeivel hosszasan harcolt, majd bezárkózott Nápolyba. Alfonz egy esztendei ostrom után, árulás segítségével elfoglalta a várost, amikor a támadók az ókori vízvezetéken át jutottak be a városba. René 1442 májusában hajón menekült el, majd az Alpokon át provence-i birtokaira ment. 1453-ban, a panegyricus megírását követően, próbálkozott újra René trónja visszaszerzésére, ám a velencei Marcello által támogatott kísérlete nem járt sikerrel.

Dedikáció Jacopo Antonio Marcellónak

Jacopo Antonio Marcello (1398 körül–1464) gazdag velencei patrícius, politikus és hadvezér. Hozzá, mint humanista képzettségű pártfogójához írta Janus Pannonius a későbbiekben legterjedelmesebb dicsőítő költeményét (*Panegyricus in Iacobum Antonium Marcellum*)
Marcus Claudius Marcellus (Kr. e. 277–208) római politikus és sok ütközetben győzedelmes hadvezér. Igazságossága és műveltsége híressé tette.
Smyrna = Szmirna, Kis-Ázsia nevezetes városa, amelyet Homérosz szülőhelyének tartanak.
Aethna = szicíliai működő tűzhányó, az Etna
Syrtisek = két homokzátonyai miatt veszélyes öböl Afrika északi részén, Itáliától délre (Syrtis maior és Syrtis minor)
ezelőtt tíz hónappal = Janus ugyancsak Jacopo Antonio Marcello kérésére, tíz hónappal korábban, azaz 1452 januárjában az Itáliába érkezett III. Frigyeshez (1415–1493) írt egy laudációt, amelyben arra kérte a majdani német-római császárt, hogy tegyen meg mindent Itália békéjéért.

Bevezetés (proemium) Anjou Renének

Renatus = Anjou (Jó) René (Angers, 1409. január 16. – Aix-en-Provence, 1480. július 10.) Anjou II. Lajos (1377–1417) herceg és Aragóniai Yolanda (1384–1442) hercegnő fia.
régi sebet = Nápolyt 1442 nyarán vesztette el René
Phoebus = Apollo, mint napisten
tucat évet (bissenos) = valójában nem 12, hanem 10 esztendő telt el a vereség óta
Garganus = dél-olaszországi hegység, a Monte Gargano
Salernumi szirt = Salerno délnyugat-olaszországi város Campania tartományban, a Tirrén-tenger partján
Alpesek = Alpok

I. könyvecske

Curiusok, Metellusok, Scipio-sarj, Catók = neves római családok, amelyekből híres politikusok és hadvezérek kerültek ki.
Marcellus = Jacopo Antonio Marcello
Caesar, Sándorok, Cyrosok = Iulius Caesar, Nagy Sándor, és a Nagy Kürosz és az ifjabb Kürosz
Píerisek = a múzsák
Ludovicus = Anjou II. Lajos (1377–1417) herceg, Anjou René apja
távoli indus tájakon (Extremos … ad Indos) = a távoli Indiáig (v.ö.: Horatius, *Epistolae*, I, 1, 45: impiger extremos curris mercator ad Indos)
ahol reggel fölkél (ponto emergit Eoo) = a hajnal (Eos) keleten
Herkules oszlopai = Gibraltár nyugaton

Carolus = Valois VII. (Győzedelmes) Károly (1402–1461) francia király (1422–1461)
Húgát adta = Ajou Mária (1404–1463) 1422-ben lett VII. Károly felesége
Szép lányát nőül Caledonia hercege kapta = Anjou Margit (1429–1482) René és Lotharingiai Izabella leánya, 1444-ben lett VI. Henrik (1421–1471) angol király felesége. – Shakespeare *VI. Henrik* című királydrámájának I. részében, amely a százéves háború utóharcai közepette, 1422 és 1445 között játszódik, a provanszál Reignier néven szerepel René, mint nápolyi király és Anjou hercege. Az V. felvonás 3. színében William de la Pole (1396–1450), Suffolk grófja Angers-nál foglyul ejti Anjou Margitot, René herceg leányát, majd elhatározza, hogy a neki is nagyon tetsző leányt az angol királynak kéri meg hitvesül. René, a béke fejében, hozzájárul a frigyhez. Shakespeare azonban eléggé összekeverte az események időrendjét, hiszen a valóságban, azaz 1430-ban, René még nem volt nápolyi király, lánya pedig csak 1444-ben lett VI. Henrik felesége.
Caledonia = Nagy Britannia északi része, a mai Skócia. Itt Angliát jelenti.
Albert császár = Habsburg Albert (1397–1439) magyar és cseh király (1437–1439), majd német-római császár (1438–1439)
Pannon városokon volt úr = Magyarország királya volt.
Gallia önkényes fejedelme = VII. Károly apja, Franciaország királya
Izabella = Lotharingiai Izabella (1400–1453. február 28.) hercegnő, Anjou René felesége
Pallas, Diana, Venus, Juno = A bölcsesség, a tisztaság, a szépség és a hatalom istennői
Gottfred = Buillon Gottfried (1061–1100) az első kereszteshadjárat vezére
Helespontos = a Dardanellák tengerszorosa Európa és Kis-Ázsia között
Livius = Titus Livius (Kr.e. 59–Kr.u. 17) római történetíró
Quirinus = Romulus Róma alapítója és első királya (Kr.e. 753–716), aki madárjóslással döntötte el, hogy ki legyen az új város névadója. Halála után Quirinus néven istenült meg.
Szabin nőkért = a szabin nők elrablása
három Curiust a Horatiusok = A Curiatiusok hármas ikertestvérek voltak, és Alba Longát képviselték abban a viadalban, amelyben a három Horatius testvér Róma jogaiért vívott. A viadal során elesett két Horatius, de a harmadikuk egymaga legyőzte mindhárom Curiatiust.
Brutus = Marcus Junius Brutus (Kr.e. 85–42) Julius Caesar egyik gyilkosa
hány Fabiusnak = a 306 tagú Fabius nemzetség a vejibeliekkel folytatott harc végén mind egy szálig elesett.
Mucius = Caius Mucius Cordus Kr.e. 508-ban Porsenna etruszk király előtt. Bátorsága jeléül, a tűzbe tartva, szisszenés nélkül elégette jobb karját. Ekkor kapta a Scaevola (balkezes) nevet.
Cocles = Publius Horatius Cocles egy hidat védelmezett sikeresen Porsenna ellen.
Curtius = Marcus Curtius római ifjú Kr.e. 362-ben egy földrengéstől megnyílt hasadékba ugratott lovával, hogy a haragvó isteneket kiengesztelje.
Manlius = Marcus Manlius Capitolinus megmentette a Capitoliumot a Rómába betört galloktól. Később Camillussal vetélkedett a hatalomért. Kr.u. 382-ben a patríciusok uralomvágy címén elítélték és a Tarpei-szikláról levetették.
három Decius = Publius Decius Mus néven apa, fiú és unoka csodás álomlátás ösztönzésére önkéntes halállal haltak a győzelem érdekében (Kr.e. 340-ben, 295-ben és 279-ben).
Camillus = Marcus Furius Camillus (Kr. e. 435–365) római hadvezér száműzetéséből hazatérve, Kr.e 390-ben, megmentette Rómát a galloktól.
Appius = Appius Claudius Caecus vak római szónok, aki Kr. e. 280-ban a szenátusban elmondott beszédével megakadályozta, hogy Róma a Heraclián elszenvedett vereség után elfogadja Pyrrhus békefeltételeit (v.ö.: Janus Pannonius: *A csipás Senecára*, 7.: Caecus et ille senex, Pyrrho qui pace negata, / reppulit a Latio dedecus imperio.).
Quintius = Lucius Quinctius Cincinnatus a római egyszerűség s erkölcsösség mintaképe, akit Kr.e. 458-ban az ekéje mellől, a mezőről vittek Rómába dictatornak.

Pyrrhus = A molossusok királya Epirusban (Kr. e. 319–272), akinek a rómaiak elleni sorozatos győzelmei veszteséggel értek fel.
Hannibal = a pun hadvezér (Kr.e. 247–183)
Metaurusi pálma = Marcus Livius Salinator és Caius Claudius Nero konzulok egyesült serege az umbriai Metaurus folyón éppen átkelő pun hadvezért, Hasdrubalt bekerítették, és hadastul lemészárolták (Kr. e. 207).
Vereség Trebiánál = a második pun háborúban Hannibál a Póba ömlő Trebia folyónál legyőzte Tiberius Sempronius Longus konzul seregét (Kr. e. 218).
Dione = Venus mellékneve a Dione, madara pedig a galamb. (v.ö.: *Pervigilum Veneris*)
Augustus = az első római császár (Kr. e. 27 – Kr. u. 14), aki 76 évet élt.
Nero = római császár (54–68), aki 31 éves korában halt meg
Numa = Numa Pompilius, Róma második, mitikus királya (Kr. e. 715–672)
Romulus = Róma alapítója, és első királya
Rhesus = trák király, aki gyorslábú, fehér lovakkal érkezett Trója megsegítésére. Ha ezek a lovak ihattak volna a Simois folyó vízéből, akkor Tróját nem lehetett volna bevenni. Diomedes és Ulisses (Odüsszeusz), az elfogott trójai Dolónt kivallatva, megtudta Rhesus szálláshelyét, így éjszaka orvul legyilkolhatták. (V.ö: Vergilius: *Aeneis,* I, 469–473; Janus Pannonius: *Siratóének Racacinusról, kisinasáról*, 116.)
Simois vize = Trója melletti folyó, amely az Ida hegyén ered és a Xanthus folyóba ömlik.
Mettus = Mettius Suffetius Alba Longa diktátora, akit a rómaiak ellen tervezett árulása miatt Tullus Hostilius római király (Kr. e . 672–640), két ellenkező irányba hajtott kocsi közé kötve, lovaival kettészakíttatott (Kr. e. 669).
Corinthus = A korinthoszi háború (Kr. e. 399–387)
Fabius = Quintus Maximus Fabius, aki a Cunctator (halogató) melléknevet kapta, mivel (Kr. e. c. 280–203) folyton kikerülte a túlerőben lévő Hannibállal szemben az ütközetet, így elkerülte a megsemmisítő vereséget.
Camillus = Marcus Furius Camillus gyors cselekvéssel mentette meg Rómát a galloktól Kr. e. 390-ben.
horhos = meredek partú, mély árok
Juppiter, Mars = a főisten és a hadisten
Capaneus = egyike a Theba ellen harcoló hét argoszi hősnek, Az ostrom közben, amikor már elérte a falak tetejét, Capaneus azon fogadkozott, hogy még Zeus akarata ellen is beveszi a várost, ám ekkor villámtól sújtva a földre zuhant, a sereg pedig megijedve futásnak eredt.
Achilles = A legkiválóbb görög hősök egyike, aki Trója ostroma végén, a scaeai kapunál esett el Paris és Apollo kezétől.
Nestor = Pylos nagy tekintélyű agg királya, aki hosszú élettapasztalattal rendelkezve a Tróját ostromlóknak bölcs tanácsokat osztogatott.
Aiax = Achilles mellett a legvitézebb és legdaliásabb görög hős a trójai háborúban.
Mithridates = VI. Mithridates Eupator az anatóliai Pontus királya, a rómaiaknak legelkeseredettebb ellensége volt (Kr. e. 132–63). Az a hír járta róla, hogy 22 nyelven beszélt.
Etruszk táj = Toscana
cumaei Sibylla = az isteni ihletésre jövendölő jósnők egyike, akinek a campaniai Cumae városában volt a jóshelye.
öccsét = Anjou III. Lajos herceget (1403–1434)
Apollo = itt mint napisten értendő
Nestor = Nestor életkora az angolok és franciák közti százéves háborúra utal
Herkules = Hercules tizenkét munkájára utal a költő
Mars = a hadisten a rómaiaknál

II. könyvecske

Arar = Saône, a Vogézekben eredő francia folyó, amely Lyonnál a Rhône folyóba ömlik
Rhodanus = Rhône, az Alpokban eredő francia folyó, amely a Földközi-tengerbe ömlik (Claudianus, *In Eutropium*, II, 269: Quam Rhodano stimulatus Arar; Claudianus, *De Mallii Theod. cons*, XVII, 54: Lentus Arar, Rhodanus ferox, et dives Hiberus)
Campania = dél-olaszországi tartomány, amelynek Nápoly a központja.
campaniabéli királynő = II. Johanna (1373–1435) szicíliai királynő (1414–1435). Johanna először Anjou III. Lajos herceget (1403–1434) tette meg utódjává, ám összeveszett vele, s V. Alfonz (1396–1452) aragóniai királyt hívta be ellene. 1425-ban erre az Alfonzra hagyta országát. Miután Alfonz Johanna kegyencét, Caraccioli Jánost elűzte az udvartól, Johanna őt is kitagadta, és újra fiává fogadta Lajost, aki azonban 1434-ben meghalt. Ekkor Johanna Lajos öccsét, Anjou René herceget fogadta örökbe, aki ekkor éppen a burgundiai herceg foglya volt.
Elysium = a boldogok szigete az antik Alvilágban
Regulus = Marcus Atilius Regulus önként visszament rabságába a karthágóiakhoz, mert erre szavát adta. Fogságban halt meg (Kr. e. 251. körül)
Alig töltött el nyolcszor öt évet = Anjou René 1409-ben született, azaz a panegyricus írásakor, 1452-ben, 43 éves volt.
Izabella = René felesége 1435-ben ment Itáliába
Gaëta = a Tirrén-tengerbe nyúló félszigeten épült város Latiumban
Hippolyte = az amazonok egyik királynője
Penthesilea = az amazonok Trójánál harcoló királynője
Parthenope = Nápoly költői neve. Parthenope az Odysseusnak éneklő szirének egyike volt, aki a Nápolyi-öböl egyik szikláján ölte meg magát.
jövevény zsarnok = Aragóniai Alfonz, René ellenfele
pelignus réteket = Samnium, azaz Campania északi része, Benevento környéke
Pellosa = Apollosa, kisváros Benevento közelében
Zephyrus = nyugati szél, melynek megindulása Itáliában a tavasz kezdetét jelentette
Ibéria = Spanyolország
Kantaber (Cantaber) = az ókori Hispánia északi részén élt nép tagja, itt spanyolt férfit jelent
Enyo = Bellona hadistennő másik neve
Athena = Pallas Athene
Thermopylae = hegyszoros, amelyet Leonidas és spártai csapata hősiesen védett a perzsák ellen (Kr.e. 480)
Salamis = a görögök itt, Salamis szigeténél győzték le a perzsa hajóhadat (Kr.e. 480)
Sándor = Nagy Sándor makedón király (Kr.e. 356–323)
Dareios (Darius) = perzsa nagykirály (Kr.e. 521–486)
Xerxes = perzsa nagykirály (Kr.e. 485–465)
Tigranes = örmény király (Kr.e. 94–56)
Lucullus = római hadvezér, aki Kr.e. 69-ben döntő győzelmet aratott Tigranes seregén.
Echo = a visszhang
Iapix – japix = apúliai harcos
Orcus = az alvilág
Caldorus = Antonio Caldora, Anjou René hadvezére
Phalaris = Acragas zsarnoka
perillusi ércbe = Perillus készítette Phalaris ércbikáját, melynek üres belsejébe záratta a zsarnok áldozatait, akiket a szobor alá rakott tűzzel kínzott meg.
Antiphates = az emberevő laestrygonok kegyetlen királya
Busiris = mitikus egyiptomi király, aki az országába vetődött idegeneket Zeus oltárán feláldozta

Sciron = Megara és Attika határán lakó rabló, aki egy szorosban megállította az arra haladó utasokat s kényszerítvén, hogy lábait megmossák, a tengerbe rúgta őket, hol prédául estek egy arra leső óriás teknősbékának.
Sinis = Egy rabló az Isthmostnál, aki fenyőfákat görbített földig, majd eleresztve őket, a levegőbe röpítette velük a rájuk kötött embereket. (Ovidius, *Metamorphoses*, VII, 440-442, Ovidius, *Ibis*, 407-409, Claudianus, *In Rufinum*, I, 252.)
Thrax = Diomedes a thrákiai bisztónok királya, aki vendégeit emberevő lovaival etette meg (v.ö.: Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*, XIV, 38: „Ottan Diomedes fene lovaival.") Hercules nyolcadik munkája volt ezeknek a lovaknak az elhajtása.
Sylla = Sulla (Kr. e. 138–78) Lucius Cornelius Sulla (Kr.e.138–78) római politikus és hadvezér, aki diktatúrája idején a proskripciót alkalmazta arra, hogy a gazdag és befolyásos polgárok vagyonát elkobozza. A proskribáltak névsorát kiáltványban tették közzé, ettől kezdve bárki megölhette őket. Sulla 40 senatort és 1000 lovagot proskribált.
Aeneas, Turnus = Aeneas párviadalban győzte le Turnust
Paris, Atrida = Paris és Menelaos párbajoztak Trója alatt
Új vár = A Castel Nuovo (Maschio Angioino) a nápolyi kikötőnél áll.
Renatus párbajra hívja Alphonsust = Antonio Beccadelli is ír erről a jelenetről. *De dictis et factis Alphonsi regis*, III, 35. *Animose*: Renatus dux cum per fecialem ferream chirothecam, id est praelii signum detulisset Alphonso, alacriter illam accepisse palam est. Moxque fecialem interrogasse, num in singulare certamen, an in universum exercitum se provocaret, quoniam ipse utrumque, videlicet, accepisset. Respondente vero feciale non in universum certamen a Renato provocari, confestim pugnae locum et tempus iure belli statuisse, accessisse, at nequicquam expectasse. (*Bátran*: Amikor Renatus herceg követe által egy vaskesztyűt, azaz egy hadijelvényt kínált Alfonsusnak, ismeretes dolog, hogy ő azt fürgén megértette. Majd pedig a követet megkérdezte, hogy vajon személyes viadalra, vagy egész hadseregesre hívta-e ki őt, minthogy ő maga mindkettőt, láthatóan elfogadná. Mikor a követ azt válaszolta, hogy nem az egész hadseregre szólt a Renatustól a kihívás, tüstént a csata helyét és idejét a hadi jog szerint kitűzte, odament, de hiába várt rá.) – Antonii Panormitae: *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*. Basileae, 1538, 82.
Massylus szörny = Libya egyik része Massylia, ahol nagyszámban éltek az oroszlánok.
Boreas = északi szél
Kiskutya-csillag = Sirius
Ulisses (Laërtius) = Odysseus, aki Diomedesszel együtt kilopta Trójából a Palladiumot, Pallas Athene csodatevő szobrát
Nisus = Nisus és kebelbarátja Euryalus vállalkozott rá, hogy életüket kockáztatva keresztülvágják magukat a rutulusok táborán és hírt visznek Aeneasnak. (Vergilius, *Aeneis*, IX. könyv)
Títán = Helios, azaz a napisten
Caesar – Amyclas = Lucanus *Pharsalia* című eposzának V. könyve szerint Julius Caesar, átosonva az alvó őrök között, egy Amyclas nevű szegény halász sajkáján menekült el a tengeren.
argoszi jós = a jóstehetségű Amphiaraus bár kelletlenül, de részt vett a hét vezér Theba elleni végzetes támadásában. A harc során Zeus villámával megrepesztette a földet, amely pedig fogatostól elnyelte Amphiaraust és hű kocsisát, Batont.
Ismenus = folyó Boeotiában, Theba mellett
cadmei számkivetett = Theba várát alapítójáról, Cadmosról nevezték Cadmeiának.
Jason (Iason) = az Argonauták vezetője, Medeia segítségével megölte az aranygyapjút őrző sárkányt.

agénori sarj = Cadmus megölte az Ares forrását őrző sárkányt, majd annak fogait Athene tanácsára vetőmagként elhintette. A sárkányfog-veteményből fegyveres férfiak támadtak, akik egymást leölték, s csupán öten maradtak meg
Gigászok = félig kígyó testű óriások a görög mitológiában. Amikor Zeusz letaszította a gigászok testvéreit, a titánokat a Tartarosba, az óriások bosszút fogadtak az istenek ellen, és hogy elérjék az Olympos tetejét, hegyeket halmoztak egymásra.
Pélion = az Ossa-hegység déli folytatása
Ossa = hegy Thessaliában
Olympus = hegy Thessalia határán, az istenek lakóhelye
Phebus = itt a Napot jelenti
Beneventumi fal = Benevento városa Campaniában
Luceria = város Apuliában, ma Lucera
kastélyt (castellum) rohamoz meg = Aversa Campaniában,
Pellosa = Apollosa, kisváros Benevento közelében. Itt ütközött meg győztesen René Alfonz seregével 1440 júniusában.
Caldorus = Antonio Caldora

III. könyvecske

Gradivus = Mars egyik mellékneve (hadvezető)
picenumi táj = közép-itáliai tartomány az Adriai-tenger mentén, Anconától délre
Trinacria = Szicília (háromszögű alakjáról kapta ezt a nevét)
Bromius = a görög Dionysos és a római Bacchus mellékneve (lármás)
Balaeár = a Baleár-szigetek a Földközi-tengeren, Spanyolország mellett
Szárd föld = Szárdínia szigete a Földközi-tengeren
Corsica = Korzika szigete a Földközi-tengeren
Pyrenaeusok = a Pireneusok hegylánca Spanyolország északi részén
Anas = hispániai folyó, amely Cadiznál ömlik a tengerbe, mai spanyol neve: Guadiana
Minyus = a hispániai Minius folyó, a mai spanyol Miño és portugál Minho, amely a Kantábriai havasokból eredve nyugat felé az Atlanti-óceánba ömlik. Nevét a míniumtól (ólompír) nyerte, amely vizében található. (v.ő.: Justinus, *Epitome,* 44, 3)
Tagus = a Tajo folyó Spanyolországban
Gadesi víz = a Cádizi-öböl
Phaebus = Apollo
Ammon = Hammon, Jupiter neve Libyában.
Trítón = Pallas Athene az antik hagyomány szerint a libyai Triton folyó, vagy tó mellékén született Libyában. Innen ered Pallas egyik mellékneve, a Tritogenia.
Atlas = az égboltot hordozó titán
Garamas = a Ráktérítő alatti Afrikában élő, mezítelen, sivatagi nép tagja (v.ö.: Lucanus, *Pharsalia,* IV, 334)
Nasamón = a libyai tengerparton, a Nagy Syrtisek közelében élő, mezítelen nép tagja (v.ö.: Lucanus, *Pharsalia,* IX, 437-439)
Prochyté = Procita szigete Nápoly közelében
Scylla = hatfejű, tizenkét lábú tengeri szörny, aki egy barlangban lakott, Charybdis sziklájával szemben
Gaurus = boráról híres hegy Campaniában, ma Monte Gauro
Neptunus = a tengeristen
Thyrren habok = a Tirrén-tenger
Glaucus-raj = Glaucus tengeri isten kísérői

Zephyrus = enyhe nyugati szél
Aeolus = a szelek királya
Fortúna = a Szerencse istennője
Genua = Genova
ligur vásznak = a genovai hajók vitorlái
Saguntum = hispániai város, amely az első pún háborúban hősiesen védte magát Hannibal ellen (Livius, 21, 8)
Fátum = a végzet
Vesevus = a Vezúv, tűzhányó a Nápolyi-öbölnél
Allecto = az egyik fúria
Latinus = Latium királya, akinek leányát, Laviniát, Aeneas vette feleségül
Furiák = bosszuló istennők
Amata = Latinus király felesége
Mycene = Mükéné, argoszi város
ifjakról nevezett hónap = június
nevét írásba se szőttem = az eltitkolt név: Rubino Galeota
styxbeli = az Alvilág folyóját érintő
kigyóit (chelydros) = Allecto vízikígyói
géta hadak = szkítiai
Camillus = Marcus Furius Camillus (Kr. e. 435–365) római hadvezér, amikor Faleri városát ostromolta, a faliscusok tanítója a város vezetőinek rábízott gyerekeit átvitte a rómaiak táborába, hogy velük zsarolva a rómaik kezére adja a várost. Camillus azonban visszaküldte a gyerekeket a megkötözött tanítójukkal. A nagylelkűséget látva a város meghódolt (v. ö.: Livius, *A római nép története*, 5, 27.)
Curius = Curius Dentatus római konzul Kr. e. 275-ben Beneventumnál legyőzte Pyrrhust, aki erre elhagyta Italiát. Nem neki, hanem Caius Luscinus Fabriciusnak tette az ajánlatot Nicias, Pyrrhus orvosa, hogy jó pénzért méreggel megöli a királyt (Kr. e. 279). A római hadvezér az ajánlatot visszautasította. Pyrrhus ezt megtudva, annyira meghatódott, hogy a római foglyokat váltságdíj nélkül eleresztette (v. ö: Gellius, *Attikai éjszakák*, II, 8; Livius, *A római nép története*, a XIII. könyv tartalmi kivonata).
Pyrrhus = A molossusok királya Epirusban (Kr. e. 319–272), aki Kr. e 280–275 közt háborúzott a rómaiakkal Dél-Itáliában.
Erinnys =Erinys a bosszú istennője (Furia)
tarpeji Dörgő = Jupiter
Aethna = szicíliai tűzhányó (Claudianus, *De raptu Proserpinae*, 2, 8.9: ter conscia fati / flebile terrificis gemuit mugitibus Aetna)
Charybdis = ez a szörny egy tengerszoros egyik oldalán élt, szemben egy sziklaüreggel, amelyben pedig Scylla tanyázott. Naponta háromszor szívta be és ki a vizet, amellyel halálos veszélybe sodorta az arra hajózókat.
Tithónus neje = Auróra (Eos), a hajnal istennője
Memnon = Tithonus és Auróra (Eos) fia
epeusi kézzel = Epeus volt a trójai faló építője
Sinon = az ő rábeszélésére vitték be trójaiak a várba falovat
Massicus = boráról híres hegy Latium és Campania között, ma Monte Masso.
Pergama = Trója fellegvára
Aenotria = Oenotria Itália egyik régi megnevezése.
Aeneas = a római nép ősatyja, aki Trójából menekülve ment Itáliába
a nemzőm = René apja, Anjou II. Lajos
Gottfredus = Bouillon Gottfried (1060 k.–1100) szentföldi keresztes vezér Alsó-Lotharingia hercege volt.

Pithecusa = sziget a Tirrén-tengeren, közel Cumaehoz; ma Ischia.
Daedalusos Cuma = görög alapítású város Campaniában, a Sibylla jóshelye, ahol a repülést feltaláló Daedalus épített Apollónak templomot
Fríg dajka nevét ma is őrzi = Caieta
Fundi = város Latiumban, ma Fondi
Anxur = volscus néven a Latiumban fekvő Tarracina városa, ma Terracina. Itt állt Juppiter Anxur temploma.
sziklák …bűvös lány = Circei, ahol Circe, a varázslónő élt
Antium = város Latiumban, Fortuna és Amor templomával, ma Porto d'Anzio
Fortuna = a váltakozó szerencse istennője
Nemesis = az igazságtétel és a megtorlás istennője, aki az önhittséget és merészséget büntette
Pyrrhus = A molossusok királya Epirusban (Kr. e. 319–272), akinek a rómaiak elleni sorozatos győzelmei veszteséggel értek fel.
Latium = tartomány Itália közepén, amelynek Róma a központja
Mithridates = VI. Mithridates Eupator az anatóliai Pontus királya (Kr. e. 132–63), amikor Pompeius legyőzte (Kr. e. 63), nem akart fogságba esni, ezért mérget ivott, s mert ez nem oltotta ki az életét, rabszolgája kardjába dőlt.
Taurus = a kis-ázsiai Taurus hegység
Antiochus = IV. Antiochus Epiphanest (Kr. e. 215–164) a rómaiak visszaszorították Taurus-hegységen túlra.
Iugurtha = Numidia királya (Kr. e. 160–104), akit Caius Marius győzelme után bilincsben vitetett végig a Rómában rendezett triumfuson.
nabathaeus = arábiai
Pella = Macedonia fővárosa
Larissa = város Thesszáliában a Peneus folyó mentén
Eurus = délkeleti szél
Zephyrus = enyhe nyugati szél
Auster = déli szél
Boreas = északkeleti szél
szénónok (Senones) = Kelta gallok, akik az Adriai-tenger partján, Ancona környékén éltek. Ők vezették a fosztogató gall csapatokat, akik Kr. e. 390-ben Rómát rövid időre elfoglalták. (Livius, *A római nép története*, 5, 35.)
Telamon = kikötőváros Etruriában
Ilva = Elba szigete, ahol már az etruszkok óta vasércet bányásztak
Pelopsi Pisa = az Etruriában fekvő Pisa a peloponnészoszi Pisa kolóniájaként jött létre.
Arnus = az Arno folyó Etruriában
Philippi = nem Thesszáliában, hanem Macedóniában, az Égei-tengernél fekvő város, ahol Kr. e. 42-ben Brutus és Cassius vesztett csatát Octavianus és Antonius seregétől. Pharsalus van Thesszáliában!
Thesszália = görög tartomány, amely északon Macedóniával határos
Magnus = Cnaeus Pompeius Magnus (Kr. e. 106–48) római hadvezér, a pharsalusi csatavesztés (Kr. e. 48) után, Larissán át menekült Julius Caesar elől a tengerre. (Lucanus, 7, 712
Larissa = város Thesszáliában a Peneus folyó mentén
Jenő (Eugenius) = IV. Jenő pápa (1431–1447)
sarokpontról nevezett papi nép = a kardinálisok (cardo = sarok), azaz a bíborosok
Alpeseken túlról, a királytól = VII. (Győzedelmes) Károly francia király (1422–1461)

Jegyzetek és magyarázatok a Szent Móric-laudáció*hoz*

A forrásszöveg

A laudáció kéziratának lelőhelye: **Párizs, Bibliothèque de L'Arsenal**, Ms. 940. Fol. 35r–37v. – *Passio Mauritii et sotiorum ejus.* A 18,7x13 cm nagyságú, képekkel illusztrált, 42 fólióból (A–C, 1–39) álló pergamenkódex leírása: *Catalogue de la Bibliothèque de L'Arsenal* par Henry MARTIN, Tome deuxième, Paris, 1886, 184-185. – A laudáció első két szövegközlése: MONTMÉLIAN, Joseph Bernard de, *Saint Maurice et la légion thébéenne*, vol. 2., Paris, 1888, 350-352. – MARTIN, Henry, *Sur un portrait de Jacques-Antoine Marcello sénateur vénitien (1453)* Mémoires et Bulletin de la Societé nationale des Antiquaires de France, t. LIX. année 1898 (1900), 229-267.

Az Arsenal latin nyelvű, Szent Móricról és társairól szóló kéziratában a velencei Jacopo Antonio Marcello 1453. június elsején keltezett bevezető levele áll az élen (1r-4v), ezt követik a legenda argumentumai (6r-8v), majd a szent legendája (fol. 9r-33v), végül pedig a Janus Pannonius által írt laudáció (35r-37v).

A kódexet öt képpel illusztrálták: 1. A lovagrend ülésterme a lovagokkal (fol. Cv). 2. Szent Móricnak és társainak mártíriuma (fol. 5r). 3. Szent Móric alakja a rend címerével (fol. 34v). 4. Marcello titkosírással ellátott profilképe (fol. 38v). 5. Velence allegóriája elefánt hátán a dózsepalotával és szalagra írt jelmondattal (fol. 39r).

A verset felbukkanásakor tévesen Jacopo Antonio Marcello szerzeményének vélték (QUATREBARBES, M. Le Comte de, *Oeuvres complétes du Roi René*, tome I., Angers, 1845, 78; CHAMPION, Honoré, *L'ordre du Croissant,* Revue Nobiliaire Historique et Bibliographique, Paris, 1866, 509. LECOY DE LA MARCHE, *Le Roi René, sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires*. Paris, 1875.) Ugyancsak őt jelölte meg szerzőnek fent említett szövegközlésében az Arsenal könyvtárosa, Henry Martin is. A Marcellóval foglalkozó modern szakirodalom nem vizsgálta felül az attribúciót, mert nem sok ügyet vetett magára a versre.

A kódexet főként a művészettörténészek tanulmányozták, az illusztrátorban Mantegnát, illetve Bellinit keresve. Millard Meiss könyvében megemlíti a verset, ám csak formáját jelzi: „Hexameters celebrating St. Maurice and René of Anjou" (*Andrea Mantegna as Illuminator: An Episode in Renaissance Art, Humanism and Diplomacy*, New York, Columbia University Press, 1957, 2-17, 79-80.). Margaret King a velencei Jacopo Antonio Marcello életrajzi adatait részletesen bemutató könyvében (*The death of the child Valerio Marcello*, Glasgow, 1994, 314.) ugyancsak megemlíti, hogy a párizsi Arsenalban őrzött kódexban van egy vers Renéhez, s azt is, hogy ki közölte: „verses to René (fols. 35–37v) separately published by Martin 1898, 258-64.", ám a továbbiakban a XIX. századi téves attribúciót idézi.

A műfordítás

A szerző megnevezése nélkül fenmaradt 100 soros verset Szentmártoni Szabó Géza 2010. január 27–28-án azonosította Janus Panonnius szerzeményeként. Ugyanő a magyar fordítást 2010. január 29. és február 22. közt készítette el. Az attribúciót először március 4-én Pécsett ismertette, az ottani egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén, majd március 10-én az MTA Irodalomtudományi Intézetében, a Reneszánsz Osztályon a Janus-kutató kollégák előtt. Felvetését ők helyénvalónak tartották. A nagyobb nyilvánosság előtt, *Egy rejtőzködő Janus Pannonius-vers azonosítása* címmel, 2010. április 28-án tartott előadást az MTA Irodalomtudományi Intézetében.

Magyarázat a *Szent Móric-laudáció*hoz

Anjou René 1448. augusztus 11-én Angers-ban alapította meg a Holdsarló rendet (Ordre du Croissant), amelynek Szent Móric lett a védőszentje. E szent kultusza az Anjou család központjában, Angers-ban álló Szent Móric-katedrálishoz kötődött. A rend provanszál nyelvű jelmondatát a címertartó holdsarlóra írták: Los en Croissant (a növekvő hold tiszteletére). René a katedrálisban kápolnát állított a lovagrendnek, amelynek oszlopos tagja volt Jacopo Antonio Marcello velencei patrícius, Janus Pannonius mecénása. A Móricról és a thébai légióról szóló, egyúttal a Holdsarló-rendet és Renét dicsőítő, Janus által írt költemény 1452-ben, vagy 1453 első felében keletkezett, minden bizonnyal Marcello kérésére.

Szent Móric és a thébai légió Maximianus császár idejében, 287-ben, az Alpokban, a Rhône folyó menti Agaunumban, azaz gallok lakta terülten szenvedett vértanúságot. Legendájuk, amelyet Szent Eucherius, Lyon érseke írt meg, bekerült az Aurea Legendába. Emléknapjuk szeptember 22. lett. A legenda régi magyar fordítását az alábbiakban az *Érdy-kódex* (1527), 547–548. lapjairól közöljük (*Régi magyar codexek: Érdy codex II. fele*, közzéteszi VOLF György, Bp., 1876, 330-333).

Szent Móric mártírnak és ő társainak innepéről

Bódogságus Szent Móric mártír olvastatik az régi szentséges thébéus keresztyén seregnek eléttök járó fejedelemnek lenni, kiknek életeket és szenvedéseket írta meg, minden bizonsággal, Szent Eukárius lugdunombéli érsek, kiknek mártíromságokat üli és minden dicsérettel tisztöli anyaszentegyház ez mai napon. Tébéusoknak kedég neveztetnek az okaért, mert Thébea nevő várasból támadának, ki vagyon helyheztetvén Paradicsomból kifolyó Nílus víznek partján. Ez oly nagy váras volt régen, hogy száz kapuja volt, és mindenféle élettel, kazdagsággal bőséges, kiben Szent Jakob apostol prédikállott. De mikoron Úrfiú születetének utána írnának kétszázhetvenhét esztendőben, valának két hatalmas fejedelmek Rómaságban, kik az községnek gondját viselik vala: Dioclecianus és Maximianus, kik miért pogánok és kegyetlenek valának, támadának fel, hogy az keresztyénségöt elrekkentsék mind egész világon. És élyen hírmondó leveleket küldözének el, hogyha mikoron valaminémő igaz látásnak kellene lenni, kinek ítéletire egyfelől állana mind ez világ, másfelől Rómaság, inkább kellene az rómaiaknak sentenciáján megállani, honnem ez világ, holott minden igazság és bölcsesség tekéletességgel vagyon. Annak utána fordéjták az beszédnek erejét az szent Móric vitéznek keresztyén seregére, mondván: Ti azért, kisded nép, mi oka, hogy ellene rugódoztok az római dekrétomnak és parancsolatnak ti nagy kevélségteknek miatta? Avagy azért az halhatatlan isteneknek hitit vegyétek fel és áldozjatok, avagy ez egy megszeghetetlen sentencia, hogy mindnyájan el kell vésznetek!

Mikoron Kristusnak hív szerelmes szolgái ez élyen kegyetlen levélbéli sentenciát láttanák, hallottanák volna, semmi feleletöt réá nem tének, de az követőket mind héván, bocsáták, hogy azt látták volna az fejedelemek nagyon megharagvának rajta. És igen hamar más levelet írának, hogy valaki Rómasághoz tartozó volna felfegyverközvén győlnének Rómában, mert megakarná keresni valaki római hatalmasságnak ellene rugódozna. Ez élyen hírmondó parancsolat eljuta Szent Móric hadnagynak es seregében, kik a mi úr Istent illeti vala, az ő szent parancsolata szerént megadják vala úr Istennek hívséges szolgálattal. A mi kedég császárt illetnék császárnak kelének fel, azért ők es onnan az tartománból, úgymint hatezeren, hatszázan, hatvan haton, és menének Rómában császár mellé, mint igaz hadra hitetlen és engedetlen pogánok ellen, nem keresztyének ellen. Ez élyen Isten népe között kedég elöljáró fejedelem vala Szent Móric vitéz mint egy hadnagy, és zászlótartói valának Candidus, Innocentius, Exuperius, Victor, Constancius, öt jeles fé vitézök. Diocleciánus

császár ezért Maximianost, kit társul vett vala mellé, kildé választván Galliaországban, és ez nemes Keresztyén vitézöket adá vele. Az időben Rómaságban úr pápa vala Marcellinus, ki lelki tanúságképpen inté ez tébabéli vitézeket, hogyha az szegén keresztyének ellen akarnak támadni, ők semmiképpen ne engedjenek, de inkább eremesben győzödelmes halált szenvedjenek az szent hit mellett Kristus Jézsusért.

Mikoron azért eleredtenek volna, és az nagy hegyeket átal menvén, juttanak volna Octodorus helre, parancsolatot áda ki az fejedelem, hogy egyetembe mindnyájan áldoznának az bálványistennek és az keresztyének ellen, mint kik római törvénnek ellene járnának, tanácsot tartanának. Ez szent vitézök kedég szállottak vala meg nyolc olasz mélfeldön őhozjájok egy nemes szép kies mezőn, kinek közhírrel Agaunom neve, az nagy Rodanus víznek felette letelepödének. Mikoron Maximianus fejedelem azt hallotta, hogy nem volnának az tebbi között, utánok külde, hogy ők es áldoznának, kik azt felelék, hogy nem tehetnék azt, mint kik Kristusnak hitit vallanák. Ottan Maximianus nagyon haragra gyúlada és monda: Én orcámra tér az mennyei bosszúság és vélem egyetembe az római szentség megutáltatik. Azért érezje meg az dagályos vitéz, hogy nem csak én ellenem való, de még az istenek bosszúságát es megállanom. Ottan azért nagy sok számtalan vitézeket külde ellenek, hogy avagy áldoznának, avagy mindennek tizedét levágnák. Azt látván Kristusnak szerelmes vitézi, egymás előtt sietnek az gonosz hóhéreknek édes nyakokat letartani. Ottan felkélvén Szent Móric hadnagy, felszóval monda: Bizon nagy örömem vagyon tibennetek, óh, én szerelmes vitéz társim, látván, mert készök vadtok az dicséretes halálra. Én szerelmes, tudjátok, hogy azért hallgatám el az ti haláltokat, mert láttam az ti atyátokfiainak dicséretes türedelmességöket, és eszembe juta Kristus urunknak Szent Péterhez való mondása: Péter tedd hüvelyében te tőrödet, miért immáran látjok mi atyánkfiainak megholt testeket, lelköket hiszek mennyországban lenni, kövessök őket mi es azon úton. Ha azért láttatik, izenjék ezt az fejedelemnek:

Te vitézid vagyunk, óh, császár, és az római kezség mellett vettök fel mi fegyverünket, nincsen mi nálunk sem árultatás, sem félelem, de Kristusnak hitit semmiképpen el nem hagyjok. Hogy az fejedelem azt hallotta volna, esmég kiadá az parancsolatot, hogy meg másodszor minden embernek tizedét levágnák. Mikoron azonképpen tettenek volna, Exuperius zászlótartó vitéz elövé álla, és nagy szóval monda: Minem én es azért vettem fel az zászlót, hogy ez élyen nemes türedelmességnek ellene álljunk, hányjok ki azért kezönkből ez testi fegyvert, és őtözjönk lelki nemes jószágoknak fegyverében. És, ha láttatik, feleljünk ezenképpen császárnak: Te vitézid vagyunk, óh, császár, de hogy nyilvábban szóljunk, Kristus Jézsusnak szolgáinak valljok magunkat. Tenéked tartozunk vitézködéssel, őnéki kedég ártatlansággal, te tőled vettönk mukának szoldját, ő tőle életönknek kezdetit, annak okaért ő érette készök vagyunk minden gyetrelmet szenvedni, és az ő hiti mellől soha el nem állani. Azt hallván az kegyetlen fejedelem, parancsolá, hogy mind körül vennék őket, hogy senki közölök el ne szaladhatna, és mind levágnák. Óh, kegyetlenségnek kegyetlensége szerelmes atyámfiai. Óh, minémő látás lehetött szörnyebb, ha meghallania es iszonyú, keröl fogák őket, mint az sok dihes farkasok az szegény ártatlan sereg bárányokat, lehányák minden fegyveröket és hagyák minden okokat, igaz ítéletöket csak az mennybéli kegyelmes Úr Istennek és azonképpen mind levágák Kristusnak szolgáit pokolbéli Sátánnak szolgái, azon időben, mikoron Úrfiú születetnek utána írnának kétszáz-kétnegyven esztendőben.

Antik szerzőkkel egybevethető sorok a versben

2. Vergilius, *Aeneis*, II, 488: ferit aurea sidera clamor
2. Ovidius, *Metamorphoses*, I, 731: ad sidera vultus
3. Vergilius, *Aeneis*, XII, 181: quaeque aetheris alti
5. Venantius Fortunatus, *Poemata*, II, 13, 8: Nomine pro Christi
6. Iuvenalis, *Satirae*, VI, 93: constanti pectore
9. Horatius, *Ars poetica*, 91: dignis carminibus
11. Lucanus, *Pharsalia*, I. 183: Iam gelidas Caesar cursu superaverat Alpes
11. Lucanus, *Pharsalia*, II, 535: Gallica per gelidas rabies effunditur Alpes
13. Silius Italicus, *Punica*, VIII, 585: gentili more
16. Claudianus, *Stilicho*, II, 398: o quotiens
16. Dracontius, *Orestes*, 617: mortale minatus
17. Lucanus, *Pharsalia*, IV, 562: cum sorte cruenta
23. Ovidius, *Ex Ponto*, IV, 4, 31: Colla boves niveos certae praebere securi
28. Ovidius, *Ex Ponto*, II, 2, 10: Clara mea tangi sidera posse manu
28. Venantius Fortunatus, *Poemata*, III, 9, 8: sidera clara
30-31. Vergilius, *Aeneis*, XII, 276: cum ferro caelestia corpora demens / appetii et Veneris violavi vulnere dextram.
30. Iuvenalis, *Satirae*, II, 139: quod nil animis in corpora iuris
36. Lucanus, *Pharsalia*, IV, 520: Felix esse mori.
36. Venantius Fortunatus, *Poemata*, II, 13, 8: dulcius esse mori.
37. Claudianus, *Phoenix*, 66: sanguis inundat
37. Claudianus, *Eidyllium*, I, 44, 66: sanguis inundat
40. Janus Pannonius, *Threnos, de morte Barbarae matris*, 166: Libera terreno carcere ad astra volas
42. Lucretius, *De rerum natura*, I, 128: solis lunaeque meatus
42. Lucanus, *Pharsalia*, IX, 6: Lunaeque meatus
48. Venantius Fortunatus, *Poemata*, II, 13, 6: Traxisti
54. Ovidius, *Metamorphoses*, X, 19: rubuerunt sanguine vatis.
61. Vergilius, *Aeneis*, VII, 429: Quare age
65. Valerius Flaccus, *Argonauticon*, III, 619: Agmine de tanto
65. Ovidius, *Metamorphoses*, XIII, 587: quas sustinet aureus aether
70. Vergilius, *Aeneis*, V, 820: sub axe tonanti.
70. Venantius Fortunatus, *Poemata*, II, 13, 29: dona Tonantis
76. Ovidius, *Metamorphoses*, III, 18: ut e Pario formatum marmore signum
77. Catullus, *Carmina*, LXIV, 46: regali splendida gaza
78. Dracontius, *De Deo*, II, 386: serosque nepotes.
80. Martialis, *Epigrammaton*, XIII, 4, 2: da pia tura Iovi
81. Vergilius, *Aeneis*, VIII, 287: qui carmine laudes
83. Vergilius, *Aeneis*, XI, 79: iubet ordine duci.
86. Lucanus, *Pharsalia*, VIII, 305: fatumque in sanguine summo est
90. Venantius Fortunatus, *Poemata*, II, 13, 1: iniqui.
90. Boëthius, *Philosophiae consolationis*, I, 5, 36: Crimen iniqui.
90. Janus Pannonius, *Panegyricus Marcelli*, 47: Adde, quod ingrati subeas et crimen iniqui.
95. Ovidius, *Ex Ponto*, III, 9, 1: Quae tibi, quaerebam, memorem testantia curam
96. Ovidius, *Metamorphoses*, XIV, 36: Redde vices
97. Lucanus, *Pharsalia*, VII, 51: publica fata
98. Ovidius, *Amores*, II, 8, 42: fata dabunt
98. Claudianus, *Stilicho*, II, 339: fata dabunt
100. Valerius Flaccus, *Argonauticon*, VII, 348: Te ducente sequor
100. Vergilius, *Aeneis*, II, 779: superi regnator Olympi.
100. Janus Pannonius, *Threnos, de morte Barbarae matris*, 167: civis Olympi

Janus Pannonius Feronia forrásánál
Jegyzetek egy hatodfélszáz esztendeje írott elégiáról
a Reneszánsz Év *jegyében*

Janus Pannonius padovai jogi tanulmányainak végeztével, 1458. májusában, antik irodalmi eszményei megidézésére Rómába utazott. Az akkor még eléggé elhanyagolt és dísztelen városból, III. Kallixtusz pápával való találkozása után, június elején indult tovább, hogy hosszú idő után ismét visszatérjen hazájába. Itáliát átszelő, Rimini irányába vezető, magas hegyláncokkal szabdalt útján, a kénes vizű Nera folyó völgyéhez érve, néhány napra megállt, hogy meglátogassa barátjának, Galeotto Marziónak szülővárosát, a hegytetőn épült Narnit. 1458. június 5-én, egy hétfői napon, rekkenő nyári melegben, Janus felkaptatott a város felett épült négytornyú vár tövében csordogáló, az ókor óta Feronia nimfa nevét viselő, nevezetes forráshoz. Ott a forráskútnál fogalmazta meg az olasz nimfák legdicsőbbikét magasztaló, később igen híressé vált elégiáját. Az alábbiakban a latin kezdősorok idézése után adjuk a teljes vers első magyar műfordítását, amelyet 1894-ben Hegedűs István (1848–1925) készített.

NAIADUM ITALICARUM PRINCIPI DIVAE FERONIAE IANUS PANNONIUS CECINIT IN REDITU EX URBE, NONIS IUNIIS, ANNO MCCCCLVIII.

Sacri fontis ave, mater Feronia, cuius
Felix Paeonias Narnia potat aquas.

AZ OLASZ NIMFÁK LEGDICSŐBBIKÉNEK, FERONIA ISTENNŐNEK ÍRTA JANUS PANNONIUS, VISSZATÉRŐBEN RÓMÁBÓL, 1458. JÚNIUS 5-ÉN

Légy, szent forrás anyja, Feronia, általam üdvöz!
Boldog Narnia, mert issza hüvös habodat.
Már a Rák karját is elérte a nap magas útján,
S Icarusnak ebét érezi az aszu föld.
Oltsd el e szomját, oltsd! a pelasg nép tikkada egykor
Ily szomjtól, amilyet Langia csillapitott.
Úgy tápláljon anyád, a vizek nagy, szent, örök anyja,
Buzgó árjaid is úgy ne apadjanak el.
Vas csövön át hüvösen fakad egyre bugyogva e forrás.
Szívja mohón az ajak s enyhül a szomju torok.
Ím, fris erő tér újra erembe s bennem a lángot,
Mely elepeszte, hogyan oltja ez isteni víz.
Ám a belekben alig szállt még a mohó ital enyhe,
Még a homlokon ott gyöngyözik a veriték.
Oly sokat ért e tetőt a kanyargó úton elérnem,
S felvonszolom ide az elalélt tagokat;
Mily kéjjel legel itten a szem bástyáin e várnak,
Melynek alatta buzog s elrohan messze az ár!
Hallani, mint zúg, mint csörtet gőzölgve szünetlen,
Tajtékozva a mély völgybe miként szakadoz;
S közbe barangva bejárni magas bérceknek az ormát,
Hol üde szellőknek árja körülted enyelg.

Még sem nyújta gyönyört az elébb nekem épp eme látvány,
Míg hő homlokomon csorga a bő veriték.
Áldozatúl ide hozz te kövér gödölyét föl a nyájból,
Fesse meg ifjui vér itten a hab tükörét,
Itt a virágot szórd, itt Bakkhos gyöngye omoljon,
És eme hálafohászt zengje szünetlen az ajk:
Légy, oh, Italia szent nymphái között te az áldott,
És te fogadd kegyesen hála ajándokomat;
Mert a szegény halandóknak nyújtsz enyhe nyugalmat
És ha csak érinted, éled a lázbeteg is.
Nem csak az ember hálaadósod, mert az, az ég is,
Csillagi fürdenek ott kebled ezüstszin ölén.
Ily nedvvel vegyítette a nectárt szép Ganymedes,
Más forrásvízből Márs se' mosá a sebét.
Áldozatot fogadok neked évenként meg is adván,
Míg csak testemen át jár, hat az életerő.
Többre te nálad nem becsülöm Kastalia habját,
És nekem a Múzsák isteni ihlete léssz.
Ámde beszéljétek nekem el híven, isteni Múzsák,
Honnét nyerte e víz ily csoda gyógyerejét?
Evander Herilust leteríté hősi tusában,
Jajjal a hős ellen tör ki a vesztes anya.
Jupiter a magas ég ormán meghallja panaszát
És az ifjú emitt tűn el a habnak ölén.
Nem marad e forrás dics nélkül, messze kiterjed
Hírneve, sőt neki már isteni rangja vagyon.
Habja ezért kristály, üdülést a betegnek ezért hoz,
Ausoniában ezért él is örökre neve.

Feronia nimfa ősi itáliai istennő volt, akit főként a szabinok tiszteltek, s akinek egyik fő kultuszhelye egy Capena közelében fekvő berek volt. A felszabadított rabszolgák védelmezőjüket látták benne, ezért november 15-én megült ünnepén fogadalmi ajándékokat szenteltek neki.

Janus Feroniához írt elégiáját a címiratban, a római kalendáriumot követve, „nonis Iuniis" datálta, amely június 5-ének felel meg. A Julián-naptár már 1458-ban is tíz napos késésben volt a tavaszponthoz képest, azaz június 5-ike a ma érvényes Gergely-naptár szerinti június 15-ikének felelt meg. E napon tehát mindössze egy hét volt még hátra a nyári napfordulóig, amikor is a Rák-csillagkép látszólag arra kényszeríti a Napot, hogy eltérülve felfelé ívelő pályájáról, ismét lefelé induljon. Janusnak mindig fontosak voltak az asztrológiai utalások. A versben érzékletesen tárul elénk a forrást övező táj, és a négytornyú vár képe. A szomjúságot oltó vízért cserében Janus a Horatius által megénekelt Fontinália, azaz Forrásünnep szokásos virág-, állat- és bor-áldozatát kínálja fel a forrásnak, hogy az a továbbiakban is gyógyítson vizével. Végül a Feroniához fűzhető mitológiai történetekkel ad magyarázatot arra, hogy honnan ered e forrás gyógyító ereje.

A Narniban született elégia a pannóniai költő legismertebb versei közé került az idők során. 1465. táján írta Battista Guarino (1434–1513) egyik Janus Pannoniust magasztaló elégiáját, amelyben tömör utalásokkal idézte fel barátja nevezetesebb verseit. A szemléző felsorolásban a Feronia-elégiát körülíró szavak együtt szerepelnek a Janus betegségéről szóló, és a nappal látszó üstökösről szóló elégiát felidéző szavakkal:

Seu queritur morbos, celebrat seu numina fontis,
Seu canit in medio, sidera visa, die.

Vagy panaszolja baját, avagy áldja az isteni forrást,
Vagy délben látott üstökös énekese.

A Feronia-elégia egy 1498-ban, Velencében kiadott Polybios-kötet mellékleteként jelent meg először nyomtatásban. Ezen kívül kódexek és nyomtatot könyvek sora őrizte meg szövegét. A vers hetven évvel később, a Zsámboki János (1531–1584) által gondozott első, teljesnek szánt kiadásban (Bécs, 1569), az *Elégiák* nyitódarabjaként, kiemelt helyen olvasható. A későbbi korok számára Teleky Sámuel (1739–1822) és Kovásznai Sándor (1730–1792) máig nélkülözhetetlen összkiadása (Utrecht, 1784) tette általánosan ismertté a verset.

A Feronia-elégia első, német nyelvű műfordítását Peter-Alcantara Budik készítette és adta ki Bécsben, 1818-ban; majd megírása után négyszáz évvel, egy Narniban élő helytörténész, Giovanni Eroli (1813–1904), olasz tercinákba tette át sorait, és minden részletéhez kommentárt írt (Narni, 1858). Tőle tudjuk, hogy a középkorban a misebort a Feronia-forrás vizével elegyítették. Szép metszettel illusztrált írásában azt is elmondja, hogy miként, és hányszor építették át a Feronia-forrás kútházát Janus ottjárta óta. Ábel Jenő (1858–1889) *Analectá*jában (Bp., 1880), a magyar közönséggel is megismertette Eroli olasz fordítását.

A Janus-versek magyarításával először Hegedűs István, a kolozsvári, majd a budapesti egyetem klasszika-filológia tanára próbálkozott a XIX. század végén. A további fordítókra az 1930-as évekig még várni kellett. Ekkor Huszti József (1887–1954) nagyszerű és máig megkerülhetetlen Janus Pannonius-monográfiája (Pécs, 1931) megnövelte az igényt arra, hogy az európai neolatin költészet élvonalába tartozó versek végre magyarul is olvashatóak legyenek. A Feroniát magasztaló elégiát elsőként az említett Hegedűs István fordította le magyarra, s adta ki a Budapesti Szemlében, 1894-ben. Gáspár Endre (1897–1955) fordítása a XX. század közepén készült. Janus Pannonius magyarra fordított műveinek legbővebb, válogatott kiadása, V. Kovács Sándor (1931–1986) szerkesztésében, a költő halálának ötszázadik évfordulójára, 1972-ben jelent meg. A további fordításokkal teljessé tett kiadás végül 1987-ben látott napvilágot. Ebben a kétnyelvű kötetben Csorba Győző (1916–1995) műfordításában olvasható a Narniban született, az egykori római kultuszt humanista erudícióval felidéző költemény.

Tudomásunk szerint 1972-ben járt elsőként neves magyar irodalomtörténész Narniban, a Janus Pannonius által megénekelt forráskútnál. Szauder József (1917–1975) felesége társaságában tett kirándulásáról a *Kortárs* című folyóirat hasábjain (1973) szép esszében emlékezett meg. Érdekfeszítő írásában a személyes élmények megjelenítése, és a Janus Pannonius életéről elmondottak az olvasó számára vonzóvá tették ezt a különleges itáliai irodalmi helyszínt. Szauder József harmincöt évvel ezelőtt ekként mutatta be a forrás kútházának belsejét:

„A forrás háza egyszerű, kocka alakú építmény, négy-öt méter magas lehet, hossza talán nyolc méternyi, s a nagy nyílás, melynek íve szemből pillérszerűnek mutatja az oldalfalakat, melyekre támaszkodik, elég mély s kissé homályos belső térbe vezet, kétoldalt hosszú kőpadokkal; a hátfalon, ahol a boltív cikkelyei véget érve, félköríves nagy falfelületet fognak be, van beillesztve geometrikus díszítő formák közé, egy négyzetes kőkeret, s ennek közepéről két címer, vagy szív alakú lapos kőpajzs között, egyszerű vascsövön át csorog a forrás, Feronia vize.”

Jómagam – Szauder József esszéjéből előzetesen felkészülve – 2008. júniusában, éppen 550 esztendővel a Feronia-elégia megírása után, Rómából vonatozva, látogattam el a forráshoz; és az otthoni Reneszánsz Év jegyében, valamint honfitársaim nevében, egy

kortynyi víz ivásával tisztelegtem Janus Pannonius és Galeotto Marzio emléke előtt. Miközben egy kis palack forrásvizet táskámba tettem, azon gondolkodtam, hogy egy feliratos táblát kellene a kútház falára helyezni Janus egykoron itt szerzett versével! Feronia nimfa mára szinte elfeledett forrását az idők során nagy hírnévre jutott költő mívesen formált elégiája tehetné újra méltán ismertté. Az egyszemélyes ünneplés végén az elégia kezdősorait írtam a barátaimnak szánt képeslapokra, rajtuk a bélyeget a forrás vizével nedvesítettem meg!

Irodalom

JANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia, Pars I–II.*, [ed. Samuel Teleki, Alexander Kovásznai], Trajecti ad Rhenum, 1784.

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus, szerk. ÁCS Pál, JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 134-135, 268. (Janus Feronia-elégiája Török László jegyzeteivel)

BUDIK, Peter-Alcantara, *Leben und Wirken der vorzüglichsten lateinischen Dichter des XV–XVIII. Jahrhundertes, samte metrischer Übersetzung, I. Band,* Wien, 1828, 134-139.

EROLI, Giovanni: *Elegia di Giano Pannonio in lode della fontana di Ferogna,* in EROLI, Giovanni Marcii *Miscellanea Storica Narnese, Volume I.*, Narni, 1858, 47-81.

Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon – Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, ed. Eugenius ÁBEL, Budapestini–Lipsiae, 1880, 152–155.

HEGEDŰS István, *Janus Pannonius*, Budapesti Szemle, 1894, 80. kötet, 321-348.

HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 180-181, 366.

Gáspár Endre, *Válogatott műfordítások*, Bp., 1956, 61-63.

Janus Pannonius összes munkái – Jani Pannonii opera omnia, közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor. Az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata, Bp., 1987, 320-323.

SZAUDER József, *Feronia istennő forrásánál Narniban, Janus Pannoniusszal, 1972-ben*, Kortárs, 1973, 311-319. ua., Szauder József, *Kövek és könyvek*, Bp., 1977, 82-102.

CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*, Bp., 1981.

JANKOVITS László, *Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., 2202, 168-171.

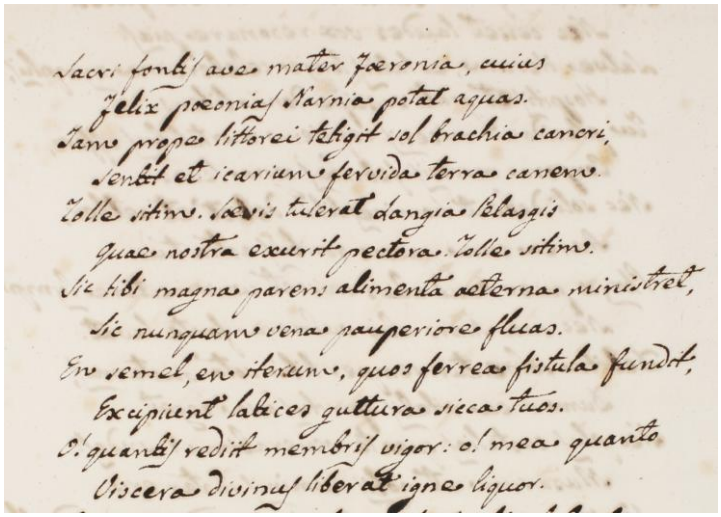

A Feronia-elégia eleje a 2009-ben újonnan felfedezett, XIX. századi kéziratban
Biblioteca Nazionale di Napoli, Sezione Manoscritti, Ms. X. B. 63

Rocca dell’Albornoz és a Feronia forráskút 1858-ban

A vár mai képe

Feronia forráskútja 2008-ban

Janus Pannonius szülőhelyéről

Janus Pannonius születése idejéről, helyéről, szüleiről csupán saját költői utalásaiból tudunk többé-kevésbé pontos ismeretekhez jutni. Az bizonyos, hogy 1434. augusztus 29-én látta meg a napvilágot, mégpedig Csezmiczei János (Joannes de Chesmicze) néven. Szülőhelye és gyermekkorának színtere valószínűleg egy szlavóniai település volt. A kortárs Thúróczy János szerint Janus Pannonius és Vitéz János „in Sclavonia humili sub tecto nobilitatis geniti", azaz: Szlavóniában, a nemesség alacsony födele alatt születtek.[71] Tubero (1459–1527) ugyancsak nemesi családból és a Száva–Dráva közéről származónak tudja a költőt: „Hic autem Ianus, vir et literis et ingenio memorabilis, nobili genere natus fuit in ea mediterraneae Dalmatiae regione, quae, inter Savum et Dravum amnes sita, a Pannonia Dravo dirimitur."[72] Janus maga szűkebb szülőföldjét *De Sclavinia* című epigrammájában így jellemzi:

Pars ea Pannoniae, quae nunc Sclavinia fertur,
Pagos complures, oppida rara gerit.[73]

(Pannonia része az, amelyet most Szlavóniának hívnak, falvakban bővelkedik, ritkák benne a városok.) Ő maga költeményeiben soha nem nevezte meg pontosan szülőhelyét, csupán körülírással élt, ám ekkor mindig a Dráva folyót emlegette. Ezt teszi *De se ipso* című epigrammájában is:

Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum;
Perlege et haec, si quis cetera forte legis.[74]

(Én magam a mély Drávánál születtem és ezeket énekeltem, olvasd át ezeket te is, ha ugyan egyebeket olvasol netán.). A Guarino-panegyricus 485-488. és 651-655. soraiban pedig ekként:

Me simul hos inter, fatis et sorte deorum
Pannoniae tellus tenero tibi misit in aevo
Qua mox Danubio mixturus nomen et undas
Pinguia culta secat leni iam gurgite Dravus.
…….
Primus ego Eridani patrium de gurgite ad Histrum
Mnemonidas Phoebo ducam comitante sorores.
Primus Nysaeos referam tibi, Drave, corymbos
Ac viridi in ripa centum sublime columnis
Constituam templum:…. [75]

---

[71] Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum I. Textus*. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ, Budapest, 1985, 289. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum)

[72] Ludovicus Cerva TUBERO, *Commentaria de temporibus suis*. = *Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui Latine scripserunt I. Iz latiniteta 9–14. stoljeca pisci 15. i 16. stoljeca. Ex monumentis Latinis saec. IX–XIV auctores saec. XV et XVI*. Zagreb, 1969, 327.

[73] IANI Pannonii *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata*. Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Bp., 2006, 129. (Nr. 153)

[74] IANI Pannonii *Opera quae manserunt omnia. …* 175. (Nr. 280)

[75] JANUS Pannonius, *Poemata, pars prima*, Utrecht, 1784 (reprint: Budapest, 2002), 28, 37. (*Silva Panegyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum, Panegyris*, 485-488, 651-655.)

(Miként köztük engem is, az istenek végzéseiből és a sors által Pannonia földje zsenge koromban hozzád küldött onnan, ahol a nevét és habjait a Dunában később majd elvegyítő Dráva a kövér szántóföldeket már lassú hömpölygéssel szeli át. … Elsőként én fogom elvezetni a Pó hullámaitól honi Dunánkhoz, Apollo kíséretében, a múzsanővéreket. Elsőként, Drávám, neked fogom hazavinni a nysai borostyánfüzéreket, és zöldellő partodon száz oszlopra emelt templomot fogok építeni.)

Janus Pannonius e sorok tömörített parafrázisát szánta majdani sírkövére. Sírfeliratában azonban mellőzte a ferrarai tanulmányokat idéző Pó folyó és a Dráva menti szülőhely felemlítését, hiszen nem az volt a kiemelni való, hogy hol született, s tudását hol szerezte, hanem az, hogy elsőként ő honosította meg hazájában az antik mintájú költészetet.

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum
Duxit laurigeras, ex Helicone, deas…[76]

(Itt van eltemetve Janus, aki a honi Dunához elsőként vezette, a Helikonról, a babérkoszorús istennasszonyokat [= a Múzsákat].)

Janus rokonának, a szintén költő Garázda Péternek (cc. 1433–1507) esztergomi reneszánsz sírkövére vésett vers pedig Janus síriratának a parafrázisa:

Germanus Jani, patrium qui primus ad Histrum
Duxit laurigeras, ex Helicone, deas,
Sum situs hoc tumulo, Petrus ex stirpe Garasdae,
Altera Pieridum gloria iure fui.[77]

(Annak a Janusnak a testvére, aki a honi Dunához elsőként vezette, a Helikonról, a babérkoszorús istennasszonyokat, a Garázda nemzetségből való Péter, vagyok eltemetve e sírban, joggal voltam a Pieridák második dísze.) A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyházban állt az a feliratos sírkő, amelyet még életében, 1507-ben, készíttetett magának Megyericsei János (1470–1517) Kolozs megyei főesperes.[78] A dáciai római feliratok gyűjtéséről nevezetes humanista sírversében elmondja, hogy Janus Pannonius, Garázda Péter és önmaga vérrokonok voltak, s mindhárman ugyanarról a vidékről származtak:

Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
Pannonicam Dravus qua rigat altus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
Duxit laurigeras, ex Helicone, deas.
Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazdae,
Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae.
Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
Tertia doctarum gloria Pieridum.
Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
Ipsa suum sedes pontificalis habet.
Hic mea, si dederit sors, ossa recondite; si non,
Nil' nostra: iaceant quolibet illa loco…[79]

[76] JANUS Pannonius, *Poemata, pars prima*, Utrecht, 1784 (reprint: Budapest, 2002), 319. (*Elegiarum lib.* I, IX, 117-118.)

[77] MÁTHES, Joannes Nepomuk, *Veteris arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonii, 1827, 23.

[78] BARABÁS Miklós, *Megyericsei János kolozsi főesperes* = Erdélyi Múzeum, 1907. 2. sz. 111-131.

[79] ÁBEL Jenő–HEGEDŰS István, *Analecta nova,* Budapest. 1903, 295-296. (Ioannes Megerechensis, *De se ad lectorem*, 3-14.

(Hárman voltunk a vérszerinti atyafiak közt híres költők, ahol a mély Dráva öntözi a pannon földet. Egyikünk volt Janus, aki elsőként vezette a hazai partokhoz, a Helikonról, a babérkoszorús istenasszonyokat. Másikunk volt a Garázda nemből származó Péter, aki elhozta a aoniai lant zengő dalait. Utolsóként őket én követtem e rokon nemzetségből, a bölcs Múzsák harmadik díszeként. Péter az esztergomi várban nyugszik, az ő Jánosát maga a püspöki székhely [=Pécs] őrzi. Ha úgy adja majd a sorsom, csontjaimat ide helyezzétek, ha nem, semmi gondunk: feküdhetnek azok bármilyen helyen.)

Hármójuk együttes felsorolásának ötletét, vélhetőleg, Leonardo Bruni (1369-1444) *Dialogus de tribus vatibus Florentinis* című, Paolo Vergeriónak (1370-1444) ajánlott műve adhatta.[80] Megyericsei versének idézett sorai Janus *De seipso* című versének, a Guarino-panegiricus részletének, Janus és Garázda Péter síriratának az alluziói. Az idézett rész utolsó párverse vándormotívum, amely a XVI. század végén, Balassa András vágbesztercei síremlékén, szó szerint megismétlődik.

Janus Pannonius és Megyericsei utalásai a közös szülőföldre így összegezhetőek: A születési hely a Drávának azon magyarországi (pannoniai) szakasza mentén van, ahol a folyó már mély, de áramlása szelíddé válik, s ahol az a síkságot átszelve, megművelt szántóföldeket öntözve, zöldellő partok között hömpölyög. A Dráva azáltal válik nevezetessé és lokalizálhatóvá, hogy Pannonia fő folyamába, az Isterbe, azaz a Dunába vegyíti, futása végén, nevét és vizét. A Dráva Oláh Miklós *Hungariá*jában is „Danubio miscetur", azaz a Dunával vegyül egybe.[81] Tehát nem arról van itt szó, hogy a folyó torkolatának vidékén kellene keresni Janus Pannonius születési helyét![82] Az a terület, Baranya és Valkó vármegye, a XV. században még nem is volt Szlavónia része!

A Megyericsei által megnevezett rokon családok főként a szlavóniai Körös vármegyében tevékenykedtek Zsigmond uralkodása idejében. Valószínűleg Janus Pannonius apjával azonos az a Paulus de Chezmyche, akit egy Körös vármegyei ügyben, királyi emberként (homo regius) említ meg Garai Miklós nádor 1429. március 13-án kelt oklevele, amelyben Cillei Hermann szlavón bán is szerepet kapott.[83] Cillei Hermann 1428. november 17-én Csáktornyáról küldött levelet Megyericsei Franknak, amelyben oklevelek visszaszolgáltatására kéri.[84] Egy bizonyos Megyericsei János pedig Zsigmond királynak a császmai és pozsegai káptalan részére 1429. augusztus 17-én, Pozsonyban kiadott oklevelében a királyi titkos kancellária egyik nótáriusaként szerepel: „…quatenus vestros mittatis homines pro testimoniis fidedignos, quibus presentibus magistri Paulus de Iarna vel Johannes de Megywrechye secretae cancellariae nostrae maiestatis notarii."[85] Ez a Megyericsei János, aki az 1430-as évek elején már aulicusként említődik, lehetett Janus apjának rokona, a későbbi gyulafehérvári főesperes felmenője. A harmadik rokon, Garázda Péter, a Tolna vármegyei Aparon született, de családja, a szlavóniai Pozsega vármegyében volt eredetileg birtokos, s az ottani Mekcsenyicsét használta egyik előneveként.[86] Zsigmond király 1409. február 24-én mecsenicsei Garázda Miklósnak és Dénesnek, valamint Szilágyi Lászlónak, a boszniai

[80] Leonardi BRUNI *Dialogus de tribus vatibus Florentinis*. Herausg. von. Karl Wotke. Wien, 1889.
[81] Nicolaus OLAHUS, *Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász. Budapest, 1938, 7-8. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum)
[82] PAIS Dezső *befejezetlen Janus Pannonius-tanulmánya,* [közzéteszi] HORVÁTH Mária = Irodalomtörténet Közlemények, 82 (1978), 365-366.
[83] *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710,* szerk. THALLÓCZY Lajos és HORVÁTH Sándor, Budapest, 1912, 163-164. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, XXXVI)
[84] IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár memorabiliái*. Körmend, 1942, 22. (Körmendi füzetek, 2.)
[85] *Monumenta Historica Libera Regiae Civitatis Varasdini*, edidit Zlatko TANODI, tomus primus, Codex diplomaticus 1209–1526. Ex Archivo Civitatis Varasdini, Varasdini, 1942, 73.
[86] V. KOVÁCS Sándor, *Garázda Péter* = Irodalomtörténeti Közlemények, 1957, 48-62.

Zrebrenik várának többévi védelmezéséért, címereslevelet adományozott.[87] Csánky Dezső adatok sokaságával igazolt bizonyítása szerint a Körös vármegyei birtokos családok mind a magyar nemességhez tartoztak, s egymás közt magyarul beszéltek. Erről tanúskodnak az oklevelekben sűrűn előforduló magyar helymegnevezések is (Alsow és Felse Chesmyche, Zrednamelléke).[88]

Janus Pannonius apjáról, Csezmiczei Pálról (cc. 1400–1440), alig írt verseiben valamit. Anyjának, Vitéz Borbálának (1403–1463) viszont több költeményt szentelt. Ezek egyikében mondja el, hogy alig kezdett el beszélni, amikor anyja már tanulásra fogta. Apja halála, 1440-után, anyjának szövőmunkával kellett fia taníttatásának költségeit előteremtenie. Janus a szülőföldjén lévő iskolában nagyon hamar bizonyította különleges tehetségét, amelyre anyja már kezdettől ráérzett.

Quicquid lana tibi, quicquid tibi tela lucelli
Contulerat, merces erudientis erat.
Imbiberam tenerae vix prima elementa Minervae,
Nec mala venturi iam documenta dabam,
Cum tuus Ausonias tradit me frater ad oras,
Longinquo et Musas quaerere in orbe iubet.
Illius impensa Venetas celebravimus urbes,
Dum sol undecies per sua signa redit.[89]

(Akár a gyapjú, akár a szövet hozott neked hasznot, az a tanító fizetsége lett. Alig szívtam be a finom tudomány első elemeit, máris a készülő jövőnek nem rossz bizonyságait adtam, amikor a te bátyád engem az Auson partokra küldött, és a távoli földön a Múzsákat keresni parancsolt. Az ő költségén venétumi városokat látogattunk, miközben a nap tizenegyszer tért vissza csillagképein át.)

Tehát az ígéretes ifjút, anyai nagybátyja vette pártfogásba. Vitéz János (1408–1472) a Körös vármegyei Szrednamellékről nevezte magát Szrednai Jánosnak (Joannes de Zredna). Ma ismert vezetéknevét csupán az utókor ragasztotta rá. Vitéz, Janus Pannonius születése idején, Zsigmond király titkos kancelláriájának a jegyzője volt. 1445-től, mint Váradi püspök, jelentős jövedelemre tett szert.[90] Így 1447 tavaszán, a saját költségén küldhette ki a 12 éves Janust az itáliai Ferrarába. A Pó parti városban az iskolát vezető veronai Guarino fia, Battista lett Janus szobatársa és barátja.

Húsz év múltán, 1467. április 5-én, Battista Guarino levelet írt rokonához, Giovanni Bertuccióhoz, hogy Janus Pannonius költői nagyságát dicsőítse.[91] E levelében Battista Guarino, többek közt, Janus születési helyére is utal, a következőképpen:

„Oriundus fuit Janus hic noster **Varadinae**, quae provinciae Pannoniae urbs est non ignobilis. Pannonia vero ad septentrionalem plagam ab Dalmatiae finibus inter Noricum et Mysiam Europae extenditur irrigante eam Danubio, qui alio nomine quibusdam in locis Hister vocitatur." (Ez a mi Janusunk **Váradon** született, amely Pannonia provinciának nem jelentéktelen városa. Pannonia pedig északi irányban Dalmácia határaitól, Noricum és Mysia

[87] SCHÖNHERR Gyula, *A Garázda nemzetség címeres levele*. = Turul, XII (1894), 9.
[88] CSÁNKI Dezső, *Körös megye a XV-ik században* (Székfoglaló előadás) = Értekezések a történeti tudományok köréből. XV/2, Budapest, 1893, 1-153. + térkép.
[89] JANUS Pannonius, *Poemata, pars prima*, Utrecht, 1784 (reprint: Budapest, 2002), 292. (*Elegiarum lib.* I, VI, 101-108.)
[90] FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, 1879.
[91] Battista GUARINI, *Opuscula*, a cura di Luigi PIACENTE, Bari, 1995, 211-223. – LELE Gábor: *Battista Guarino Janust dicsérő levele = Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 2000, 69-72.

között, Európában terül el, öntöztetvén a Duna által, amely más néven bizonyos helyeken Histernek neveztetik.)

Battista Guarino szóhasználata némiképp emlékeztet a későantik Sulpcius Severuséra (360 k.– 425 k.), aki a IV. században élt, s az ugyancsak Pannoniából származó híresség, Szent Márton tours-i püspök születési helyéről a következőképpen írt (*De vita Beati Martini,* 2,1.):

„Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit."[92] (Márton tehát Pannoniának Savaria városában született.)

Battista Guarino Janus Pannoniushoz írt elégiájában már korábban is úgy tudta, hogy barátjának otthoni világa a Dalmát partoktól, a Dráva vidékén át, csupán a Duna vonaláig terjed:

Quando erit illa dies, qua tecum visere possim
Littora saxosae proxima Dalmatiae
Illyricumque latus; Dravus quas irrigat oras;
Et glaciem gelidi cernere Danubii.[93]

(Vajon mikor lesz ama nap, amelyen veled együtt látogathatom meg a sziklás Dalmácia közeli tengerpartjait és illyriai oldalát, a vidékeket, amelyeket a Dráva öntöz, és mikor láthatom meg a fagyos Duna jegét.)

Az ifjúkori barát tehát bizonyára nem tévedhetett akkorát, hogy Janus születési helyét Nagyváradban jelölje meg! Figyelemre méltó, hogy Battista Guarino Bertuccióhoz írt levelében nem egyszerűen Pannoniát említ, amely az egész Magyarországot jelentette a későbbi időkben, hanem Pannonia provinciát, amelynek ő maga is csupán az antik területét írja körül. Nagyvárad pedig távol esik az ókori Pannoniától. A különben jól informált Battista Guarino valószínűleg a Dráva menti Varasd nevét téveszthette össze, a Janus életében csupán epizódként szereplő, Körös menti Váradéval! Magyarul mindössze egy s-betű és egy ékezet a különbség a két azonos etimológiájú városnév között. A Guarino által írt Varadinae névalak mindenképpen furcsa, hiszen Várad neve latinul: Varadinum, Varasdé pedig: Varasdinum. Ablatívusban mindkettő o-ra, locatívusban pedig i-re végződik.

A XVI. században egy vándornyomda, Joannes Manliusé, egy esztendeig Varasdon működött. Két itteni kiadvány impresszumában is ez olvasható: Varasdini.[94] Az 1587-ben megjelent, *Praefationes...* című, latin nyelvű antológia előszavában, Pergossich János sajátosan írta le Varasd latin nevét: „Cum typographus in hac civitate **Varasdina** modo adsit." Guarino, vélhetőleg hasonlóan, az urbs szóval egyeztette Varasd latinizált nevét, s így jött létre eredetileg a „Varasdinae, quae … urbs", majd torzult el „Varadinae, quae … urbs" alakra!

A Ritoókné Szalay Ágnes által publikált fontos dokumentum, Kallixtus pápa 1458-as oklevele Janus anyját, Barbarát a kalocsai és a zágrábi egyházmegye lakosaként említi.[95] Janus ekkor a kalocsai egyházmegyében levő Titel prépostja volt, s anyja nála lakhatott. A zágrábi egyházmegye viszont az eredeti lakhelyre vonatkozik. Varasd a zágrábi egyházmegyéhez tartozott.

---

[92] SULPICIUS SEVERUS: *De vita beata Martini.* = MIGNE, Jacques-Paul*: Patrologia Latina,* XX., Paris, 1845, 161.

[93] JANUS Pannonius, *Poemata, pars prima*, Utrecht, 1784 (reprint: Budapest, 2002), 665. (*Appendix carminum. Ad Ianum Pannoniu, Quinqueacclesiensem Episcopum, Baptista Guarinus, Guarini filius.* II, 5-8.)

[94] SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvtár II. (1473–1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok)*. Budapest, 1885, 198. és 199. szám (PERGOSSICH, Ioannes, *Praefationes et Epistolae* ... Varasdini, Ioannes Manlius, 1587. – SKRYNIARICH, Blasius, *De agno paschali* … Varasdini, 1587.)

[95] RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról = Tanulmányok Pécs történetéből, 8,* szerk. FONT Márta–VARGHA Dezső, Pécs, 2001, 101-105.

Varasd városa az egykori Pannonia Superior területén lévő Aqua Viva nevű római település helyén épült fel, s a Dráva folyó közvetlen közelében fekszik. Martinus Zeller német utazó 1664-ből való leírása Varasdot a következőképp mutatja be:

„[Varasd] egy tágas, szép síkságon terül el, tőle északra található a Dráva kisebb ága, amelynek jobb partján fekszik. A folyó valamivel a város felett két ágra szakad; bal oldalon, a téli felkelő nap irányában egy magas, hosszában elnyúló hegy, amely Sagurium [=Zagorje] hegyek között elterülő, s egészen Szomszédvárig húzódó vidékét a nyílt mezőktől elválasztja. A hegy hágói és Varasd városa között van egy fürdő, amelyet a régiek – egy márványfelirat tanúsága szerint – Aquae Iasae, utóbb Thermae Constantinianaenak neveztek. Forró vize bőségesen árad és igen egészséges. Felette a dombokon pompás bor terem."[96]

A Zeller által említett fürdőhely nem más, mint a Varasd közelében lévő Toplica. (Az ottani hévízfürdőt Szenci Molnár Albert is felkereste 1614. július 1-én.) A holland Jakob Tollius, aki 1660-ban Zrínyi Miklóst látogatta meg Csáktornyán, a következőket írta a Warasdinum helyett Waradinumnak nevezett a városról:

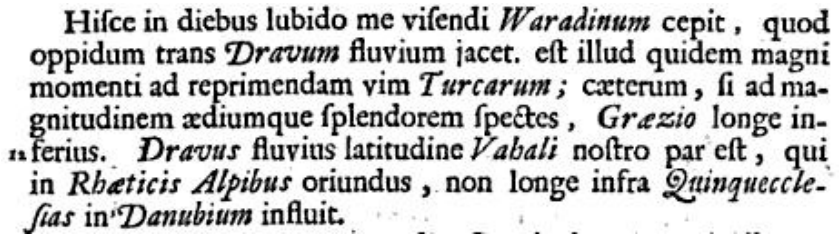
Hiſce in diebus lubido me viſendi *Waradinum* cepit, quod oppidum trans *Dravum* fluvium jacet. eſt illud quidem magni momenti ad reprimendam vim *Turcarum*; cæterum, ſi ad magnitudinem ædiumque ſplendorem ſpectes, *Græzio* longe inferius. *Dravus* fluvius latitudine *Vahali* noſtro par eſt, qui in *Rhæticis Alpibus* oriundus, non longe infra *Quinqueccleſias* in *Danubium* influit.

„Hisce in diebus lubido me visendi *Waradinum* cepit, quod oppidum trans *Dravum* fluvium jacet. Est illud quidem magni momenti ad reprimendam vim *Turcarum*; caeterum, si ad magnitudinem aediumque splendorem spectes, *Graezio* longe inferius. *Dravus* fluvius latitudine *Vahali* nostro par est, qui in *Rhaeticis Alpibus* oriundus, non longe infra *Quinqueecclesias* in Danubium influit."[97]

A Dráva túlsó partján levő Varasdot is megtekintettem, a város a török hatalom föltartóztatásának szempontjából igen fontos, azonban terjedelmét és szépségét tekintve, Grácz mögött nagyon messze elmarad. A Dráva folyó körülbelül oly széles, mint a Vahalis [=Waal], a rhéti Alpokból ered és Pécs környékén a Dunába ömlik.

A Drávát Eduard Browne angol utazó, 1670-es utazása során, ekként látta:

„A Dráva folyót, nem messze a forrásától, elég nagynak találtam, ugyanis a túlsó partra akarván átmenni, egész a villachi hídig kellett kerülő utat tennem, ezen kívül Karintiában Klagenfurt és a Leubel hegy között, még egyszer átkeltem rajta, két fahíd és a kettő közt levő szigetecske segítségével."[98]

Az előbb idézett leírásokból az is látszik, hogy Varasd nemcsak a nevével, hanem a környezetével is sok tekintetben hasonlít Szent László városára. Talán ez a hasonlóság is belejátszhatott Janus Váradtól búcsúzó versébe, hiszen amiképpen a költő a szép Köröstől elindulva, mocsarakon és tavakon át jut el az uralkodó Dunához, úgy Varasd felől, a mély Drávától indulva, ugyancsak kiterjedt vízivilág érintésével lehet eljutni Pannonia főfolyamához. A betegeskedő Janus számára oly fontos hőforrások pedig itt is, és ott is

[96] Martinus ZELLER, *A magyar királyság leírása* (Lipcse, 1664), ford. GLÓSZ József, ÉLESZTŐS László, Babits Kiadó, Szekszárd, 1997, 191.

[97] Jacobi TOLLII, *Epistolae itinerariae*, ed. Christianus HENNENIUS, Amsterdam, 1700. (*Epist. Itineraria* VI.) – *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István. Bp., 1891, 286-287.

[98] *Régi utazások Magyarországon …*, 292-293. (BROWNE, Edward, *A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, etc*. London, 1673.)

egyaránt fakadnak. Várad és Varasd légvonalban éppen egyforma távolságban van a Duna menti királyi székhelytől, Budától.

A Dráva a karintiai hegyek által övezett völgyéből épp a Muraköz és a Varasdi-medence elején lép ki, ahol kilométerenkénti esése, az addigi egy méteres szintről, 35 centiméteresre csökken. A varasdi síkságon medre kanyargóssá és hajózható mélységűvé válik, folyása lelassul, termékeny hordalékából pedig szigeteket épít. A medencéből kilépve, Légrád után még inkább lecsendesülve, és még tekergősebb folyással, holtágakat és számtalan terjedelmes mocsarat hoz létre, majd Eszék után ömlik végül Dunába.[99] A Dráva mocsarainak lecsapolásával Probus római császár eredménytelenül próbálkozott. A rajtuk való átkelés miatt volt fontos a törökök számára az eszéki híd. A XVIII. századi kísérletek után, csak a XIX. században sikerült a folyót szabályozni. A Dráva partjait tehát csak Varasd tájékán övezték, a régi korokban, megművelt földek.

A mély Dráva, a „Dravus altus" egyik nyelvi előképe a Vergilius Georgicájában (IV, 368.) említett thesszáliai Enipeus, amely az Olympus lábainál fekvő, szépséges Tempe völgyét átszelő Peneius mellékfolyója:

Et caput unde altus primum se erumpit Enipeus,…

(És ahol a maga forrásfejét elsőként veti fel a mély Enipeus.) A Georgicában ugyanitt (IV, 372-373.) található egy másik nyelvi előkép is. Az Eridanus, azaz a Pó az a folyó, amely kövér szántóföldek közt folyik a tengerig, miként a Guarino-panegyricusban a Dráva a Dunáig:

Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.

(Az Eridanus [= Pó], amelynél más folyó a kövér szántóföldeken át nem folyik be hevesebben a csillámló tengerbe.). Janus Pannonius úgy szólítja meg a Guarino-panegyricusban a Drávát, miként Vergilius a maga szülővárosát, Mantuát (Georgica, III, 10-15.):

Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas;
Primus Idumeas referam tibi, Mantua, palmas,
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.

(Elsőként én hozom magammal hazámba, ha megérem, a Múzsákat, visszatérve az aoni csúcsról. Elsőként én hozok idumeai pálmákat, Mantuám, neked, és zöldellő meződön márványból emelek templomot, a víz közelében, ahol lassú kanyargással folydogál a roppant Mincius és hajlékony náddal szegélyezi partjait.) A Mincius a Pó mellékfolyója, miként a Dráva a Dunáé. A Georgica ezen helye nyomán, Janus Pannonius a Dráva partjára kíván, metaforikusan, templomot emelni. Az elképzelt, dipteros típusú, százoszlopos antik templom is Vergiliustól való kölcsönzés (Aeneis, VII, 170-171):

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,…

[99] Bartha Lajos, ifj: *Janus Pannonius szülőhelyének kérdéséhez*. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 179-182.

(Hatalmas, száz oszlopra emelt fenséges épület volt a fellegvárban, a laurentumi Picus palotája.) Vergilius ehelyütt, célzatosan, az Augustus által a római Palatinuson emelt, Apollónak szentelt templomra utal, amely már korábban is szóba került Aeneásnak, az Alvilág kapuja előtti, Apollónak tett ígéretében (Aeneis, VI, 69-70.):

Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
Instituam festosque dies de nomine Phoebi.

(Ekkor Phoebusnak [=Apollónak] és Triviának [=Dianának] kemény márványból építek templomot, és Phoebus tiszteletére ünnepnapokat rendelek.) A Janust a Drávához kísérő Apollo is ebből a vergiliusi háttérből lép elő. Százoszlopos épület volt a görögöknél, a Miletustól és a Maeander folyótól délre fekvő, nagy Apollo-templom, a Didymaeum is.[100] A Drávát így a kisázsiai Maeanderhoz is lehetett volna hasonlítani, amely ugyancsak kanyargós, mély és iszapos volt. Ezek a képzelt és valós épületek nem mocsaras folyóparton álltak, hanem olyan dimbes-dombos sikságon, mint amilyen a Varasd vidékén lévő Dráva-part környéke.

Janus Pannoniust az is inspirálhatta, hogy gyermekkorában láthatta az antik Aqua Viva romjait és feliratos kőmaradványait a Dráva mentén. Varasd, mint a vármegye székhelye, a középkorban kivívta a városi rangot, s a XV. században, Warasdinum néven, oppidumként és civitasként említik. Folyami kikötője az oklevelekben többször is szerepel. Egyházilag a város a zágrábi egyházmegyéhez és a császmai társaskáptalanhoz tartozott, tehát helyi iskolája is lehetett. A parókiális templom Szent Miklós patrocíniuma alatt állt. A ferences rendnek Szent Jánosról elnevezett kolostora volt a városban.[101] Több varasdi származású tanuló neve szerepel, a XV. század során, a bécsi egyetem matrikulájában. Az 1450-es évek közepén a scholarius Stephanus de Warasdino nevét, egy ízben, tévesen, de Waradinonak írták![102] A tudós magyar humanisták közt a XV–XVI. század fordulóján is akadt olyan személy, aki bizonyosan Varasdról származott: Valentinus Cybeleus Varasdiensis, azaz Hagymási Bálint. Hagymási 1516-ban, Pécs szépségéről írt költeményében, Janus Pannoniust így dicsőítette:

Ausoniis quas vel praeses deduxit ab oris
Janus Apollinei maximus ille chori.[103]

(Őket [= a Múzsákat], amúgy előljáróként, az ausoni partokról vezette ide az a Janus, aki az Apollóhoz tartozó sereg legnagyobbja.)

Janus Pannonius talán azért nem árulta el verseiben születése helyeként Varasdot, mert a város és a vár gyermekkora idején, a Hunyadiak számára felettébb gyűlöletes, Cillei család birtoka volt. Tudvalevő pedig, hogy Janus mily nagy tisztelője volt Hunyadi Jánosnak. 1398-ban Zsigmond király Cillei Hermannak adta zálogba Varasd várát. 1405-től pedig királyi adományként a Cillei család tulajdona lett Varasd, amely egészen 1456-ig, Cillei Ulrik haláláig volt a birtokukban. 1446 tavaszán, a rendek megbízásából, Hunyadi János seregével végigpusztította a Cilleiek szlavónai és stájerországi birtokait. Ekkor Varasdot is felgyújtották.[104] A város II. Andrástól nyert privilégiumait Mátyás király adta vissza 1464.

---

[100] *Ókori lexikon, I. kötet*. Szerk. Pecz Vilmos, Budapest, 1902, 945.

[101] *Monumenta Historica Libera Regiae Civitatis Varasdini*, edidit Zlatko TANODI, tomus primus, Codex diplomaticus 1209–1526. Ex Archivo Civitatis Varasdini, Varasdini, 1942, passim.

[102] *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Kiadja SCHRAUF Károly. Budapest, 1902, 94. (Magyarországi tanulók külföldön, IV.)

[103] CYBELEIUS VARASDIENSIS, Valentinus, *Opera. (Carmina et Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae)*. Ed. Maria RÉVÉSZ, Budapest, 1938, 9. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum)

[104] TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon. I.* Pest, 1852, 505.

július 8-án, Budán keltezett oklevelében.[105] A város érdekében talán maga Janus Pannonius emelt szót, hiszen ugyanebben az évben adományozta meg a király a pécsi püspököt is érdemeiért. Így aztán 1467-ben, Battista Guarino idézett levelének idején, már nyugodtan lehetett írni Janus szülővárosáról.

Janus Pannonius ferrarai szobatársának, Battista Guarinonak, bizonyára beszélhetett születésének és gyermekkorának színhelyéről, Varasdról. A város közelében kanyargó Dráva folyó Vergilius hatására kapott költészetében nagyobb szerepet. Guarino levelének helyes olvasata tehát valószínűleg ez volna: Oriundus fuit Janus hic noster **Varasdinae**, quae provinciae Pannoniae urbs est non ignobilis, azaz: Ez a mi Janusunk **Varasdon** született, amely Pannonia provinciának nem jelentéktelen városa.

[105] Ladislaus EBNER, *Historisch statistikisch topografische Beschreibung der königlichen Freystadt Warasdin,* Varasd, 1827, 44.

Janus Pannonius és a szekszárdi apátúr

Janus Pannonius összes műveinek készülő kritikai kiadásából 2006 nyarán jelent meg az epigrammákat tartalmazó első kötet. Az editorok a kétes hitelűek közé (dubia) sorolták azt a hatsoros epigrammát, amely a vallási elvakultsága miatt önmagát kasztráló, egykori szekszárdi apátúron gúnyolódik.[106] Ezt a sokáig lappangó, ám Janus Pannonius nevével ellátott verset, egy 1560-as évekből származó formuláskönyv utolsó levelén, Szelestei Nagy László fedezte fel, és publikálta 1985-ben.[107] A bizarr epigramma, Weöres Sándor műfordítása kíséretében, bekerült az 1987-es, kétnyelvű Janus-összkiadásba is.[108]

Szelestei Nagy Lászlónak, a szekszárdi apáthoz címzett epigramma szerzőségét illetően, nem voltak aggályai, nem tudott ugyanis Janus Pannonius szerzőségét cáfoló érveket felhozni. Sőt, a XVI. századi forrás feltárása után, a nevezett epigramma XVIII. századi ismertségének is sikerült a nyomára bukkannia egy neves könyvgyűjtő, Dobai Székely Sámuel (1704–1779) levelezésében. Dobai Székely 1765. július 15-én Cornides Dánielnek (1732–1787) írta azt a levelet, amelyből kiderül, hogy a szekszárdi apátúrhoz szóló epigrammát már korábban elküldte a tudós történésznek. Cornides írásos hagyatékában fenn is maradt az epigramma szövege. Dobai Székely 1767. június 13-án kelt, Teleki Sámuelnek szánt fogalmazványában újra leírta a nevezett epigrammát, s beszámolt arról is, hogy azt még ifjú korában, egy Curtius-kiadás táblájáról másolta le egy tanulótársánál.[109] Nézzük meg ezután magát az ominózus verset:

In abbatem Szekszardiensem religionis ergo se castrantem

Testibus exsectis duo grandia dona Tonanti
Obtuleras nuper, religiose pater.
Munera caelestes dum conspexere puellae,
Versa est in risum regia celsa Iovis.
Iuppiter exclamat: „Mentem castrare necesse est,
Haec obscoena lupis tradere membra potes."

Azaz: *A magát vallási okból kiherélő szekszárdi apátra*. Kimetszetvén két herédet, magasztos adományt ajánlottál fel a Mennydörgőnek a minap, ájtatos atya. Ameddig ajándékaidat az égi

---

[106] Iani PANNONII *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata*. Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Bp., 2006, 262. (456. szám)

[107] SZELESTEI N. László*: Janus Pannonius-epigrammák egy XVI. századi formuláskönyvben*. = *Prodromus: Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról. Emlékkönyv Tarnai Andor 60. születésnapjára*. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1985, 15-18.

[108] SZELESTEI N. László*: Janus Pannonius verse egy szekszárdi apáthoz.* = Dunatáj, VIII. évf. 1. szám, Szekszárd, 1985, 3-4; Janus PANNONIUS *Összes munkái*. Közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1987, 228-229. Weöres Sándor fordítása:

A vallásossága miatt önmagát kiherélő szekszárdi apáthoz

Óh, te, kivágva heréid, tőled két nagy ajándék
Szállt az egekbe minap, istenes édesatyánk.
Áldozatod meglátva, kacagtak az égi szüzek mind
S a Jupiter-kastély hars nevetése fakadt.
Szólt Jupiter, hogy az elméd kellene csak kiherélni
S illetlen részed farkasok étke legyen.

[109] SZELESTEI N. László: *Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez*. = *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Szerk. Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs, 1998, 58; SZELESTEI N. László*: Janus Pannonius-epigrammák* ... Bp., 1985, 15-18. (4. jegyzet)

leányok megtekintették, nevetségessé tette azokat Jupiter magasságos udvara. Jupiter felkiáltott: „Az elmédet kellene megcsonkítani, ezeket az ocsmány tagokat pedig átadhatod a farkasoknak."

Janus Pannonius epigrammáinak kritikai kiadása a hasonló helyek (similia) jegyzetében három párhuzamot közöl: 4. sor: Ovidius, *Heroides,* I, 34: Hic steterat Priami **regia celsa** senis. – 5. sor: Horatius, *Sermones,* I, 2, 18: **'Iuppiter' exclamat** simul atque audivit? 6. sor: Catullus, 108, 6: [sit data] cetera **membra lupi**.

A párhuzamokat tovább lehet szaporítani: 1. sor: Ovidius, *Heroides,* III. 30: Auxerunt blandae **grandia dona** preces. *Priapea,* 68, 24: **Grandia** Dulichii **vasa** petisse viri. Lucanus, *Pharsalia,* 7, 42: Sed dum tura ferunt, dum laurea serta **Tonanti**. Martialis, IX, 39, 1: Prima Palatino lux est haec orta **Tonanti**. – 2. sor: Az itt vocativusban álló 'religiose' megszólítás összevethető a Galeotto római zarándoklatát gúnyoló vers záró sorával: Nemo **religiosus** et poeta est.[110] Azaz: Senki sem ájtatos poéta létére. – 4. sor: Horatius, *Epistulae,* 13, 5: Cognomen **vertas in risum** et fabula fias.

Janus szerzőségét igazolhatja a vers csattanója, amely annak a Martialis-epigrammának a záró fordulatát imitálja (III, 81, 5-6.), amely a Cybele-kultusz egyik herélt papján (gallusán), a szájával a nők ölébe vágyakozó Baeticuson gúnyolódik:[111]

Castrandum caput est: nam sis licet inguine Gallus,
Sacra tamen Cybeles decipis: ore vir es.

Azaz: A fejedet kell megcsonkítani: mert, jóllehet ágyékodnál herélt lennél, mégis megcsalod Cybele szertartásait, a szájadnál férfi vagy.

Az epigramma által kigúnyolt szekszárdi apátúr személye kérdéses. Janus Pannonius életében két apátot ismerünk név szerint.[112] Egyikük Álmosdi Csire Zsigmond, aki 1439–1457 között viselte e tisztséget. Az ő halála után viszályokkal teli, zavaros évek következtek az apátság történetében. Mátyás király, 1464-ben, Debrenthei Tamás nyitrai püspököt helyezte az apáturaságba. A királynak később sok gondot okozó Debrenthei humanista képzettségét két fennmaradt kódexe bizonyítja.[113] Leváltása után, 1468-ban, Vitéz János esztergomi érsek kapta meg ezt a tisztséget. Valószínűleg nem róluk szól az epigramma, hanem egy név szerint nem ismert apátról, aki az 1457-től 1564-ig tartó időszakban, rövid ideig viselte az apátúri tisztet.

Arról mégis van egy érdekes adatunk, hogy a közvélemény számára a szekszárdi apátúr fogalomként élt Mátyás király idejében. Székely István 1559-ben, Krakkóban kiadott világkrónikájába iktatta be azt *a Mátyás királynak egy trufája* címet viselő, gúnyos

---

[110] Iani PANNONII *Opera quae manserunt omnia* ... Bp., 2006, 131 (159. szám)

[111] Quid cum femineo tibi, Baetice Galle, barathro? / Haec debet medios lambere lingua viros. / Abscisa est quare Samia tibi mentula testa, / Si tibi tam gratus, Baetice, cunnus erat? / Castrandum ... Magyarul: M. Valerius MARTIALIS *Válogatott epigrammái*. Ford. TORDAI Éva. Bp., 2001, 28-31. (Kirké kétnyelvű klasszikusok, 3)

[112] FRAKNÓI Vilmos: *A szekszárdi apátság története*. Bp., 1879, 26; SÖRÖS Pongrác: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp., 1912; KOZÁK Károly: *A szekszárdi apátság és a megyeháza története*. = *Tanulmányok Tolna megye történetéből. VI.* Szekszárd, 1974, 351-352; VASS Előd: *Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig*. = *Szekszárd város történeti monográfiája. I. kötet*. Szerk. K. BALOG János. Szekszárd, 1989, 51, 61; KUBINYI András: *Dél-magyarországi bencés apátok 1449. évi szekszárdi gyűlése*. = K. A.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999, 233-237. (METEM Könyvek, 22.) – A szekszárdi apátság jogállását a pécsváradi, vagy a pannonhalmi apátságéval egyenértékűnek tekintették, hiszen, mint királyi hiteleshely, okleveleket adhatott ki. Erről lásd: SZAKÁLY Ferenc: *A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig*. = *Tanulmányok Tolna megye történetéből. I.* Szekszárd, 1968, 9-60.

[113] MAJLÁTH Béla: *Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához*. = MKSz, 1889, 208-217; FRAKNÓI Vilmos: *Debrenthei Tamás püspök ismeretlen codexe Bécsben*. = MKSz, 1890, 369.

metaforákkal tűzdelt anekdotát, amely a kortársak számára burkolt utalást is hordozhatott. Most csupán a trufa bennünket érdeklő, első felét idézzük:[114]

Mátyás királ egy időbe méne ki az urakkal az mezőre múlatni, és meglátván egy embert, hogy Budára menne, szágulda hozzá csak őmaga, monda: Bátya, hová mígy? Monda az: Budára. Monda esmét néki: Hová viszed a ludat? Monda erre az ember: A **szekszárdi apátúr** házasult meg, a kurva anyádot vötte, és ím, odá a menyegzőbe viszem a ludat. Maga az ember nem viszen vala ludat, hanem csak megőszült vala. A király ezt hallván mondá esmét néki: Efféle aggebet nálunk holddal vetnek. Monda erre az ember. Nálunk is vetettek vala, de több ki nem kéle benne az aggeb atyádnál. A király ezt hallván, nagy örömmel az urakhoz foltata, és megbeszéllé nékik, mint járt volna a szigíny emberrel.[115]

Úgy véljük, hogy a Székely István által elbeszélt pajzán tréfálkozásban a szekszárdi apátúr házasulásának említése azért volt igazán mulatságos, mert a közvélemény ismert egy olyan szekszárdi apátot, aki a házasságra végképp alkalmatlanná tette magát.

Szalay Károly úgy látja, hogy „Janus »religiose pater«-ról szóló epigrammájában az esztelen túlzásba hajtott és a keresztény hitnek is ellentmondó cselekményt gúnyol, és mégis Jupiter, a pogány életöröm és buja élvezetek főistene jön be a képbe, ő mondja ki az ítéletet: agyadat kellett volna kiherélni, »obszcén« testrészedet pedig odadobni a farkasoknak. Ha innét nézem az epigrammát, akkor az bizony nem a középkori skolasztika, hanem a pogány erotikakultusz helyzetéből degradálja a papot."[116]

Lehetséges azonban, hogy a kétes hitelű Janus-epigramma csupán átvitt értelemben gúnyolódott a szekszárdi apáton. Mózes V. könyvében, azaz a *Deuteronomium*ban, a 23. rész első versében, szigorú szavak szólnak a heréltekről: „Non intrabit eunuchus, attritis vel amputatis testiculis, et abscisso veretro, ecclesiam Domini." Azaz: Ne menjen eunuch, szétzúzott, vagy kivágott heréjű, és elmetszett szeméremtestű, az Úr gyülekezetébe. Máté evangéliumának 19. részében, a 12 versben, a házasságról beszélve, Jézus mondta ezt hallgatóinak: „Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum." Azaz: Mert vannak eunuchok, akik anyjuk méhéből születtek így; és vannak eunuchok, akiket az emberek tettek azzá; és vannak eunuchok, akik maguk herélték ki magukat a mennyeknek országáért. A szöveg utolsó mondatát a teológusok általában spirituálisan értelmezték, azaz az önmegtartóztató, nőtlen életet értették rajta, miként Alexandriai Kelemen (c.150–c.215) írta (*Stromata*, III, 7.): Honestum enim est, »propter regnum coelorum seipsum« castrare ab omni cupiditate. Azaz: Magasztos dolog ugyanis, a mennyek országáért, önmagunkat kiherélnünk minden vágytól.

Az ókori görög és római irodalomban is sokszor esik szó a kasztrációról. Lukianosz novellája, a *Szírek istennőjéről* (Περι της Συριης θεου, III. 19-27.) Kombabosz eszelős hűségét beszéli el.[117] Démétriosz Poliorketész leánya, Sztratoniké álmot lát, amelyben Héra istennő megparancsolja neki, hogy számára az Euphratész menti Hierapoliszban szentélyt építsen. Férje, Szeleukosz Nikatór király, megkéri egyik barátját, Kombaboszt, hogy legyen feleségének kísérője az építkezés idején. Az ifjú vonakodik elfogadni a kérést, mert előre fél attól, hogy az asszony kikezd majd vele. Ekként töpreng magában: „Fiatal vagyok, és egy szép nő kísérője leszek. Ez nagy veszedelmet zúdíthat rám, ha nem fosztom meg magam a bűnbeesés minden lehetőségétől. Nagy áldozatra kell hát elszánnom magam, ami megszabadít minden ilyen félelemtől." Azzal kiherélte magát, és levágott szemérmét mirhával, mézzel s más fűszerekkel együtt egy kis edénybe tette. Lukianosz elbeszélésének ezt a bizarr részletét

---

[114] SZÉKELY István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól.* Krakkó, 1559, 219/b-220/a (Bibliotheca Hungarica Antiqua, III. Bp., 1960.)
[115] SZÉKELY István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól.* Krakkó, 1559, 219/b-220/a (Hasonmásban: Bp., 1960.)
[116] SZALAY Károly: *Erósz és szatíra. Janus Pannonius epigrammái*. = Kortárs, 1999. január, 1. szám, 26-39.
[117] *A szírek istennőjéről*. Ford. BOLLÓK János. = LUKIANOSZ *Összes művei*, II. kötet. Bp., 1974, 572-577.

Bogáti Fazakas Miklós (1548–1598 után) töredékesen fennmaradt históriás énekben is olvashatjuk:[118]

Igen hamar ágyékán ketteit elmetszé,
Sok drága szagszerszámmal szelencébe tevé,
Pecsétes gyűrejével azt jól bépecsétlé, ...

A szelencét ezekkel a szavakkal adja át a királynak:

Uram, ez volt házamnál eltött drága marhám,
Kit én igen szerettem, semmin el nem adnám,
Hogy hosszú útra mégyek, felségednek hoztam,
Légyen pecsétem alatt, hogy épen találjam.

Seleucus is pecsétit ottan reányomá,
Komornyiknak tartani azt erősen hagyá,
Cambabus ottan bátron az útra indula,
Lőn három esztendeje, hogy templomát rakja.

Kombabosz balsejtelme igazolódik, mert Sztratoniké valóban szemet vetett rá. Az asszonyon elhatalmasodott a vágy, így elhatározta, hogy részegen fog az ifjúval kikezdeni. Kambabosz azonban visszautasította. Bogáti históriája ezt így adja elő:

Torkos, részeges voltát asszonnak dorgálá,
Semmiképpen az dolgot néki nem fogadá,
Hogyha kedve nem telnék, az asszony azt mondja:
Önnen magát megölné, ha benne mi haszna.

Hogy az szerszám ott elkölt, ifjú megbeszéllé,
Mert az asszonya szaván igen megrettene,
Ő magát megmutatá, mindent megjelente,
Asszony igen csodálja, mert soha nem hitte.

Ekkor az asszony ugyan lecsillapodott, de mégsem múlt el az ifjú iránti szerelme. Lukianosz itt Kübelé kultuszára utal, amikor megjegyzi: A szerelemnek ez a fajtája Hieropoliszban most is dívik. A város egyes asszonyai a galloszokért epekednek, és a galloszok is bolondulnak némely asszony után. Gallosznak nevezték ugyanis Kübelé-Rhea papjait, akik kasztrálták magukat. A történet azzal folytatódik, hogy Kombaboszt bevádolták a királynál, aki az ifjút halálra ítéli. Ám a kivégzés mégis elmarad, hiszen a letétbe helyezett edény (szelence) tartalma, és testének fölfedése igazolja az ifjú barát hűségét. Lukianosz végül elmondja, hogy a hieropoliszi szentélyben évente sokan herélik ki és teszik nővé magukat, már akár Kombabosz vigasztalása végett, akár azért, hogy Hérának kedveskedjenek. Miután kiherélték magukat, többé soha nem vesznek föl férfiruhát, hanem női öltözetet viselnek, és női munkát végzenek.

[118] BOGÁTI FAZAKAS Miklós: *Demeter király históriája*. Nagyszeben, cc. 1599. (RMNy 835); DÉZSI Lajos*: Bogáti Fazekas Miklós ismeretlen históriás éneke 1598-ból*. = MKSz, 1895, 49-61. Könyvtáblából kiáztatott, töredékes szöveg. A záróstrófa szerint 1598-ban íródott. A versfőkben olvasható „Magne Kereszturi tibi Musa Bogathia [narrat] ... vir ingenio" egyrészt igazolja Bogáti szerzőségét, másrészt kiderül belőle, hogy Keresztúri Kristóf fejedelmi tanácsosnak van ajánlva.

A magukat eunuchhá tevő férfiakról a római irodalomban is sok szó esik. Ovidius meséli el a *Fasti*ban (IV, 221-246) a Cybele-Rhea haragja elől menekülő, szerelmi bánatában magát kasztráló Attis történetét. A szörnyű tettről az alábbi sorok szólnak latinul, és Gaál László magyar fordításában (237-244):[119]

Ille etiam saxo corpus laniavit acuto,
Longaque in immundo pulvere tracta coma est,
Voxque fuit „Merui: meritas do sanguine poenas.
Ah! pereant partes, quae nocuere mihi!"
„Ah pereant" dicebat adhuc; onus inguinis aufert,
Nullaque sunt subito signa relicta viri.
Venit in exemplum furor hic, mollesque ministri
Caedunt iactatis vilia membra comis."

Majd éles kavicsot ragad és lemetéli szemérmét,
Vértől ázott por szennyezi hosszú haját.
Felzokog: „Érdemlem! Vérrel kell érte fizetnem!
Vesszen a testemből mind, ami bűnbe sodort!
Vesszen el!" – újra kiált, s ágyékát tépi dühödten.
Férfiu voltát már semmi se jelzi tovább.
Példaadó ez a düh: korcs papjai is lemetélik
Hitvány tagjaikat, szertezilálva hajuk.

Ovidiusnak az április 4-én tartott Megalesia-ünnep kapcsán, Erato ad választ a kasztrációt érintő súlyos kérdésére (*Fasti*, IV, 361-366):

„Cur igitur Gallos, qui se excidere vocamus,
Cum tanto a Phrygia Gallica distet humus?"
„Inter" ait „viridem Cybelen altasque Celaenas
Amnis it insana, nomine Gallus, aqua.
Qui bibit inde, furit: procul hinc discedite, quis est
Cura bonae **mentis**: qui bibit inde, furit."

„Miért nevezik galloknak, akik magukat kiherélték?
Hisz Phrygiától még Gallia messzire van!"
S szól: „Gallus nevü kis patak ömlik a zöld Cybelénél
S büszke Celaenaenál, s bajt okozó az a víz,
Mert, aki issza, dühöng. Ha az ép ész drága tinéktek,
Messzire fussatok el, mert aki issza, dühöng."

Az itt említett „cura bonae **mentis**"; azaz: az ép elme megőrzésére való figyelmeztetés negatív visszhangja szerepel, a talán nem is kétes hitelű Janus versben: **Mentem** castrare necesse est; azaz: Az elmédet kellene megcsonkítani.

Ismeretes, hogy Catullus LXIII. carmenje is az öncsonkító Attisról szól. A külső erőszak miatt történt kasztrálásra is akad példa. A szekszárdi-epigramma kifejezésével él Suetonius, amikor azt beszéli el (*Vitae Caesarum,* VI, 28.), hogy Nero az ifjú Sporust megfosztatta heréitől (puerum Sporum **exsectis testibus**), majd mindenáron nővé akarta változtatni. A középkorból a filozófus Petrus Abaelardus (1079–1142) esete a legismertebb,

[119] P. OVIDI Nasonis *Fastorum libri sex*. – OVIDIUS *Római naptára*. Latinul és magyarul. Ford. GAÁL László. Bev. BORZSÁK István. Bp., 1954, 180-181.

akit Heloysával (1101–1164) való szerelmi kapcsolata miatt, a lány nagybátyja, felbérelt emberekkel kiheréltetett. Maga az érintett írja le, hogy éjszaka, álmában lepték meg a támadók „eis videlicet corporis mei partibus amputatis, quibus id, quod plangebant, commiseram; azaz: tudniilik lemetszették azokat a testrészeimet, amelyekkel azt, amit sérelmeztek, elkövettem.[120] Francois Villon *Ének a hajdanvaló hölgyekről* (*Ballade des Dames du temps jadis*) című versében is szóba kerül Abélard. Íme a vers franciául és Mészöly Dezső fordításában:[121]

Ou est la tres sage Héloïs,	Tudós Heloise hol lehet
Pour qui fut châtré et puis moine	Kiért szerelmes Abélard
Pierre Esbaillart a Saint-Denis?	Fönn Saint-Denis-ben szenvedett
Pour son amour ot cette essoine.	És lőn herélt és lőn barát?

Rátérve immár Magyarországra, itt is előfordult olyan ismert történet, amely egy erőszakos kasztrációs kísérletről szól. A korábbi krónikákból vette át Thuróczy János a magáéba annak a gonosztettnek az elbeszélését, amelyet Könyves Kálmán király követett el Álmos herceg fiával, a későbbi Vak Béla királlyal: „Rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum, et obcecavit eos, sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cuius testiculos tulit regi.[122] Azaz: A király elfogatta a herceget és annak kicsiny fiát, Bélát, és megvakította őket. Azt is meghagyta, hogy a kis Bélát heréljék ki. De az, aki megvakította, rettegett Istentől és az ország terméketlenségétől, egy kutyakölyköt herélt ki tehát, annak a heréit vitte a királyhoz.[123]

Székely István, 1559-ben kiadott világkrónikájában, az 1096-os esztendőnél, Thuróczy nyomán beszéli el a szörnyű esetet:[124] „Továbbá vala az Álmosnak egy ölbe hordozó kicsiny fia, ennek is mind a két szemét a Kálmán király kitolyatá, továbbá ezt meg is hagyá herélni, hogy a királyság az Álmos fiára ne szállhasson; de a herélő inkább félé az Istent, hogynemmint a királyt. Ennek okaért a gyermek helyett egy kölyket heréle meg, és azt mutatá bé a királynak.” Heltai Gáspár 1575-ben, Kolozsvárott megjelent *Krónikája*ban, Bonfini változatából fordította le ugyanezt a történetet.[125]

A latin nyelvű magyarországi irodalomban nem áll egyedül a Janus Pannoniusnak tulajdonítható kasztrációs-epigramma sem. A Szepes vármegyéből származó, kálvinista vallású Filiczky János (c. 1580–1622) is írt egy ilyet. A kortársai által nagyra becsült, latinul és görögül egyaránt verselő poétát és tanárt, mára jórészt elfeledett munkáit olvasván, valaki egykor magyar Ovidiusnak nevezte.[126] Ennek ellenére, mindmáig nincs verseinek modern szövegkiadása. Filiczky összegyűjtött költeményei először 1614-ben, Baselban jelentek meg.[127] Az ott kiadott versek nagy részét újra közölte a Johann Filipp Paraeus által gondozott, 1619-ben, Frankfurtban megjelent *Delitiae poetarum Hungarorum* című antológia. Néhány epigramma azonban, köztük az imént említett, ide nem került be.[128] A magyar

[120] ABAELARDUS, Petrus: *Historia calamitatum*. – Magyar fordítása: ABAELARDUS, Petrus: *Szerencsétlenségem története*. Ford. és utószó TURGONYI Zoltán. Bp., 1985. (Helikon Stúdió, IV)
[121] *A teljes Villon* MÉSZÖLY Dezső fordításában, kísérő tanulmányokkal és függelékkel. Bp., 1980, 39.
[122] THUROCZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum. I. Textus*. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Bp., 1985, 123.
[123] THURÓCZY János*: A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Bp., 1978, 183.
[124] SZÉKELY István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól.* Krakkó, 1559, 171/a. (Hasonmásban: Bp., 1960.)
[125] HELTAI Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rend. KULCSÁR Margit, bev. KULCSÁR Péter. Bp. 1981, 124
[126] HORÁNYI, Alexius: *Memoriae Hungarorum*. I. Viennae, 1775, 668-676.
[127] FILICZKI de Filefalva, Joannes: *Carminum liber primus; Carminum liber secundus sive miscella epigrammata.* Basileae, 1614, 125. (RMK III. 1130; OSzK, FM2/1187)
[128] FILICZKI de Filefalva, Joannes: *Poemata varia*. = *Delitiae poetarum Hungarorum*. Nunc primum in hac Germania exhibitae a Joh. Philippo PARAEO. Francofurti, 1619, 465-530. (RMK III. 1245)

irodalomtörténeti munkák sem említik Filiczky kasztrációs-epigrammáját.[129] A *Szép magyar komédia* kéziratát felfedező szlovák irodalomtörténész, Ján Mišianik (1914–1972) az egyedüli, aki szlovák irodalomtörténeti könyvében, a költő verseinek ismertetésekor, megemlíti az *In monachum se ipsum castrantem* című epigrammát.[130] A sokatmondó cím felkeltette az érdeklődésemet. A vers elolvasásakor kiderült, hogy Filiczky ismerte a szekszárdi apátról szóló, Janus Pannoniusnak tulajdonított epigrammát, hiszen saját versének második fele annak allúzióiból építkezik:

In monachum se ipsum castrantem

Audierat nocturna salax post bella Lupercus:
„Ense seca membrum, quod tibi cunque nocet.
Praestat enim mancum Paradisi intrare vireta;
Quam Ditis valido corpore probra pati."
„Hei mihi", ait, „misero coeli praecluditur aula!
Ni mox e gallo capus inermis ero."
Testibus ergo da**tis gra**vibus (caute an mage caste)
Aris imposuit munera bina sacris.
Munera caelituum sed ubi vid**êre** beati;
Vix tenuit **risum regia** magn**a** Poli.
Et pudo**r exclamat:** „Fatuo erue crimina corde;
Haec fuit **obscoen**o victima digna cane."

Azaz: *Az önnön magát kiherélő szerzetesre*. Ezt hallotta éjszakai harcai után a buja Lupercus: „Karddal vágd le azt a tagodat, ami neked árt. Jobb dolog ugyanis csonkán a Paradicsom pázsitjára belépni, mint az Alvilág gyalázatait ép testben elszenvedni." „Jaj nekem szerencsétlennek – úgymond –, bezáródik az ég csarnoka! Ha nem leszek mindjárt a kakasból erőtlen kappan." Tehát odaadván nehéz heréit (óvatosan vagy inkább tisztán) a szent oltárokra a kettős ajándékot ráhelyezte. Ám, mihelyt a mennybéliek ajándékát meglátták a boldogok; alig csillapítja nevetését az Égbolt nagy udvara. A szemérem pedig felkiáltott: „Tépjed ki balga szívedből a bűnöket; ez a véráldozat ocsmány ebhez volt méltó."

A vers első sorában említett nocturna bella a coitusra utal.[131] Lásd: Vergilius, *Aeneis*, 11, 736: At non in Venerem segnes, **nocturna**que **bella**. Ovidius, *Amores*, I. 9, 45: Inde vides agilem **nocturna**que **bella** gerentem. A megszólított Lupercus neve arra a római papi rendre utal, amelynek tagjai a február 15-én rendezett tisztulási ünnepen meztelenül futkároztak, máskor pedig kutyát áldoztak. Martialis többször is használja ezt a nevet. Egyik obszcén epigrammájában (III, 75.) az impotens Lupercuson gúnyolódik: Stare, Luperce, tibi iam pridem mentula desit (Állni, Lupercus, már régen nem képes a farkad).[132]

Filiczky abban is követte Janus gyakorlatát, hogy csupán antik terminusokat használ, az egyházi kifejezéseket és szavakat kerüli. A Paradisus szó sem kivétel, hiszen ez már Gelliusnál szerepel (*Noctes Atticae,* II, 20, 4.): «Vivaria» autem quae nunc vulgus dicit, quos παράδεισος Graeci appellant, quae «leporaria» Varro dicit. Azaz: A vadaskerteket pedig, ahogyan most a nép nevezi, és amelyeket a görögök paradeisosnak (= parknak) hívnak, Varro

[129] *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. XXI. Filefalvi (de Filefalva) Filiczky János.* = Sárospataki Füzetek, VIII. 1864, 878-885; BENCÉDY József: *Filiczky János élete és költészete*. Doktori értekezés kézirata. MTA Irodalomtudományi Intézet, Archívum, 7-2. fond. [1946]

[130] MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry.* Bratislava, 1974, 156.

[131] RAMBACH, Karl: *Thesaurus eroticus linguæ Latinæ, sive Theogoniæ, legum et morum nuptialum apud Romanos.* Stuttgart, 1833, 205.

[132] M. Valerius MARTIALIS *Válogatott epigrammái*. Ford. TORDAI Éva. Bp., 2001, 28-29. (Kirké kétnyelvű klasszikusok, 3)

nyulaskerteknek nevezi. A vireta pedig Vergiliusnál, az Elysium, a boldogok lakhelye leírásában szerepel (*Aeneis,* 6, 638): Devenere locos laetos et amoena **vireta**. Az ötödik sor kezdetéhez: Vergilius, *Aeneis*, II, 274; XII, 620: **Hei mihi**.

Epigrammájának második felében Filiczky János olyannyira követte a mintául vett epigrammát, hogy annak még a kulcsszavait is felhasználta. A vers zárójeles megjegyzése egyértelműen utal a papok szerelmi életén gúnyolódó régi mondásra: Si non caste, saltem caute; azaz: Ha nem tisztán, legalább titokban. Székely István zsoltárkönyv-fordításában, a házasságról szólván, a 128. zsoltár jegyzetében ezt írja: „Istennek ezféle ajándékát igen gyűlölik az cautes barátok és papok, mert ők az Luciper poroncsolatját tartják, kit kiadának Pokolba az Styx mellett, az Sisifos hegyén; hol meg vagyon írva, küsebb bűn az paráznaság, honnemmint az házasság." Szkárosi Horváth András is többször említi, hogy a szerzetesek cautéval járnak.[133] Az ocsmány ebet említő zárósor Vergilius és Lucanus egyik jelzős kifejezését idézi (*Georgica,* I, 470.): **Obsceni**que **canes**, inportunaeque volucres. (*Pharsalia,* 7, 828-829): **obsceni** tecta domosque / Deseruere **canes**.

Filiczky most bemutatott verse áthidalja a XVI. századi feljegyzés és a XVIII. századi tudósok levelezése közötti hiátust; egyúttal azt is bizonyítja, hogy a XVII. század elején is ismerték a szekszárdi apátról szóló, Janus Pannoniusnak tulajdonított epigrammát. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Filiczky parodisztikus versének írásakor csupán abban az esetben építhetett sikeresen az allúziókra, ha kiinduló mintája tudós olvasói számára eléggé ismert volt.[134]

A protestánsok kapva-kaptak Janus Pannonius azon epigrammáin, amelyekben a katolikus egyház kritikáját vélték felfedezni.[135] Ezek sorába tartozhatott az *In abbatem Szekszardiensem religionis ergo se castrantem* címet viselő epigramma is. Katolikus környezetben viszont, érthető módon, nem erőltették a propagálását. Zsámboki János pedig szándékosan hagyta ki 1559-es padovai, majd 1569-es bécsi kiadásaiból Janus néhány olyan versét, amelyet a papi tiszthez kevéssé illőnek, illetve fiatalkori bohóságnak tartott.[136] Az ő kiadásait lapozgató kortársak igyekeztek az azokból hiányzó, ám a kezükbe jutott Janus-verseket maguknak, és a jövő számára lemásolni. Valamelyik értékes könyv belső táblájára írt feljegyzés nagyban megnövelte a szöveg fennmaradásának az esélyét. Így történt ez a szekszárdi apátról szóló vers esetében is, amely egy Curtius Rufus-kötetben vészelte át a századokat, mígnem a XVIII. század közepén, Dobai Székely Sámuel onnan magának kimásolta.[137]

Ha mégsem Janus Pannonius volna a szekszárdi apátúrról szóló epigramma szerzője, úgy rajta kívül csupán az Erasmus baráti köréhez tartozó Jacobus Piso (1480–1527) az a magyarországi neolatin poéta, akitől az efféle élcelődés nem eshetett távol.[138] Az erdélyi Medgyesen született Piso, aki 1496-ban a bécsi egyetemen tanult, 1501-ben pedig Rómában

---

[133] SZÉKELY István: *Zsoltárkönyv*. Krakkó, 1548. [Hasonmás kiadás.] SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza tanulmánya. Bp., 1991, 43-44. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXVI)

[134] TARNAI Andor: *A parodia XVI–XVII. századi Magyarországon.* = ItK, XCIV (1990), 444-469; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: *Mátyás király Duna-parti nimfa-kútja és epigrammájának humanista parodiája* = Kalligram, 2003. 12. szám, 82-89.

[135] Janus Pannonius „Foemina Petre tua quondam ausa sedet cathedra" kezdetű epigrammáját többen is idézik: SZEGEDI KIS István: *Speculum pontificum*. Basel, 1584. – MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sárvár, 1602. – PATHAI István*: Amaz hétfejű és tízszarvú fene bestián ülő ... parázna Babilonnak ... mezételenségének tüköre.* Pápa, 1626.

[136] BORZSÁK István: *Sambucus Janus-kiadásai*. = *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1975, 550.

[137] Fennmaradt Dobai Székely Sámuel 1718-ban, Eperjesen készített iskolai jegyzete, amelyben tanárának, Toperczer Pálnak a kérésére, Curtius Rufus V. könyvéből kellett imitációt készítenie. Vélhetőleg az ekkor használt kötetben lelte meg a szekszárdi apátról szóló epigrammát. (OSzK, Quart. Lat. 111.) Az adatot közli: TARNAI Andor: *A parodia ...* = ItK, XCIV (1990), 452.

[138] TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941, 44-57.

szerzett jogi doktorátust, II. Ulászló király diplomatája, és egyúttal II. Lajos nevelője volt. Szolgálatai jutalmául, a nagy javadalmat biztosító, pécsi szent János egyház prépostságával ajándékozta meg a király. I. Miksa császár koszorúzta költővé. Budai házában, 1515-től kezdve, tudós humanisták találkozgattak egymással. Mohács után Mária királyné udvarához csatlakozott.[139] 1527. márciusában, a saját születésnapján, Pozsonyban halt meg.[140] Kortársai Januséhoz hasonlították költői tehetségét. Kettejük megegyező monogramja, a J. P., akár verseik összecserélésére is alkalmat adhatott! A neves humanista, Johannes Dantiscus (1485–1548) írta róla, hogy „Piso etiam nostro vir in aevo doctus et acer", azaz: Piso is tudós és szellemes férfi a mi korunkban.[141] Összegyűjtött verseit, *Schedia* címmel, Georg Wernher (1490 k.–1556) adta ki 1554-ben, Bécsben.[142] Ez az Ujlaki Ferenc (1485–1555) egri püspöknek ajánlott nyomtatvány, hosszú lappangás után, az 1980-as években, Krakkóban került elő, ám ez sem tartalmazza Piso minden versét.[143] Az ebben levő, eddig ismeretlen, és a korábban előkerült versek között is, soknak humoros, sőt néhol frivol a tartalma.[144] A XVI. század elejéről azonban nem ismerünk olyan szekszárdi apáturat, akire a kasztrációs epigramma tartalma ráillene.

Eddigiekben felsorolt példáink, és a vershez közölt újabb párhuzamok alapján, igazat kell adnunk Szelestei Nagy László huszonkét évvel ezelőtti véleményének, a szekszárdi apátról szóló versben semmi nem szól Janus Pannonius szerzősége ellen.

---

[139] HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Humanizmus*. Bp., 1935, 242-243; *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*. Közreadja V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1971, 448-454.

[140] Erről, 1527. december 10-én kelt levelében, Caspar URSINUS Velius (1493–1539) tudósította Erasmust: „Piso mense martio, spoliatus bonus omnibus, credo, animi dolore, Posonii diem suum obiit." Közli: *Biographie universelle, ancienne et moderne, Supplément*. Ed. Joseph Fr. MICHAUD, Louis Gabriel MICHAUD. Tome soixante-dix-septiéme. Paris, 1845, 285.

[141] *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Jenő ÁBEL, István HEGEDŰS. Bp., 1903, 36.

[142] Jacobi Pisonis Transsylvani, oratoris et poetae excellentis *Schedia*. Viennae Austriae, excudebat Michael Zimmermann, Anno M.D.LIIII. A4 – C4 = [12] lev. – 4º (RMK III. 419. és RMK III. Pótlások 1. füzet, 5251)

[143] KLANICZAY Tibor, *A valódi és az ál Piso-versek*. = ItK, 1993, 52-56. – A *Schediá*t már hetven évvel korábban kézbe vette a lengyel Jan Fijalek, s közölte belőle a *De Lithvania* című verset, ám ez nem jutott el a magyar kutatókhoz. Lásd: FIJALEK, Jan: *Opisy Wilna aż do polowy wieku XVII-go. II*. = Ateneum Wileńskie, tomu 2. Wilno, 1924, 122-158.

[144] JANKOVITS László: *Erasmus, Piso és az iszákos bohóc*. = *Humanista műveltség Pannóniában*. Szerk. Bartók István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor. Pécs, 2000, 115-122. – JANKOVITS László: *Jacobus Piso verseskötete*. Előadás az MTA, Irodalomtudományi Intézetében, 2005. február 16-án.

Janus Pannonius vélt ábrázolásai

A Janus Pannonius-kutatók két adatra támaszkodva gondolják azt, hogy a költőről készült egykor ábrázolás. Az egyik adatot maga Janus Pannonius szolgáltatta Andrea Mantegnát dicsőítő versével, amelyben elmondta, hogy őt egy táblaképen Galeotto Marzióval együtt ábrázolta a híres padovai mester. Az 1458-ban íródott vers kezdete az ókori Apellest hozza elő, aki Nagy Sándort barátjával, Hephaistionnal együtt festette le.

Laus Andreae Mantegnae pictoris Patavini, MCCCCLVIII. (részlet)

Qualem Pellaeo fidum cum rege sodalem
Pinxit Apelleae gratia mira manus,
Talis cum Iano tabula Galeottus in una
Spirat, inabruptae nodus amicitiae.
Quas, Mantegna, igitur tanto pro munere grates,
Quasve canet laudes, nostra Thalia, tibi? …

Mantegna padovai festő dicsérete, 1458. (Kálnoky László fordítása, részlet)

Mint ahogy Appelles csodaszép képén a királlyal,
Nagy Sándorral együtt ott van a régi barát,
Úgy van Janusszal most egy táblán Galeotto,
Szét nem tépheti már semmi erő frigyüket.
Mantegnám, kegyedet meghálálhatja-e Múzsánk,
Érdemeid teljét éneke zengheti-e? …

A másik, ám csupán közvetett adat Giorgio Vasaritól (1511–1574) származik, aki *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* című, nevezetes munkájában, az Andrea Mantegnáról szóló fejezetben hosszasan írt arról a Szent Kristóf-legendát ábrázoló freskóról, amelyet a mester a padovai Eremitani-templom Ovetari-kápolnája falára festett. Ennek bennünket érdeklő részlete Zsámboki Zoltán fordításban ez így hangzik magyarul:

„Ennek előtte Squarcione mindig dicsérte Andrea munkáit, ezután ugyanolyan hévvel szüntelenül nyilvánosan ócsárolta őket. Főként Andreának a Szent Kristóf-kápolnában látható freskóit kárhoztatta a lehető legtiszteletlenebbül […] Akárhogy áll is a dolog, az utóbb említett jeleneten, amellyel hallatlan tetszést aratott, Squarcionét kezében lándzsát és kardot tartó, pocakos figurának ábrázolta. Ugyanezen a freskón megfestette a firenzei Onofrio di messer Palla Strozzit, messer Girolamo dalla Vallét, az igen kitűnő orvost, messer Bonifazio Fuzimeligát, a jogtudóst, Niccolót, VIII. Ince pápa ötvösét és Baldassare de Lecciót; mindannyian jó barátai voltak. Valamennyiüket igazinak tetsző, fényes, csillogó fehér páncélban ábrázolta, amit kétségkívül nagyon szép stílusban dolgozott ki. Megfestette a szóban forgó képen messer Bonramino lovagot, és **egy magyar püspököt** is, aki igazán ostoba ember volt, egész nap Rómában csavargott, aztán éjszaka, mint az állatok, valamelyik istállóba húzódott be aludni.”

A felsorolásban szereplő nevek valósak. Ronald Lightbown monográfiájában meg is történik azonosításuk. Bernardino Scardeone (1478–1554) *Padova városának régiségeiről és a híres padovai polgárokról* (Bázel, 1560.) szóló könyvében megemlíti, hogy Girolamo della Valle arcképe „élő arcának ábrázatáról, a kiváló festő, Andrea Mantegna keze által, egészen helyesen megfestve látható a Remeték templomában, olyan arccal és habitussal is, amilyen akkoriban volt.” Ez az adat megerősíti Vasari elbeszélésének hitelességét.

Nos, sokan úgy gondolták, hogy az a bizonyos **magyar püspök** nem lehetett más, mint maga Janus Pannonius! Róla nagyon is elképzelhető, hogy az antikvitás iránti csodálatában valóban bebarangolta Róma akkoriban még igencsak elhanyagolt romjait. Erre a római nézelődésre Janus vélhetőleg 1454 nyarán kerített sort, amikor befejezte ferrarai tanulmányait. A költő 1455 tavaszától már a padovai egyetem diákja volt, így alkalma nyílt arra, hogy Mantegna munkálkodását figyelemmel kísérje. Ritoókné Szalay Ágnes újabban kimutatta, hogy a festő és a költő már korábban is kapcsolatba került egymással. 1457-ben, a freskó elkészültekor, Janust már egész Itália ismerte, ezért bár csak 1459-ben lett pécsi püspök, nem meglepő, hogy az utókor püspökként emlékezett rá.

Ha minden igaz, úgy a padovai mester kétszer is lefestette Janus Pannoniust: előbb a Szent Kristóf-freskón, utóbb pedig a megverselt táblaképen, barátja, Galeotto Marzio társaságában.

Mantegna (1431–1506): *Trasporto del corpo di San Cristoforo decapitato* (c. 1457)
Padova, Chiesa degli Eremitani, Cappella Ovetari (részletek a freskóról)

Az utókor által feltételezett Janus Pannonius-ábrázolások

1. és 2. ábrázolás

Andrea Mantegna: *Trasporto del corpo di San Cristoforo decapitato* (c. 1457) freskórészlet
(Padova, Chiesa degli Eremitani, Cappella Ovetari)

Balogh Jolán (1900–1988) a híres művészettörténész, az 1920-as években választotta ki azt a padovai freskón látható ifjút, akiben Janus alakját vélte felfedezni. Így érvelt: „Janus Pannonius elégiája, mely Mantegna és a magyar humanista között fennálló kapcsolatnak abszolút hitelességű dokumentuma, azt bizonyítja, hogy, ha Mantegna az Eremitani-freskón tényleg leportretírozott egy magyart, az minden valószínűség szerint csak Janus Pannonius lehetett. Kérdés már most, hogy a Sz. Kristóf-freskó sok nagyszerű portréalakja közül melyik a magyar humanista. Ennek a megállapításánál egy másik hipotézis van segítségünkre. Vitéz János gazdag könyvtárából fennmaradt egy kódex (*Plautus komédiái*. Bécs, Nationalbibliothek, No. 111), melynek címlapján két portré látható, az egyik egy idős egyházfőé, mely a kódex megrendelőjét, Vitéz Jánost ábrázolja, a másik egy hosszú hajú ifjúé, amely minden valószínűség szerint az érsek unokaöccsének, az általa annyira szeretett Janus Pannoniusnak vonásait adja vissza.”

A bécsi Plautus-kódexben egy olyan címer látható, amelyet idősb Zrednai Vitéz János (1408–1472) és ifjabb Vitéz János (c. 1445–1499), valamint Janus Pannonius is egyaránt használtak. Ebből következik, hogy az ábrázolt személyek kiléte is többesélyes. A címlap egyéb ábrázolásai itáliai vonatkozásúak.

Egy idős férfi és egy ifjú miniatúrán, valamint a püspöki címer. Plautus-kódex, Ferrara, c.1465.
(Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 111.)

Balogh Jolán továbbiakban így folytatta vélekedését: „A két hipotézis, egyfelől Vasari adata, másfelől Janus Pannonius bécsi miniatűrportréja egymást kölcsönösen megerősítvén, ha nem is abszolút bizonyossággal, de legalább nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a Sz. Kristóf-freskó fürtöshajú, magas termetű ifjú alakjában, kinek arcvonásait kissé fanyar elmélázással párosult komolyság hatja át, a nagy magyar humanista arcképét bírjuk."

Huszti József (1887–1954), Janus Pannoniusról írott életrajzában, 1931-ben, erről így vélekedett: „Elhibázottnak tartom Balogh Jolán törekvését, aki a Mantegnától festett Eremitani-freskó egyik alakjában Janus portréját vélte felismerni." Mégis ez a hipotézis lett a leginkább elfogadott, hiszen a későbbiekben ezt a padovai arcmást közölték a legtöbbször Janus arcmásaként. Sőt, Borsos Miklós pécsi szobra kivételével, a szobrászok, festők, grafikusok mindig e kép alapján készítették el a maguk Janus-ábrázolását.

Balogh Jolán évtizedekkel később is ragaszkodott véleményéhez. 1975-ben ezt írta: „A padovai freskón, a Szent Kristóf-jeleneten pedig a képmásszerűen ábrázolt kortársaknak olyan csoportja jelenik meg, melyben csupán csak egy alak jöhet számításba, mint Janus arcképe: ez pedig az az ifjú, aki a mártír szent lábát emelve társai felé fordul. Az ábrázolt fiatalsága megfelel Janus életkorának, a körülbelül 22 életévnek. Az ifjú rőtes szőke haja, hosszú nyaka is egyezik a Janus külsejéről szóló feljegyzésekkel. Az arckép Mantegna elsőrangú alkotása, és mint képmás nem méltatlan a költő Janushoz. Az elmélázó, komoly ifjúfej, a nagy sötét szemeknek távolba fúródó tekintete mintegy sejteti, érzékelteti a rendkívüli szellemet, a korán kibontakozó nagy tehetséget."

A padovai Eremitani-templom a II. világháborúban, bombatalálat következtében, teljesen összeomlott. A Szent Kristóf-freskó Mantegna által festett két jelenete azonban sértetlen maradt. Az 550 esztendős freskó azonban így is sok helyütt elhalványult, s nem vehető ki annak minden részlete. Szerencsére a XV. század végén készült róla egy kisméretű vázlatos másolat, amelyen világosan látható a bemutatott jelenet. A Balogh Jolán által azonosított ifjú nem más, mint az egyik hóhérsegéd, aki hasonló nadrágot viselő társával együtt, éppen kötelet vet át a lefejezett Szent Kristóf lábán. Nem tartjuk hihetőnek, hogy Mantegna éppen ebben a méltatlan szerepben akarta volna megfesteni magyar barátját.

Mantegna Szent Kristóf-freskójának vázlatos másolata (1457–1500)
Tempera táblaképen, vászonra helyezve (51x51 cm). Paris, Musée Jacquemart-André

Irodalom:

Scardeone, Bernardino: *De antiquitate urbis Patavii, & claris civibus Patavinis, libri tres, in quindecim classes distincti*. Eiusdem appendix: *De sepulchris insignibus exterorum Patavii iacentium*. Basileae, 1560, 371 és 239.

Vasari, Giorgio: *Le vite de' più eccelenti pittori scultori ed architetti*. Firenze, 1568.

Balogh Jolán: *Mantegna magyar vonatkozású portréi*. = Századok, 1925, 234-261.

Huszti József: *Mantegna és Janus Pannonius*. = Századok, 1926, 613-619.

Balogh Jolán: *Mantegna magyar vonatkozású portréi (Pótlások és javítások)* = Századok, 1926, 889-893.

Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 358. (40. és 41. jegyzet)

Tietze-Conrat, E.: *Mantegna Painting, Drawings, Engravings. Complete edition*. London, 1955.

Balogh Jolán: *Janus Pannonius arcképei, síremléke*. = B.J.: *A művészet Mátyás király udvarában, I.* Bp., 1966, 719–720.

Balogh Jolán: *Janus Pannonius képmásai*. = *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975, 87.

Vasari, Giorgio: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. Ford. Zsámboki Zoltán. Bp., 1978, 390-391.

Lightbown, Ronald: *Andrea Mantegna. With a Complete Catalogue of the Painting, drawings and prints*. Oxford, 1986, 398-399.

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk.: Ács Pál, Jankovics József, Kõszeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 1998, 134-135; 268. (A Mantegnát dicsérő vers latinul és magyarul, Török László jegyzeteivel.)

Alberta De Nicoló Salmazo: *Andrea Mantegna*. Rizzoli / Skira, Ginevra-Milano, 2004.

Mantegna e Padova 1445-1460. Catalogo della mostra (Padova, 16 settembre 2006–14 gennaio 2007) Ed. Spiazzi A. M.; Banzato D.; De Nicolò Salmazo A. 2006.

Ritoókné Szalay Ágnes: *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*. = Művészettörténeti Értesítő, 2009, 1. szám, 1-16

3. ábrázolás

Andrea Mantegna (1431–1506): *Férfi képmása* táblakép, tempera, c. 1470. 24.2x19.1 cm
(Kress Collection, National Gallery of Art, Washington)

A vélhetőleg Mantegna által festett ismeretlen férfi képmása először 1906 előtt, a dunaföldvári Gaál családnál bukkant fel, majd Budapestre, Kelemen Lajos gyűjteményébe került, aki 1929-ben eladta Jacques Seligmann & Co. cégnek, amely előbb Párizsba, majd New Yorkba vitte. 1939-ben New Yorkban kiállították. A kiállítás katalógusa vetette fel, a magyarországi proveniencia miatt, ám minden alap nélkül, hogy a kép esetleg Janus Pannoniust ábrázolja. A festményt 1950-ben Samuel Henry Kress alapítvány vette meg, amely 1952-ben ajándékozta a washingtoni Nemzeti Galériának.

Az 1970-es években Tóth István (1913–1992), pécsi főiskolai tanár, vetette fel újra, hogy a Washingtonba került portrét Janus Pannoniusról festhette Mantegna. Felvetését a szakmai közönség nem fogadta el, sőt Kovács Sándor Iván pamfletszerű cáfolattal válaszolt a pécsi kutatónak. Meglepő volt tehát, hogy 2008-ban újra ezt a képet hirdette meg a leghitelesebbnek a pécsi Janus Pannonius Múzeum, mielőtt Janus Pannonius arcának rekonstrukcióját elkészíttette volna.

Érdemes idéznünk Mravik László művészettörténész szavait: „Kelemen Lajos kicsiny képtárát talán meg sem említenénk, bár voltak benne tetszetős magyar dolgok. Ám kikerülhetetlenné teszi egy teljesen hiteles, azóta világhírűvé vált, és persze Amerikába került, Mantegna festette portré (Humanista profil képmása, Washington, National Gallery of Art). E darabot a nyugati szaktudósok egy ideig enyhén hóbortos érveléssel olykor Janus Pannonius már Vasari által is említett arcképének vélték, csupán azért, mert Magyarországon került elő."

Irodalom:

Masterpieces of art, New York World's Fair, May to October, 1939. Catalogue of European paintings and sculpture from 1300–1800. Compiled by George Henry McCall, under the editorship of William R. Valentiner. Publishers Printing Co., New York, 1939, 114. (no. 233)

Tietze-Conrat, Erika: *Mantegna: paintings, drawings, engravings; complete edition*. London, 1955, 201.

Tóth István: *Milyen volt Janus Pannonius?* = Dunántúli Napló, 1972. február 27., 5.

Tóth István: *Van-e Janus Pannoniusnak hiteles arcképe?* = Irodalmi Szemle, 1974, 6. sz., 560.

Tóth István: *Adalékok Janus Pannonius portréjához*. = A Pécsi Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei, Series 3. Linguistica-Philologica, XIX (1975), 3, 47–57.

Tóth István: *Milyen volt Janus Pannonius?* = Lobogó, 1978, 31, 24–25.

Kovács Sándor Iván: *Tények és kételyek a Janus Pannonius-ikonográfiában*. = Új Tükör, XXV. évf. 1978, 22. szám, 10–11.

Mravik László: *„...Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák..." Száz év magyar képgyűjtése IV. rész. Az Osztrák-Magyar Monarchia hagyatéka a két világháború közti időben*. = *A modern magyar festészet 1892–1919*. Kiad. Kieselbach Tamás. Bp., 2003.

4. ábrázolás

ANDREA MANTEGNA (?): *IFJÚ KÉPMÁSA*. TÁBLAKÉP. FERRARA, XV. SZÁZAD MÁSODIK FELE
(J. Paul Getty Museum, Malibu)

A XX. század végén Marianna Daisy Birnbaum (*1934) Los Angelesben élő, magyar származású irodalomtörténész a Paul Getty Múzeum egyik, talán Mantegna által festett táblaképén vélte felfedezni Janus profilját. Mint írja: „In the following essay, I shall present

the material on the basis of which I am proposing that a portrait in the J. Paul Getty Museum in Malibu, California, could be Mantegna's portrait of Janus Pannonius (see Figure 1)."

Irodalom:

Birnbaum, Marianna D.: *The „Portrait of a Young Man" in the J. Paul Getty Museum*. = *The Orb and the Pen, Janus Pannonius, Matthias Corvinus and the Buda Court*. Bp., 1996, 14-40.

Jankovits László: *Janus Pannonius. = Magyar Géniusz. 100 portré a magyar panteonból. Nagy képes millenniumi arcképcsarnok, 2*. Szerk. Rácz Árpád, Rubicon-Könyvek, Bp., 2001, 9. (Újra közli a Getty Museumban őrzött portrét)

5. és 6. ábrázolás

Bizonytalan eredetű, XVIII. századi ezüst plakett rajza, és a hamis Janus-érme elő- és hátlapja
Magyar orvosok és természetvizsgálók VI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai (1845). Pécs, 1846. – Tóth-Szabó Pál: *Szatmári György prímás (1457–1524)*. Bp., 1906.

Haas Mihály (1810–1866) pécsi főiskolai professzor 1846-ban a következőket írta: „Különös érdekkel bír nemcsak a pécsiek, hanem minden magyar előtt Janus Pannonius ezüst arcképe, mely csak néhány év előtt találtatott kúttisztítás alkalmával. A kép igen finom ezüst táblán domború munkával készült és e körírással van ellátva: „JOH. CESINGE EPS V. BASILIC." Mellette a pécsi székesegyház ábrája látható. Többek közt kétségbevonhatatlanul bebizonyul általa ponori Thewrewk úr által kétségbe vont vezetékneve (Nézd az egésznek hív rajzát e munkálatok végén.)" A rajzok magyarázatánál pedig ez olvasható: „Tab II. 1 ábra (fig.) Janus Pannonius nem régen talált és a pécsi p. nyilv. könyvtár múzeumában őrzött ezüstképének (dombormű) hív másolata, mely csak azért is megérdemlé az itteni közzétételt, mivel a híres püspök, mint a csillagászat kedvelője és űzője (Lásd Kollert Hist. Episcop. Quinque-Eccl.) természetvizsgáló volt."

Balogh Jolán szerint: „Janus Pannoniusról fennmaradt két rendkívül primitív medaillon, melyek nem csak művészi szempontból teljesen értéktelenek, hanem hitelességük is nagyon kétséges. Az egyik az Ernst-Múzeumban van (felirat: Joh. Cesinge, Ep. Q. Ecc.), közölte Tóth-Szabó Pál Szathmáry Györgyről írt életrajzában (Budapest 1906. 286-287. l.). A másik, egy ezüst medaillon, a Beöthy-féle irodalomtörténetben van kiadva (I. 97. l. Felirata: Joh. Cesinge Eps. V. Basilic). Pecsétnyomóját, melynek felirata „Joh. Cesinge Ep. Q.", a pécsi nyilvános könyvtárban őrzik. (Haas Mihály: Baranya. Pécs, 1845. 284. l.)"

Tóth Szabó Pál könyvében a következő jegyzetet fűzte az általa közölt érme képéhez: „Janus Pannonius érmét (286. és 287. l.) az Ernst Lajos gyűjteményében levő példányról Weinwurm fényképezte. Provenientiájáról, készítőjéről, valamint az érem hitelességéről nem sikerült adatokat szereznünk."

Huszti József csatlakozott Balogh Jolán kritikus jegyzetéhez, hangsúlyozva, hogy a téves olvasatból fakadó Cesinge névalak már eleve cáfolja ezen tárgyak hitelességét. E hamis műtárgyakon látható szakállas és bajuszos püspökkép azért is árulkodó anakronizmus, mert a középkori egyház kánonjoga nem engedte meg a püspököknek a bajusz és a szakáll viselését. Az első kivétel e szabály alól VII. Kelemen pápa (1523–1534) volt, aki Róma 1527-es kifosztása (Sacco di Roma) után, a gyász jeleként hosszú szakállt növesztett, amelyet élete végéig nem vágatott le. Az őt követő huszonöt egyházfő, egészen XII. Incéig (1691–1700) szakállat viselt.

1975-ben Petrovich Ede (1898–1987) írt a plakettekről. Elmondta, hogy Szőnyi Ottó (1876–1937), egykori pécsi múzeumigazgató, a Dunántúl című folyóirat 1928-as évfolyamában stíluskritikai érvekkel kimutatta, hogy „sem az egykor a Püspöki Könyvtárban őrzött plakett, sem a budapesti Ernst-múzeum csontplakettje nem eredeti korabeli alkotás, hanem XVIII. századi gyatra másolat.” Majd hozzáfűzi: „Sajnos a vizsgálódás nem terjedt ki annak földerítésére, ki és milyen célból készítette a két egymástól eltérő plakettet. (Mindkettőn spanyol barokkos arc, szakáll, mitra, majd maiuscula betűk, melyek Janus Pannonius idejében már nem voltak szokásban. A pesti plaketten a költő féloldalt van ábrázolva, köriratában V. Basilic. helyett V. Eccl. áll.)”

<u>Irodalom:</u>

Haas Mihály: *Baranya. Emlékirat, mellyel a Pécsett MDCCCXLV aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik nagykéri Scitovszky János pécsi püspök*. Pécs, 1845, 284.

Haas Mihály: *Baranyának római, magyar és török régiségeiről értekezik. = Magyar orvosok és természetvizsgálók VI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai (1845)*. Pécs, 1846, 221, 338 és Fig. 1. a kötet végén.

Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. I*. Bp., 1899, 97.

Tóth-Szabó Pál: *Szatmári György prímás (1457–1524)*. Bp., 1906, 286-287. (91. és 92. kép: Janus Pannonius érem előlap, hátlap)

Balogh Jolán: *Mantegna magyar vonatkozású portréi*. = Századok, 1925, 238, 3. lábjegyzet.

Huszti József: *Mantegna és Janus Pannonius*. = Századok, 1926, 617-618.

Tóth István: *Janus Pannonius származása*. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1965, 612.

Petrovich Ede: *Janus Pannonius Pécsett*. = *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975, 167-170, 172. (A medál rajza)

7. ábrázolás

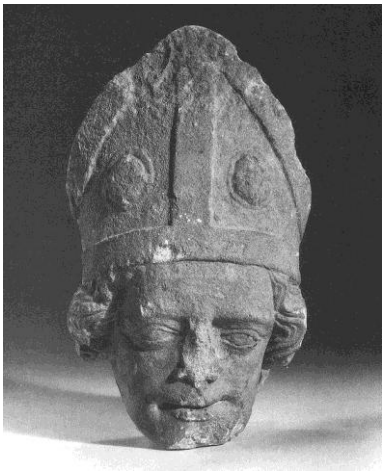

Ismeretlen gótikus mester: *Fiatal püspökfő* (1355–1374 közt).
Homokkő, magassága: 32,5 cm. (Pécs, Dómmúzeum)

1975-ben Petrovich Ede (1898–1987) vetette fel a következőket e szoborfőről: „A székesegyházi kőtárban van egy állítólag a XV. században készült püspökfej, mely esetleg Janus Pannoniust ábrázolhatja (3. kép). Ha az arc nem volna annyira fiatalos, szinte gyermekarc, akkor ez a gondolat föl sem merülne bennünk. Mivel azonban a pécsi egyházmegyének sohasem volt ilyen fiatal püspöke, szakértőknek kell földeríteniük e szobor eredetét, lelőhelyét, és így dönteni, nem áll-e e szobor összefüggésben Janus Pannoniusszal."

Ez a középkori eredetű, homokkőből készült pécsi püspökfő egy dombormű letört része, amely nem a XV., hanem a XIV. század második feléből való, így aligha lehet Janus Pannonius ábrázolása.

Irodalom:
Szőnyi Ottó: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, 1906.
Petrovich Ede: *Janus Pannonius Pécsett. = Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975, 173. (a 3. képmelléklet a püspökfő-szobor fényképe)
Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Kiállítás-katalógus. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1994, 269. (püspökfő, 1355–1374, Pécs, Dómmúzeum)

8. ábrázolás

Mantegna (1431–1506): *Trasporto del corpo di San Cristoforo decapitato* (c. 1457)
Padova, Chiesa degli Eremitani, Cappella Ovetari (részlet a freskóról)

Váralljai Csocsány Jenő (*1931) görögkatolikus paptanár először a pápai Gergely Egyetemen társadalomtudományi intézetében tanított, majd statisztikusként, 1966–1994 között, az Oxfordi Egyetemen demográfiát adott elő. 1994-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Tanszékét vezette. 2005-ben megjelent, *A magyar monarchia és az európai reneszánsz című* könyvében hatalmas képanyagot szedett össze, azzal a szándékkal, hogy az egyes ábrázolásokat valós történelmi személyekkel hozza összefüggésbe. Váralljai Csocsány Jenő e könyvében kitért Janus Pannonius ikongráfiájának kérdéseire is. Azt vetette fel, hogy a padovai Szent Kristóf-freskón, a szent testének kivitelét szemlélő alakok fölött, egy épület ablakában látható háromtagú csoportban kellene keresni Janus Pannonius alakját.

Váralljai Csocsány véleménye szerint az ablakból kitekintő, szőke hajú ifjú volna Janus; a másik, kalapot viselő ifjú Galeotto Marzio; a harmadik, idős férfi pedig a tanáruk, Guarino Veronese. Feltevését alapvetően a freskón ábrázolt ifjú szőke hajára és hosszú nyakára alapozta, ám összekapcsolta több képzőművészeti alkotással is. A tetszetős hipotézisnek ellentmond az, hogy Vasari említett könyvében nem tesz említést arról, hogy Mantegna a rendkívül híres ferrarai tanárt is ábrázolta volna. A Guarinóról fennmaradt, Angela Dillon Bussi által közölt, hiteles arckép sem mutat hasonlóságot a képen ábrázolt idős személlyel.

A padovai Szent Kristóf-freskó ablakos részlete.

Huszti József, többek közt, azzal érvelt Balogh Jolán hipotézise ellen, hogy Janus Pannonius megírta önmagáról, hogy szőke haja volt. Ezért idézte fel a *Valedicit Musis*, azaz a *Búcsú a múzsáktól* című elégia 7-8 sorát: Iam satis est: depono lyram, depono coronam / Ac *flavis* heredas detraho *temporibus*. Kerényi Grácia fordításában: Végeztem; leteszem lantom, leteszem koszorúmat, / *Szőke halántékom* már ne borítsa babér.

Ám, hogy a költőnek szőke hajúnak kell lennie, az többnyire toposz volt az antik és a reneszánsz költők esetében, amely nem jelentette azt, hogy a valóságban is szőkék lettek volna! Zsámboky János Janus Pannonius-kiadásának előszavában (Padova, 1559), minden hivatkozás nélkül azt írta, hogy a magyar költő vékony alkatú, nyílt tekintetű és igen hosszú nyakú volt: „habita totius corporis satis tenui ac modico, facie liberali et candida, *collo nonnihil oblongo*."

Irodalom:

Váralljai Csocsán Jenő: *A magyar monarchia és az európai reneszánsz*. Pomáz, 2005.

Dillon Bussi, Angela: *Due ritratti d*

, Jacometto e Lauro Padovano. = Libri et Documenti Trivulziana, 21/1, 1995, 25-42. (Guarino és Zovenzoni arcképe)

9. és 10. ábrázolás

A következőkben ismertetem saját felvetésemet, amelyet először 2009. június 5-én mondtam el a Pécsi Janus Pannonius Múzeumban tartott előadásomon.

1991-ben a pécsi székesegyház altemplomában, a Kárpáti Gábor régész által végzett ásatáson, szurkos koporsó nyomai között, II. Pál pápa (1464–1471) bullájával együtt találták meg azt a csontvázat, amelyről joggal hihető, hogy Janus Pannonius holttestének maradványa. A pécsi Régészeti Múzeum megrendelésére, a fellelt koponyáról, 2008 tavaszán, Kustár Ágnes, a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárának antropológusa készített arcrekonstrukciót. E munkában Árpás Károly képzőművész is közreműködött. Magyar Lóránt igazságügyi orvos pedig a koponya vonalas rajzolatát, számítógépes grafikával, rávetítette az eddig Janusének vélt képekre. Egyikkel sem mutatkozott egyezés. Véleményem szerint sikerrel kecsegtet majd az egyeztetés a padovai freskó egy másik, korábban figyelembe nem vett arcával, amely a képmező baloldalán, háttal álló alakok mögül, egyedül tekint előre.

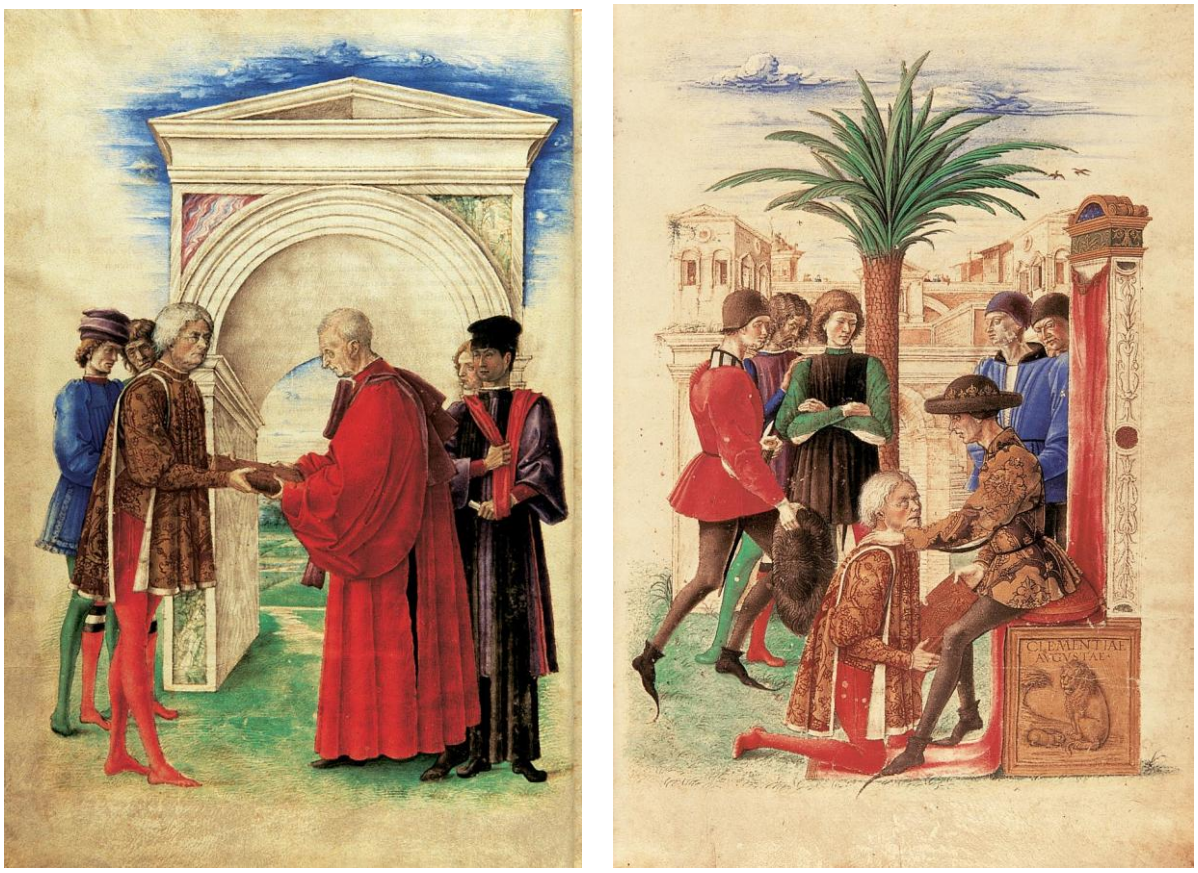

Giovanni Bellini (c.1430–1516):
1. Guarino da Verona átadja Strabon-fordítását Jacopo Antonio Marcellónak.
2. Jacopo Antonio Marcello átadja a kéziratot Anjou Renének.
Pergamenre festett tempera, 1459. (37x25 cm). Albi, Médiathèque municipale Pierre Amalric

A padovai Szent Kristó-freskón látható arckép azonosításához nagyban hozzájárult az az Albiban őrzött *Strabon-kódex*, amelynek szövegét Janus ferrarai tanára, Guarino mester fordította latinra. E kódexet két Bellini által illuminált lap vezeti be. Az első lap azt a pillanatot ábrázolja, amint 1458 nyarán Guarino da Verona átadja Strabon-fordítását Jacopo Antonio Marcellónak, Janus velencei patrónusának. A másik kép pedig azt ábrázolja, amint Jacopo Antonio Marcello 1459-ban átadja a kódexet az általa támogatott Anjou René (1409–1480) nápolyi trónkövetelőnek. Janus Pannonius mind a három személyhez panegyricust írt ezekben az időkben! Jómaga 1458 nyarán ott kellett legyen a Strabon-kódex ünnepélyes átadásakor. Az első kép hátterében, előkelő kalappal a fején, valószínűleg Janust ábrázolta az illuminátor, az őt jól ismerő padovai Giovanni Bellini.

A Kustár Ágnes antropológus által készített, a jelen kötetben látható arcrekonstrukcióval érdemes egybevetni az albii Strabon-kódex első miniatúráján látható lila kalapos ifjú profilját. Az arc markáns vonásai jól láthatóan egybevágnak a két ábrázoláson. A miniatúra képe egyúttal kínálkozó eligazítást nyújt a padovai Szent Kristóf-freskón látható személyek közötti választáshoz. Véleményem szerint a Szent Kristóf-freskó középrészén, a háttérből előre tekintő, piros sapkás ifjú arca mutat hasonló antropológiai jegyeket az arcrekonstrukcióval és a Strabon-kódex kalapos ifjával. Kustár Ágnes antropológus és Magyar Lóránt igazságügyi orvos feladata lesz, hogy megerősítsék, vagy kizárják ennek az azonosításnak a lehetőségét.

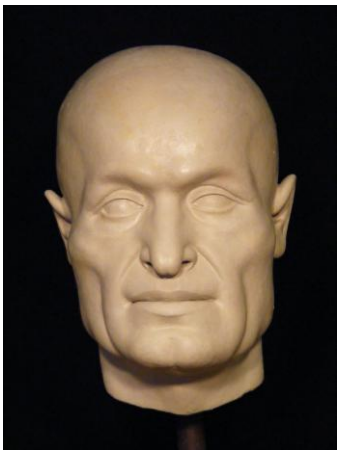

Kustár Ágnes rekonstrukciója a pécsi székesegyház altemplomában fellelt koponya alapján (2009)

Profilkép a Strabon-kódex első miniatúráján

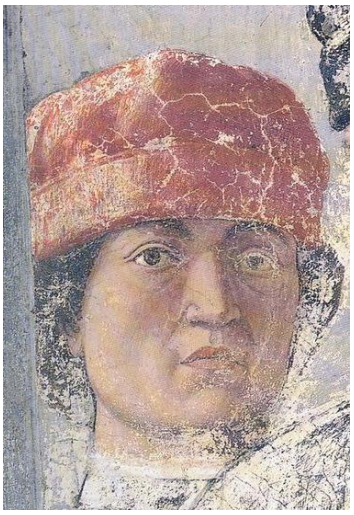

Arckép a padovai freskón

A miniatúrán ábrázolt, lila színű, magas kalap hasonló ahhoz, amilyet Matteo dei Pasti festményén Guarino mester is visel. A Szent Kristóf-freskón látható piros sapka az olasz nemesi viselet része volt, miként az az 1460 körül készült Mantegna-tarokk E-sorozatának *Nemesember* című, V. lapján is látható, ahol ilyen sapkát visel a sólymot tartó nemes ifjú.

1. *Zintilomo V.* A Mantegna-tarokk egyik lapja (c. 1465).
2. Matteo dei Pasti: *Guarino Veronese*. (James Ford Bell Library, University of Minnesota)

A Strabon-kódex második miniatúráján Janus iskolatársa, a pálmafa alatt karba tett kézzel álló Raffaële Zovenzoni (1434–1485) látható, aki üdvözlőverset írt Guarino 1458-ban elkészült fordításához. Mindkét lapon látható a velencei Jacopo Antonio Marcello (1398–1464), akiről 1453-ban Mantegna készített portrét az Anjou René (1409–1480) által alapított, a növekvő holdról (Croissant) elnevezett lovagrend védszentjéről, Szent Móricról szóló kéziratba.

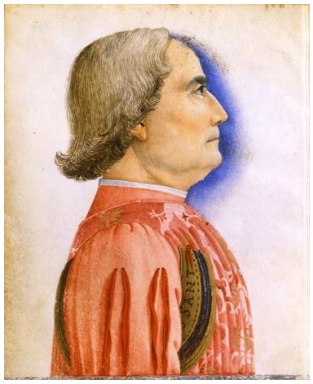
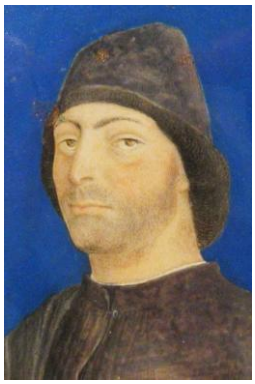

1. Andrea Mantegna: *Jacopo Antonio Marcello = Szent Móric élete és szenvedése.* c. 1453.
(Paris, Bibliothèque de l'Arsenal MS 940, f. 38 v.)
2. Lauro Padovano (?): *Raffaële Zovenzoni*. Miniatúra részlete, tükröztetve.
(Milánó, Biblioteca Trivulziana, Pergamene sciolte, C 56.)
3. Giovanni Bellini: *Raffaële Zovenzoni poeta laureatus* (c.1474), táblakép (32x28 cm)
(Milánó, Pinacoteca del Castello Sforzesco)

A két miniatúrán látható, azonosítható személyek, azaz Jacopo Antonio Marcello, Guarino Veronese Anjou René, valamint Raffaële Zovenzoni arcmásai, mind létező előképek alapján készültek. Elképzelhető tehát, hogy a két képet készítő Bellini felhasználta a Janusról és Galeottóról Mantegna által festett páros portrét is. Ha így volna, úgy a miniatúrán is együtt látható a két barát.

Galeotto Marzio (1427–1497) arca barna volt, haja pedig fekete. Janus egyik epigrammájában azon tréfálkozott, hogy barátjának szuroknál feketébb haja („pice nigrius atra") egyszer csak vörösesre váltott. Janus legjobb barátjáról fennmaradt egy nem sokkal halála előtt készült érem; Vayer Lajos (1913–2001) művészettörténész pedig ifjabb Vitéz János pontificaléjában (1489–1490) felfedezte az idős korában nagyon elhízott Galeotto szembenéző képmását.

1. Janus Pannonius és Galeotto Marzio?
2. *Galeotto Marzio.* Giovanni Pietro da Birego: *Püspökszentelés* (miniatúra részlete)
(Ifj. Vitéz János pontificaléja (1489–1490) Bibliotheca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 501.)
2. *Galeotto Marzio*. 15. század végi érme (19,6 cm)
(Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1/33-4 MC 308. kat. szám)

Janus Pannonius ferrarai tanára, Guarino mester, 1453. február 5-én írt levelében, e szavakkal ajánlotta tanítványát a velencei Francesco Barbarónak: „Ezt a Janust, iskolám növendékét, aki észjárásban, nemzetségére nézve magyar, erkölcseiben olasz, tudományában csodálatos, sőt inkább bámulatos, figyelmedbe ajánlom, fogadd őt tieid közé.” A firenzei Vespasiano Bisticci pedig így írta le az 1458-ban történt első találkozását Janus Pannoniusszal: „Firenzébe érvén, lovakkal és kísérőkkel, én voltam az első ember, kivel szólani akart, hogy összehozzam őt több tudóssal, kikkel beszélni kívánt. Hozzám érvén, violaszínű mente volt rajta, a legtisztességesebb – mihelyt megláttam: »Isten hozta, – mondtam – kegyelmed-e a magyar Janus? (voi siete Giano ungaro?)«, mert a leírás szerint reá véltem ismerni. Alig mondtam volt ezt, nyakamba borult, összecsókolt, s a legfinomabb modorral, melyet valaha láttam, azt mondta, hogy eltaláltam.”

Remélhetőleg egyszer bizonyossággal sikerül majd eltaláltuk, hogy melyik az az ábrázolás, amelyik hitelesen mutatja meg nekünk is a magyar Janust!

Zrednai Vitéz János címere. Ifjabb Plinius-kódex címlapjának hátoldalán.
(Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 141.)

Irodalom:

Du Mège, M. Alexandre: *Notice sur quelques manuscrits de la Bibliothèque d'Albi, et particulièrement sur la première traduction latine de la géographie de Strabon, par Guarini, de Vérone*. = Histoire et Mémoires de l'Académie Royale des Sciences Inscriptions et Belles-lettres de Toulouse, 1834, 271-287.

Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 101. (Guarino levele Francesco Barbarónak)

Vespasiano da Bisticci: *A pécsi püspök. (Janus Pannonius-életrajza.)* Ford. Pulszky Ferenc. = *Az olasz irodalom kincsesháza*. Szerk. Ruzicska Pál. Bev. Báró Villani Lajos. Bp., [1942], 108-112. (A Pulszky Ferenc által használt szövegkiadásban még ez állt: „voi siete già uno Ungaro”; az 1970-es, modern kiadásban pedig már ez: „voi siete Giano ungaro” azaz: kegyelmed-é a magyar Janus?)

Meiss, Millard: *Andrea Mantegna as Illuminator: An Episode in Renaissance Art, Humanism and Diplomacy*. New York, Columbia University Press, 1957.

Vespasiano da Bisticci: *Vescovo di Cinque Chiese di nazione schiavo*. = V. da B.: *Vite di uomi illustri del secolo XV*. Firenze, 1970, III. 45.

Catalogus translationum et commentarium: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries: Annotated Lists and Guides. Ed. Paul Oskar Kristeller and F. Edward Cranz, 2 vols. Washington, D.C.: Catholic University of America, 1971, II, p. 227.

Vayer Lajos: *Galeotto Marzio ismeretlen képmása (Adalék az olasz-magyar humanizmus portré-ikonográfiájához)* = Művészettörténeti Értesítő, 25 (1976), 316-320. Ua. = V. J.: *Témák,*

formák, ideák. Válogatott tanulmányok a festészet, a szobrászat és a grafika művészetének történetéből. Bp., 1988, 111-114.

Lightbown, Ronald: *Andrea Mantegna. With a Complete Catalogue of the Painting, Drawings and Prints*. Oxford, 1986, 398-399.

King, Margaret: *The death of the child Valerio Marcello*. Glasgow, 1994, 316.

Dillon Bussi, Angela:

, Jacometto e Lauro Padovano. = Libri et Documenti Trivulziana, 21/1, 1995, 25-42. (Guarino és Zovenzoni arcképe)

Welch, Evelin: *Art in Renaissance Italy, 1350–1500*. Oxford, 2000, 74-75, 321. (Oxford History of Art) Színesben közli az albii kódex két miniatúráját.

De Nicoló Salmazo, Alberta: *Andrea Mantegna*. Rizzoli / Skira, Ginevra-Milano, 2004.

Mantegna e Padova 1445–1460. Catalogo della mostra (Padova, 16 settembre 2006–14 gennaio 2007) Ed. D. Banzato–A. De Nicolò Salmazo–A. M. Spiazzi. Milano, 2006.

Csillag a holló árnyékában. Bp., 2008.

Kárpáti Gábor, *Janus Pannonius feltételezett sírhelye?* in *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Ed. Jankovits László, Kecskeméti Gábor, Pécs, 1998, 41-49.

„Voi siete Giano ungaro?" (Kegyelmed-é a magyar Janus?) Ikonográfia és arcrekonstrukció. Kárpáti Gábor régész, Kustár Ágnes antropológus, Magyar Lóránt igazságügyi orvos és Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész előadása, valamint *A merész mandulafácska* című epigramma-pályázat díjazott alkotásainak felolvasása Janus Pannonius születésének 575., pécsi püspökké választásának 550. évfordulóján. Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Múzeum, Pécs, Széchenyi tér 12. 2009. június 5-én, péntek délután 5 órától.

Kustár Ágnes, *Janus Pannonius arcrekonstrukciója. Melyik az igazi?* Élet és Tudomány, 51–52. szám, 2009, 1641-1644.

Szentmártoni Szabó Géza, *Talányos arcképek. Kegyelmed-é a magyar Janus?* Élet és Tudomány, 51–52. szám, 2009, 1644-1645.

II. Pál pápa bullája a pécsi sírban és másutt fennmaradt, ép példányának rajza
(*Nagy képes világtörténet*. IV. kötet, III. rész)

„Márványkőben metszett írás kopik, vészhet" Kőbe metszett nevezetes verssorok Ecsedi Báthory István nyírbátori tumbáján

Immár több mint négyszáz esztendeje annak, hogy a nyírbátori református templom belsejében elhelyezték Ecsedi Báthory István (1555–1605) fehér kőből faragott tumbáját. A nagytekintélyű kálvinista főúr, 1605. július 25-én, ecsedi várában halt meg. 1604-ben kelt végrendeletében önmaga így rendelkezett saját temetéséről:

„Annak okáért temessenek éngemet az bátori szentegyházba, ott, azhol én immár Isten segétségéből az sért megcsináltattam. Nagy pompával engemet ne temessenek, csak az én rendem szerént tisztességgel, és csak úgy is, azmint az üdő szenvedi és kívánja, nem szövétnekkel, se keresztet ne varrjanak koporsómra, azmint láttam némelyeknek, pápai bolondság nékem nem kell. Hogy lelkem nyugován az úrban az én Istenemben uramban, az úr Jézsus Kristusban, az igaz Jehova Istenben, testem is nyugodjék az földnek gyomrában, azhonnan vétetett, az ítéletnek napjáig. […] Az én lelkemet az én Istenem testemből kivévén, atyámfia, testámentumos jámbor szolgám, testemet temettessed Bátorban, abban az koporsóban, azmelyet magam csináltattam, és abban a sérben, nem nagy pompával…"[145]

Báthory István özvegye, Homonnay Fruzsina, az először kiküldött temetési meghívókban azt írta, hogy férje „tisztességes temetését, és az bátori templomban ő magától csináltatott, új síribe tételit" szeptember elsejére tűzte ki. A temetést azonban elhalasztották, s végül 1605. október 9-én, Bocskai István fejedelem jelenlétében tartották meg.[146] Hodászi Lukács debreceni püspök mondta felette a tanító jellegű temetési prédikációt, amelynek textusát a 78. zsoltár 6. és 7. verseiből vette.[147] Zólyomi Sámuel füzéri prédikátor *Ézsaiás* könyvének 57. részét idéző, latin nyelvű orációt és epitáfiumot írt a temetésre.[148] Somosújfalvi Péter debreceni rektor egy *Threnos* című latin elégiával, kilenc további szerző pedig a *Lacrymae Musarum* című gyászversfüzérrel tisztelgett az elhunyt előtt.[149] Az itt elsoroltak, a Zólyomi Sámuel által írt epitáfium kivételével, nyomtatásban is megjelentek.

A hatalmas, kőből faragott sírládát, az egyik rajta levő felirat szerint, Báthory István fogadott fia, Somlyai Báthory Gábor (1589–1613) készíttette, még az erdélyi fejedelemmé való megválasztását megelőző esztendők során.[150] A jelképes síremléknek szánt, 1607 körül, vélhetőleg Erdélyben kifaragott tumba fedőlapján két sírvers fogja közre a Báthory-címert:

Insignis pietate, comes et stemmate clarus
Bathoridum Stephanus, dux patriaeque pater,
Quingentos steterat cuius genus amplius annos,
Ereptus terris hac tumulatur humo.
Quem regni proceres lugent, ecclesia deflet,
Ipsaque egenorum languida turba gemit.

---

[145] ECSEDI BÁTHORY István *végrendelete 1603*., bevezetéssel közreadja VADÁSZ Veronika, Szeged, 2002, 26, 59.

[146] SZÁDECZKY Lajos, *Gyászjelentések [Ecsedi Báthori István 1605]*, Történelmi Tár, 1889, 201-204. – SEPSI LACZKÓ Máté, *Lorándffi Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624*, in, *Erdélyi történelmi adatok, 3. kötet*, szerkeszti és kiadja Gróf MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1858, 65: „1605. 9 octobris Báthori István eltemettetik a bátori templomban. Báthori Gáborra száll Ecsed vára. A fejedelem, Bocskai István is ott lőn a temetségen, kijővén Erdélyből minden hadaival."

[147] HODÁSZI Lukács, **[***Halotti beszéd Báthory István felett***]**, Debrecen, 1605. (RMNy 930)

[148] ZÓLYOMI Samuel, *Piis manibus, pie in Christo sopiti, triumphantique Ecclesiae in coelo additi, Illustris Herois ac Spectabilis Domini, Dn. Stephani de Bathor* …, Debrecini, 1605. – ZÓLYOMI Sámuel, *Epitaphium in obitu vere illustris genere piatate, erga deum meritisque in patriam, et ecclesiam Christi Domini Domini Stephani de Bátor …* (*Veszprémi históriás colligatuma*. Kézirat a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában.)

[149] SOMOSOSÚJFALVI Péter, *Threnos de obitu Illustris ac Magnifici Comitis Domini Stephani de Bathor ...,* item: *Lacrymae Musarum*, Debrecini, 1605.

[150] „Perpetuae gratitudinis erga fratri suae optime merito M. D. Gabriel Báthori maestus posuit."

Heu, domus antiquae sobolis viduata nepote
Bathoridum subito sic ruitura cadis.
Sic tu, qui proavos et regum stemmata iactas,
Splendida cuncta, vides, conficit hora brevis!

* * *

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam postrema cito cuilibet hora venit.
Respicit ad nullos Lachesis communis honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet.
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephoebis,
Non a formoso continet ore manus.
Nos stulti longos nobis promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes.

A századok során többen akadtak, akik feljegyezték a tumba négy oldalapjának és peremének prózai, valamint fedelének verses feliratait. Az első közülük a II. Rákóczi Ferenc kíséretében, 1708 januárjában Nyírbátorba érkező Beniczky Gáspár fejedelmi titkár volt, aki naplójába gondosan bemásolta a síremléken látható szövegeket.[151] A feliratgyűjtéssel is foglalatoskodó Bod Péter (1712–1769) pedig mindkét sírverset kiadta *Hungarus tymbaules* című, 1754-ben megjelent könyvében.[152] Weszprémi István debreceni professzor, a magyar orvosok életrajzait megörökítő művének 1787-ben megjelent kötetében ugyancsak szerepel a síremléknek és feliratainak részletes bemutatása.[153] 1809-ben Szirmay Antal (1747–1812) Szatmár vármegyét ismertető munkájában a verseket saját formahű fordításaival együtt közölte, a fedőlapon „napnyugatról" valót két változatban is.[154] Ezek egyike, és a „napkeletről való vers fordítása a következő:

Báthory nagy hírű nemzetség dísze, kegyes gróf
István, a' ki vezér, s a' magyar atyja vala,
A' kinek öt, s több száz esztendőn nemzete tartott,
Földről elvitetett, s teste van e' por alatt.
A' haza, főrendek, szent egyház gyászba kesergik,
A' ki szegény, s nyomorult sorsba van, érte sohajt.
Régi dicső törzsök fia! Nincs maradékod utánad,
Báthory ház szomorú benne, hogy omlasz alá?
Így, te, ki kérkedtél öseidbe, királyi jelekbe,
Mindeneket, láthatd, egy rövid óra leront!

* * *

Mely hamar a' vízen dagadott buborékok enyésznek,
Úgy közelít a' vég óra rohanva felénk.
Semmi különbséget a' halál sorsunkba nem ismér,
Nincs a' nemes régi címnek előtte becsi.
Nem tud az ifjúnak kedvezni, miként az öregnek,
A' szép orca, s ajak semmi se, por, s hamu lesz.

[151] BENICZKY Gáspár *Naplója,* in*, Rákóczi Tár: Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diáriumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához, első kötet*, szerk. THALY Kálmán, Pest, 1866, 93-94.
[152] BOD Péter, *Hungarus tymbaules*, Enyedini, 1764, 73-74.
[153] WESZPRÉMI István, *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, ceenturia tertia, decas I. et II. Tomus IV.*, Viennae, 1787.
[154] SZIRMAY Antal, *Szathmár vármegye' fekvése történetei és polgári esmérete, 1. rész*, Buda, 1809, 104-105.

És mi sok esztendőt, mi magunknak igérve, bolondul
Sok kincset, noha majd másra jut, öszverakunk!

Beniczky Gáspár előbb említett naplója 1866-ban vált ismertté, amikor a *Rákóczi Tár* egyik kötetében megjelent. 1869 decemberében, a *Vasárnapi Újság* hasábjain, Lehoczky Tivadar (1830–1915) ismertette meg az olvasókkal a nyírbátori sírverseket, mellékelve prózai fordításukkal is.[155]

Ecsedi Báthory István tumbájának első tudós ismertetését Leffler Béla (1887–1936) tette közzé az *Archaeologiai Értesítő*ben, 1915-ben.[156] Ő az egyik verset így kommentálta: „A kisebbik táblán egy igazán szép vers van megörökítve, melyről azonban nem tudom, hogy erre az alkalomra készült-e, vagy valahonnan idézik." A gyakorló műfordító Leffler az epigrammát ekként magyarította:

Mily sebesen leapadt hullámzó víznek az árja:
Oly gyorsan jön meg vége kinek-kinek is!
Semmi nagy érdemeket nem vesz figyelembe a Parca,
Ősi nemességre gondja, tekintete nincs!
Nem kímél öreget, deli ifjúnak se kegyelmez,
Szép kecses ajkától nem veszi vissza kezét
És mink balgatagok, várunk sok hosszú időket
Gyűjtünk kincset azért, hogy örökölje utód!

Weszprémi István orvostörténeti könyvét 1970-ben újra kiadták. Ebben a kétnyelvű kiadásban Vida Tivadar műfordításában olvashatóak a síremlék versei.[157] Egy 1959-ben megjelent, Nyírbátort bemutató könyvecske pedig közölte a síremlék összes feliratát és magyar fordításukat is.[158] Ezen feliratokat legutóbb 1987-ben közölték, mégpedig Magyarország műemléki topográfiájának Szabolcs-Szatmár megye műemlékeit bemutató XI. kötetében.[159]

Czegei Wass György naplójában, az 1681. szeptember 30-áról szóló feljegyzésben, elragadtatva írt a nyírbátori templomról, amelyet Thököly Ferenccel együtt tekintett meg: „szállottuk meg Ecsed várát. Eodem voltam urunkkal őnagyságával együtt az bátori templomban, melynél szebb templomot soha életemben nem láttam; nem is hiszem, hogy nagy darab földön csinálásra nézve mása légyen; az Báthori Miklós testit is láttam abban az templomban."[160]

A nyírbátori református templomot bemutató könyvekben főként az 1479-ben, a Kenyérmezőn diadalmaskodó Báthory István (1435–1493) erdélyi vajda vörösmárvány síremléke szerepel. Ecsedi Báthory István tumbáját a művészettörténészek csekély értékűnek tartják. Az irodalomtörténet azonban nagyra becsüli a személyt, akinek emlékére a sírláda készült. A református egyház nagy pártfogója volt ez a Báthory István, akinek irodalmi értékű vallásos elmélkedései kéziratban maradtak fönn.[161] Ecsed nagyhatalmú ura Balassi Bálinttal is baráti kapcsolatban volt.

---

[155] LEHOCZKY Tivadar, *Még néhány szó a nyírbátori templomról*, Vasárnapi Újság, Pest, 1869. december 26., 52. szám, 714.
[156] LEFFLER Béla, *A nyírbátori ref. templom*, Archaeologiai Értesítő, 1915, 261-287.
[157] WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz I. és II. tized*, Fordította VIDA Tivadar, Bp., 1970, 187-193.
[158] ENTZ Géza – SZALONTAI Barnabás, *Nyírbátor*, Bp., 1959, 49-51, 55-59. (A feliratok szövege fordításukkal.)
[159] *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II.* Szerk. ENTZ Géza. Bp., 1987, 147-148.
[160] *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 3. Kötet*, Bp., 1896, 18. – A templom kriptájában nyugvó Ecsedi Báthory Miklós (?–1584) országbíró Ecsedi Báthory István nagybátyja volt.
[161] ECSEDI BÁTHORY István *meditációi*, sajtó alá rendezte ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin, Bp.,–Szeged 1984. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8.)

A tumba mindeddig észre nem vett irodalmi érdekességet hordoz magán. A fedőlap kisebbik tábláján olvasható, a már Leffler Béla által is szépnek értékelt epigramma ugyanis nem más, mint Janus Pannonius két elégiájából vett, négy-négy sornyi, szószerinti idézet! A sírvers 1–2. és a 7–8. verssorai, egy szórendi cserétől eltekintve, a *Threnos in Racacinum cubicularium* című elégia 35–38. verssoraival egyeznek meg:[162]

Quam cito bullatae, pluvius tumor interit, undae,
Tam postrema cito cuilibet hora venit.
Nos longos nobis, stulti, promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes;[163]

A sírvers 3–6 verssorai pedig a *De morte Andreolae, Nicolai V. pontificis Romani et Philippi cardinalis Bononiensis matris* című elégia 5–8. verssoraival azonosak:[164]

Respicit ad nullos, *Lachesis* communis, honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet,
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephebis,
Non a formoso continet ore manus.[165]

A kálvinista főúr sírján tehát egy kocsihajtót és egy római pápa anyját elsirató elégia kontaminációja olvasható! A kompilátor személyét Báthory István prédikátorai körében sejtjük fellelni. A síremlék oldalaira és fedőlapjára metszett feliratokat vélhetőleg Hodászi Lukács nagyecsedi református prédikátor, majd debreceni püspök szövegezte meg. Erről a tudós prédikátorról méltán feltételezhető, hogy ő szedte egybe a Janus Pannonius-verssorokat tartalmazó sírverset.

Feltevésünket igazolni látszik az a debreceni Déri Múzeumban, egy példányban fennmaradt, fentebb már említett, Debrecenben kinyomtatott halotti beszéd, amelyet Hodászi Lukács mondott el Ecsedi Báthory István felett.[166] A püspök a textust a Zsoltárok könyvéből vette: „*Prédikáció, mely az 82. psalmusnak hatodik és hetedik verseiből rendeltetett*. 6. Én mondottam, istenek vagytok, és ti mindnyájan az felséges Istennek fiai. 7. Mindazonáltal, mint az emberek, meghaltok, és mint egy az fejedelmek közül, elestek.” A prédikáció több latin versrészlettel és azok szabad fordításával van mindenütt megtűzdelve. Kecskeméti Gábor figyelt fel először az ebben a temetési beszédben megbúvó, kétszer két soros Janus Pannonius-idézetre.[167] Hodászi prédikációjában ugyanis ez olvasható:[168]

---

[162] IANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia. Pars I*. [ed. Samuel TELEKI, Alexander KOVÁSZNAI], Trajecti ad Rhenum, 1784, 348. (*Elegiarum libri* I, *Elegia* XV.) – Reprint, Bp., 2002.

[163] *Siratóének Racacinusról, kisinasáról,* PALOJTAY Béla műfordítása, in, JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata, közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1987, 280-281:
Mint pocsolyában szétpukkan zápor buboréka,
Ránk tör végóránk éppen ilyen hevesen.
Sok-sok hosszú évben bízunk ostoba fővel,
Gyűjtünk s másra marad mind, amit összeszedünk.

[164] IANUS PANNONIUS, *Poemata …,* Trajecti ad Rhenum, 1784, 360-361. (*Elegiarum libri* II, *Elegia* II.)

[165] *Andreolának, V. Miklós pápa és Fülöp bolognai kardinális anyjának halálára,* CSORBA Győző műfordítása, in, JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, …, Bp., 1987, 276-277:
Mert ugyanúgy nem néz senkit meg semmit a Párka,
Ősi nemesség, rang: megveti ő ezeket.
Nem kíméli a vént, és nem kíméli az ifjút,
S a gyönyörű arctól sem veszi vissza kezét.

[166] KISS Sándor, *Egy egyetlen példányban fennmaradt debreceni nyomtatvány*, in, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1948–1956, 105-110.

[167] KECSKEMÉTI Gábor, *Ismeretlen Janus-fordítás a XVII. század első évt*izedéből, *in Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. Születésnapjára*, közreadja a Rebakucs, Bp., 2001. június 13, 13-15.

„Bizonyára az ember csak rébzetben[169] jár, bizonyára héában szorgalmatoskodik, gyűt, és nem tudja, ki foglalja magának. Nagy hamar elmúlik az élet, mint ám az esőben való buborék, azmint Pannonius mondja:

Eleg. 8. *Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,*
Tam postrema cito cuilibet hora venit.

Mely hamar az esőben való buborék elmúlik, ilyen hirtelen kinek utolsó órája eljű. Így hát mind másé lészen, azmit ember nagy szorgalmatossággal keresett, és igen keveset gyönyörködhetnek benne, mint amaz bolond gazdag, azkiről emlékezik Christus urunk Luc. 12. […] Így vagyon, úgymond, azki magának kincset gyűt, ez nem kazdag Istenben. De nagy részéből mind így járnak az emberek, azmint ugyan az előbbi megnevezett helyen mondja Pannonius:

Nos longos nobis stulti promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes.

Mi bolond emberek, magunknak hosszú esztendőket ígérünk, és az másnak maradandó kincset igen gyűtünk."

Hodászi Lukács, a könyv margójára írva, a 8. számú elégiát nevezte meg forrássaként. Bizonyára Zsámboky János 1569-ben, Bécsben megjelent Janus Pannonius-kiadását használta, ahol a Racacinus halálára írt elégia valóban a 8-as számú, s tíz lappal előbb az *Andreola-elégia* is fellapozható.[170] Hodászi temetési beszédének legvégén Ovidius idézettel (*Metamorphoses*, XIII, 140-141) tért ki az elhunyt méltatására:[171] „De, hogy ezeket elhagyjam, közelebb való dolgokat is találunk őnagyságában, azmelyekért méltóbb dicséretet érdemel, mert atyákkal, anyákkal és nagy nemzetségekkel méltán ember nem dicsekedhetik, azmint az poéta mondja. *Nam genus et proavos et quae non fecimus ipsi, / Vix ea nostra [voco] etc.* Azaz, mind nemzetségemet, mind régi eleimet, s azmelyeket nem én cselekedtem, nem mondom enyimnek, etc." Ezek a gondolatok a tumba fedőlapjának Ecsedi Báthory Istvánról szóló, másik epigrammájával mutatnak rokonságot.

A református prédikátorok bizonnyal meghallgatták, vagy elolvasták társaik temetéseken elmondott gyászbeszédeit. Ezzel magyarázható, hogy a Racacinust elsiratő elégia Hodászi által idézett 35–36. sora és azok magyar fordítása a továbbiakban is fel-felbukkan a XVII. századi prédikációs irodalomban. Kecskeméti Gábor volt az, aki ezeket a felbukkanásokat nyomon követte, s kimutatta, hogy azok Hodászira mennek vissza.[172] Nagyrészt az ő eredményeit hasznosítva szemlézzük ezeket.

Kaposi Borbély István református prédikátor a fiatalon elhunyt Nyári Ferenc felett 1622. október 9-én, Királyhelmecen elmondott temetési beszédében idézte a sorpárt.[173] A prédikátor saját fordítást is fűzött az idézethez: „Mint ama záporesőbe való vizi buborík azmely hertelenséggel elmúlik, oly hertelen eljő az embereknek életeknek utolsó órája."[174] Foktövi János (1566–1619 után) református lelkész, *Homo bulla: azaz az embör buborík.*

---

[168] HODÁSZI Lukács, *Halotti beszéd Báthori István felett*, Debrecen, 1605, A4v–B1r. (OSzK, FM2/2025)
[169] rébzet = látomás, rémkép. A rébzik, azaz sejlik, rémlik jelentésű ige származéka. MTSZ, III., Bp., 1976, 355.
[170] IANI PANNONII *Opera*, ed. Ioannes SAMBUCUS, Viennae Austriae, 1569, 97b-98b: *Andreola*; 106a-109b: *Racacinus.*
[171] A beszéd Ecsedi Báthory István személyére vonatkozó, befejező részét lásd: RMKT XVII, 1. kötet, 576-577.
[172] KECSKEMÉTI Gábor, *Ismeretlen Janus-fordítás a XVII. század első évtizedéből,* in *Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. Születésnapjára*, közreadja a Rebakucs, Bp., 2001. június 13, 13-15.
[173] *Négy szép halottas prédikációk, melyek prédikáltattak az tekintetes és nagyságos úrfinak Bedegy Nyari Ferencznek…*, Bártfa, 1624. (RMNy, 1296). Idézi: BÁN Imre, *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány,* in *Janus Pannonius. Tanulmányok,* szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975, 498-499.
[174] Helyesbítve idézi Kecskeméti Gábor i. m. 13.

Janus Pannonius címmel és latin idézettel, ugyancsak ezt a két sort tartotta érdemesnek magyarra fordítani:

Möly hamar az buborík elmúlik esős időben,
Végső s utolsó órád így múlik embör hamar.[175]

Azt követően, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem felesége, Károlyi Zsuzsanna, 1622. május 13-án Kolozsvárott meghalt, több színhelyen és több hónapig mentek végbe temetésének szertartásai. Az elhangzott halotti prédikációk, classisokba osztva, 1624-ben Gyulafehérvárott nyomtatásban is megjelentek. A *Secunda classis, nyolcadik pédikáció*t Váradi István bodrogkeresztúri lelkész, a temetés után harmad nappal, 1622. július 3-án mondta el.[176] Nála is felbukkan a Hodászitól átvett idézet: „Némelyek, gondolkodván az emberi életnek hamar elmúlandó voltáról, az vízen való buborékhoz hasonlították azt, mint az Pannonius elegia 8. *Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae. Tam postrema cito cui libet hora venit*."

A vízi buborék érzékletes képe a régi magyar versekben is megjelenik. György deák „Bizonytalan voltát világ állapotjának" kezdetű, a „Szamos vize folytában", 1593-ban szerzett énekének első három strófája, mintha Janus Pannonius sorait visszhangozná:[177]

Bizonytalan voltát világ állapotjának
Változását látjuk, ím, minden állatoknak,
Kik ma egészségben vagynak, holnap esnek
torkában az halálnak.

Ne örüljön senki, bátor, gazdagságának,
Ékes termetének és szép ifjúságának,
Friss öltözetinek, aranynak, ezüstnek,
mert azok mind elmúlnak.

Vízi buborékhoz mi életünk hasonló,
Mezei virággal egyszersmind elmúlandó,
Nincsen ez világon oly erős alkotván,
ki lehessen állandó. ….

A tévesen Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonított, valójában Kornis Zsigmond (1578–1648) által 1629-ben írt,[178] *Tintinnabulum tripudiantium*[179] című, a szerencse állhatatlanságáról szóló vers 63. és 93. strófájában is hasonló megfogalmazást találunk:[180]

Mint **vízi buborék**, ezek elmúltanak,
Mint mezei virág, mind elhervadtanak,
Mint kéményből jütt füst, mind eloszlottanak,
Mert nincsen állandó marhája világnak.

---

[175] RMKT XVII/8, 174. (51. szám)

[176] *Exequiae principales, azaz halotti pompa, mellyel … Károlyi Zsuzsánnának … földben takaríttatásakor utolsó tisztesség tétetett 1622. esztendőben, májusban, júniusban és júliusban,* Gyulafehérvár, 1624, 252-253. (RMNy, 1306.)

[177] DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése*, ItK, 1916, 317-319. – *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, direction Iván HORVÁTH, Paris, 1992, 84. (182. szám)

[178] PAPP Balázs, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzőségéhez*, ItK, 110(2006), 585-590.

[179] *Tintinnabulum tripudiantium, azaz a földi részeg szerencsének és dicsőségnek állhatatlan lakodalmában tombolók jóra intő csengettyűje…*, Pozsony, 1636. (RMNy 1658)

[180] A vers kezdete: „Mit halássz utánam, te orcátlan világ." Lásd: RMKT XVII/2, Bp., 1962, 133-172.

\- -
Hasonló az élet téli verőfényhez,
Vízi buborékhoz és kristályüveghez,
Szalma tűz lángjához, s romlandó cseréphez
Estvéli árnyékhoz, egynapi vendéghez.

Petrőczy Kata Sidónia epigrammájában a múlandó szerencséhez fűződik a buborék képzete:[181]

Állhatatlanságba állandó szerencse,
Keseredett szívek rettentő bilincse,
Kinek elmúlandó java s minden kincse,
Mint **vízi buborík**, akárki tekintse.

Előjön a *Valedictio Barbarae Wesselényi a charissima matre, Anna Lonyai* 2. strófájában:[182]

Élete embernek egészen változó,
Mezei virához mindenben hasonló,
Vízi buborékkal hamar elmúlandó,
Semmi dolgaiban nem lehet állandó.

Jean Jacques Boissard 1588-ban kiadott emblémás könyvében, a *Homo bulla*, azaz az *Ember buborék* című metszet alá a következő epigrammát iktatta:[183]

Fluxa quidem, et vana in nostra sunt omnia vita:
E Lachesis pendent omnia nostra colu.
Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam cito certa obitus cuilibet hora venit.

Minden hasztalan és ingó bizonyára a létben:
Lachesis guzsalyán foszlik ügyünk minekünk.
Mely gyorsan szétpukkad pocsolyán zápor buboréka,
Oly hamar, ez bizonyos, bárkit elér a halál.

A vers harmadik és negyedik sora Janus Pannonius *Racacinus-elégiá*jából kiemelt idézet, mégpedig 35. sor teljes, a 36. részbeni átvételével. Lehetséges tehát, hogy a vízi buborék hasonlata nem Janus elégiájából, hanem ebből az epigrammából került a bemutatott magyar énekekbe.

[181] RMKT XVII/16, Bp., 2000, 399. (116. szám)
[182] JANKOVICS József, *Kemény János versei és halálával kapcsolatos alkalmi költemények*, ItK, 1985, 113.
[183] *Ad Ioannem Pleierum Salisburgensem,* in, Iani Iacobi BOISSARDI Vesuntini *Emblematum liber*, Metis, 1588, 23. (saját fordításunk) – Az emblémára és az alája írt epigrammára Orlovszky Géza hívta fel a figyelmemet.

Visszatérve Hodászi Lukács prédikációjára, érdekesnek találjuk, hogy csupán négy sort idézett Janus Pannoniustól, mégpedig a Racaninust elsirató elégiából. Felmerül a kérdés, hogy a további négy verssort, amely az *Andreola-elégiá*ból való, vajon miért nem idézte ugyanott, ha ő hozta létre a belőlük kiemelt, nyolc soros kontaminációt? Nem tudjuk erre a választ. Azt viszont érdemes megjegyeznünk, hogy az *Andreola-elégia*, miután Beatus Rhenanus 1518-ban Bázelban kiadta, a legismertebb Janus-versek egyike lett.[184] Azt pedig Mayer Gyula tanulmányából lehet tudni, hogy e gyászelégia első 14 verssora névtelenül, egy kis antológiába helyezve, már az ősnyomtatvány korszakban többször megjelent.[185]

Az *Andreola-elégia* elejének 8 sornyi részlete a XVI. században igen érdekes összefüggésben vált széles körben ismeretessé. Martial d'Auvergne (1430 k.–1508), humanista nevén Martialis Arvernus, francia költő a párizsi bíróság ügyésze volt. *Arrêts d'Amour,* azaz *Szerelmi ítéletek* című művében egy elképzelt szerelmi törvényszék 51 döntését írja le jegyzőkönyv formájában. Ebben a furcsa keretben, szimbolikus nevek mögé rejtve, megtörtént szerelmi eseteket, nyakatekerten kiagyalt helyzeteket ad elő, annak érdekében, hogy a szerelmi bíróság minél szórakoztatóbb módon ítélkezhessék. Modern kiadása Párizsban jelent meg, 1951-ben[186]

Martial d'Auvergne lovagkort tréfásan felidéző könyve talán a feledés homályába veszett volna, ha a XVI. században kézbe nem veszi egy lyoni ügyvéd, egy bizonyos Benoît de Court (1472–1533), humanista nevén Benedictus Curtius Symphorianus, aki annyira komolyan vette a benne foglaltakat, hogy egy hatalmas antológiát szedegetett össze az ítéletek indoklásaihoz. A görög-római klasszikusoktól egészen a kortárs humanistákig terjedt ki a gyűjtőköre. Az eredeti francia szövegbe tűzdelt idézetsorokkal kibővített könyvet, *Aresta amorum* címmel, nyomtatásban is kiadta 1533-ban, Lyonban.[187] Nálunk Ráth-Végh István fedezte fel ezt a meglehetősen furcsa kiadványt, s írt róla mulattató esszét.[188]

Az *Aresta amorum* XXXIIII. szerelmi ítélete egy olyan esetről szól, amelyben egy hölgy és egy férfi örökösei a bírák elé idézik Halált, hogy visszapereljék tőle a két elhunytat; először a hölgyet, majd pedig az utána való bánatába belehalt férfit. Céljuk az, hogy méltóképp elbúcsúzhassanak tőlük, sőt festményt is készíttessenek legalább a hölgyről. A Halál azonban elhárítja magától a velük való kivételezést.[189] A Benoît de Court által ehhez az ítélethez kapcsolt antológiában, a Halál hatalmáról szóló sok idézet egyike az a Janus Pannonius nevével együtt közölt, nyolc soros versrészlet, amely a költő *De morte Andreolae* című elégiájának 5-12 sorait tartalmazza:[190]

Ianus Pannonius:
Respicit ad nullos Lachesis communis honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet.
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephebis,
Non a formoso continet ore manus,
Nulla fugat virtus indevitabile letum,
Non coacervatas mors reveretur opes,
Nec scit conspicuos gemmata veste tyrannos,
Nec regum matres, nec trepidare ducum.[191]

---

[184] CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*, Bp., 22, 57.
[185] MAYER Gyula, *Janus Andreola-epitáfiumának szöveghagyománya* in, *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1996, 55-62.
[186] Martial d'AUVERGNE, *Les arrêts d'amour,* éd. Jean Rychner, Paris, 1951, 273.
[187] *Aresta amorum,* cum erudita Benedicti Curtii Symphoriani explanatione, Lugduni, 1533.
[188] RÁTH-VÉGH István, *Szerelem, házasság*, Bp., 1963, 116-122.
[189] *Le XXXIIII. Arest*, in, *Aresta amorum* ... Lugduni, 1533, 235-246.
[190] *Aresta amorum* ... Lugduni, 1533, 238-239.
[191] *Andreolának, V. Miklós pápa és Fülöp bolognai kardinális anyjának halálára*, CSORBA Győző fordítása, in, JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, …, Bp., 1987, 276-277:

Az idézett részlet első négy sora éppen ugyanaz, amely Báthory István tumbáján is olvasható. Az *Aresta amorum* rendkívül népszerű lett, s 1533 és 1731 között 25 kiadást ért meg, méghozzá négy különböző nyelven. Nos nem lehetetlen, hogy e sok kiadás közül valamelyik Magyarországra is eljuthatott.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nyírbátori sírvers ügyes kompilátora, bárki is volt, a XVII. század elején létrehozott egy hamis, jóllehet verssoraiban valódi Janus-epigrammát, Szirmay Antal pedig 1809-ben tudtán kívül vált az első Janus Pannonius-műfordítóvá.

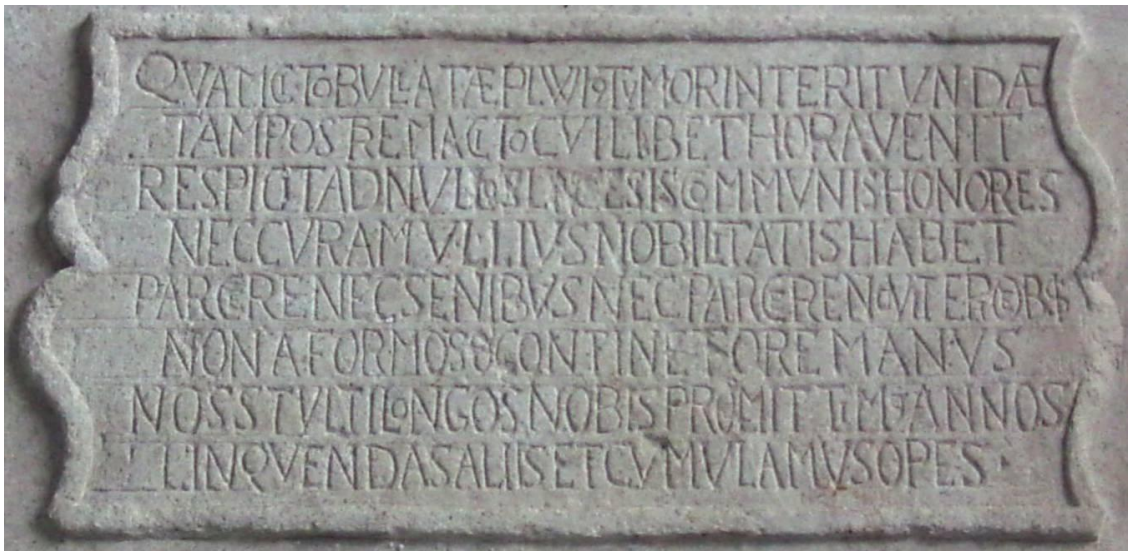

Mert ugyanúgy nem néz senkit meg semmit a Párka,
Ősi nemesség, rang: megveti ő ezeket.
Nem kíméli a vént, és nem kíméli az ifjút,
S a gyönyörű arctól sem veszi vissza kezét
Nincs oly erény, mely a biztos sírtól megmenekíthet,
Kincsek halmaira sem hederít a halál.
Nem torpan meg a zsarnok díszes göncei láttán,
Sem fejedelmek, sem hercegek anyja előtt.

„Romulidae Cannas", avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője

A magyarországi Janus Pannonius-filológiában több száz esztendőn át folyt a vita az I. Ulászló epitáfiumaként ismert, s a költőnek tulajdonított, „Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi" kezdetű epigramma hitelességéről. A lavinát Szilágyi Benjámin István református prédikátor indította el Iktári Bethlen Péter 1646. október 21-én tartott temetése alkalmából írt latin nyelvű, nyomtatásban is megjelent halotti orációjával, amelyben indoklás nélkül kijelentette, hogy a nevezett epigramma Janus Pannonius szerzeménye.[192] Szilágyi valójában arra figyelt fel, hogy ezt az epitáfiumot őt megelőzően már sok könyvben idézték, mint a hitszegés intő példáját. A XVI. század vége felé felbukkanó epigramma eleinte a protestánsok számára volt vonzó az idézésre, hiszen a pápát és a katolikus egyházat tüntette fel rossz színben. Később már a nemzetközi szerződéseket szemléltető politikai irodalom is bevette a verset példatárába, hiszen erkölcsileg mérlegelendő kérdés volt, hogy a keresztyének számára a pogány törökökkel kötött frigy megtartása vajon mennyire kötelező. Hihetetlenül sokszor idézték és idézik Ulászló fiktív epitáfiumát egészen a mai napig. Magyarországon kívül azonban soha senki nem vetette fel, hogy a vers szerzője Janus Pannonius volna.

Szilágyi Benjámin István ötlete, hogy Janusban keresse az epitáfium szerzőjét, bizonyára azoknak a gúnyoros epigrammáknak volt köszönhető, amelyeket valóban a jeles költő írt a vele egy időben élt római pápák viselt dolgairól. Szilágyi felvetése nálunk követőkre is talált, főként a reformátusok körében. 1659-ben a puritán eszméket hirdető Medgyesi Pál (1605–1663),[193] majd 1674-ben a sok üldöztetést elszenvedett Szőnyi Nagy István (1633–1709) már magyar fordítással is megfejelve terjesztette tovább ezt a légből kapott attribúciót.[194] Az epitáfium annyira elhíresült, hogy nagyszámú magyar fordítása született napjainkig.

Teleki Sámuel és Kovásznai Sándor 1784-ben, Janus Pannonius műveinek utrechti összkiadásában, jóllehet kételyekkel, de kiadta a kötet függelékében az ominózus verset.[195] A magyar szakirodalomban ez indította el a pró és kontra érvek hosszú sorát. A költő epigrammáinak 2006-ban megjelent kritikai kiadásában a szerkesztők úgy döntöttek, hogy nem közlik ezt az epigrammát még a kétes hitelűek között sem.[196] Jól tették.

Négy esztendővel ezelőtt sikerült megtalálnom az epigramma közismertnél hitelesebb és bővebb szövegét és annak valódi szerzőjét, a lausitzi Christophorus Manliust. 2007. április 4-én, a római *Megalesia* ünnepén, a *ReBaKuCs*-ban közöltem kollégáimmal ezt a felfedezést.

A Christoph Männchen néven született szerző (Görlitz, 1546. február 16. – Prága, 1575. október 12.) életéről és munkásságáról kevés adat maradt fenn.[197] Epigrammáinak csak a fele jelent meg életében.[198] Mindössze a Lausitz történetéről szóló nagy munkája az, amiért számon tartják.[199] Költői műveit azonban nagyra értékelte az egy nemzedékkel később élt

---

[192] SZILÁGYI Benjámin István, *Fatalis periodus seu funebris oratio*. = *Temetési pompa*, Várad, 1646, 25. (RMNy 2160)

[193] MEDGYESI Pál, *Joseph romlása,* Sárospatak, 1659. (RMK I. 948.)

[194] SZŐNYI NAGY ISTVÁN, *Martyrok koronája. VIII. rész*, Kolozsvár, 1674. (RMK I. 1180)

[195] JANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia. Pars I.* [Ed. Teleki Samuel, Kovásznai Alexander], Trajecti ad Rhenum, 1784, 689-691. – Reprint: Budapest, 2002.

[196] Iani PANNONII *Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata*. Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK. Bp., 2006.

[197] Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künst,. Band 1,.* Halle–Leipzig, 1732–1754, 975-976; *Deutsches Literatur-Lexikon: biographisch-bibliographisches Handbuch, Bd. 10,* begr. von Wilhelm KOSCH. Hrsg. von Heinz RUPP (Mittelalter) und Ludwig LANG (Neuzeit). Bern, 1986, 306-307.

[198] Christophorus MANLIUS, *Epigrammatum liber*, Pragae, [post 1572.]

[199] *Commentariorum rerum Lusaticarum libri VII*. Lipsiae, 1719.

Janus Gruterus (1560–1627) heidelbergi polihisztor, aki 1612-ben sajtó alá rendezett hat kötetes antológiájában, amely a német neolatin költők műveit tartalmazta, kiadta Manlius összes fellelhető költeményét, köztük az Ulászló-epitáfium eredeti változatát is.[200] Erre bukkantam én rá kutatásaim során. Nagy meglepetésemre az epigramma nem négy, hanem nyolc sorból állt, és a „Romulidae **Carrhas**" szavakkal kezdődött az eddig ismert „Romulidae Cannas" helyett. Nem volt nehéz belátni, hogy Carrhae említése mellett nemcsak a lectio difficilior textológiai érve szól, hanem a történelmi párhuzam is így erőteljesebb.

A mezopotámiai Carrhae mellett, Kr.e. 53. június 9-én szenvedett súlyos vereséget az expedíciós római sereg Surena parthus hadától. A fővezért, Marcus Licinius Crassust (Kr.e. 114 – Kr.e. 53) az ütközet után meggyilkolták. A bulgárai Várna mellett 1444. november 10-én szenvedett súlyos vereséget II. Murád szultán török hadától az expedíciós magyar sereg. Ekkor I. Ulászló magyar király is elesett az ütközetben.

Manlius versének átvevője az eredeti nyolcból elhagyott négy sort, és Carrhae nevét a pun háborúkból ismert városnévre változtatta. Az apuliai Cannae városka arról nevezetes, hogy Kr.e. 216. május 21-én ott szenvedett súlyos vereséget a két konzul, Paulus Aemylius és C. Terentius Varro római serege Hannibál expedíciós pun hadától.

A nagy utóéletet megélő epitáfium először 1585-ben bukkant fel átalakított formájában.[201] Számunkra ez a számtalanszor idézett epitáfium elsősorban Janus Pannoniust érintő vonulata miatt volt mindeddig érdekes. Véglegesen kiderülvén a vers valódi szerzője, a kérdés immár másodlagossá vált. Úgy véltem tehát, hogy az ál-Janus-epigramma tudománytörténeti érdekességét leginkább úgy tudom érzékeltetni, ha időrendben haladva, minél nagyobb merítésben összeszedegetem az epitáfium különböző előfordulásait. Ezért csatolom e rövid ismertetés után az elmúlt évek gyűjtögető munkája során jelentősen kibővült adattáramat.

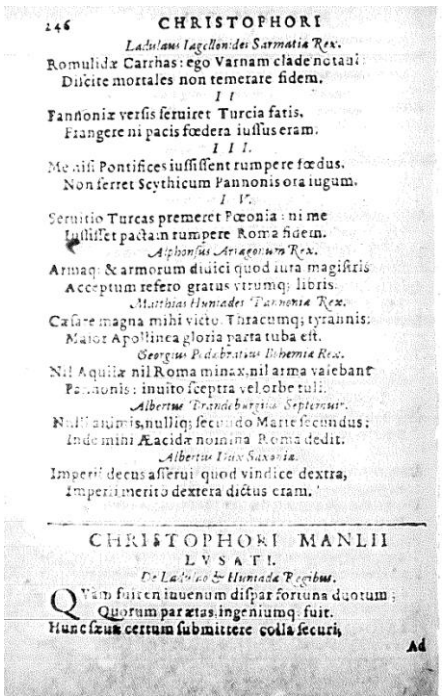

246 CHRISTOPHORI

Ladislaus Iagellonides Sarmatiæ Rex.

Romulidæ Carrhas: ego Varnam clade notaui:
Discite mortales non temerare fidem.

I I

Pannoniæ versis seruiret Turcia fatis,
Frangere ni pacis fœdera iussus eram.

I I I.

Me nisi Pontifices iussissent rumpere fœdus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora iugum.

I V.

Seruitio Turcas premeret Fœonia: ni me
Iussisset pactam rumpere Roma fidem.

Alphonsus Aragonum Rex.

Armaq; & armorum diuici quod iura magistris
Acceptum refero gratus vtrumq; libris.

Matthias Huniades Pannoniæ Rex.

Cæsare magna mihi victo Thracumq; tyrannis:
Maior Apollinea gloria parta tuba est.

Georgius Podebratius Bohemiæ Rex.

Nil Aquilæ nil Roma minax, nil arma valebant
Pannonis: inuito sceptra vel orbe tuli.

Albertus Brandeburgius Septemuir.

Nulli animis, nulliq; secundo Marte secundus:
Inde mihi Æacidæ nomina Roma dedit.

Albertus Dux Saxoniæ.

Imperii decus asserui quod vindice dextra,
Imperii merito dextera dictus eram.

CHRISTOPHORI MANLII
LVSATI.

De Ladislao & Huniade Regibus.

QVam fuit en iuuenum dispar fortuna duorum;
Quorum par ætas, ingeniumq; fuit.
Hunc suus certum submittere colla securi,

Ad

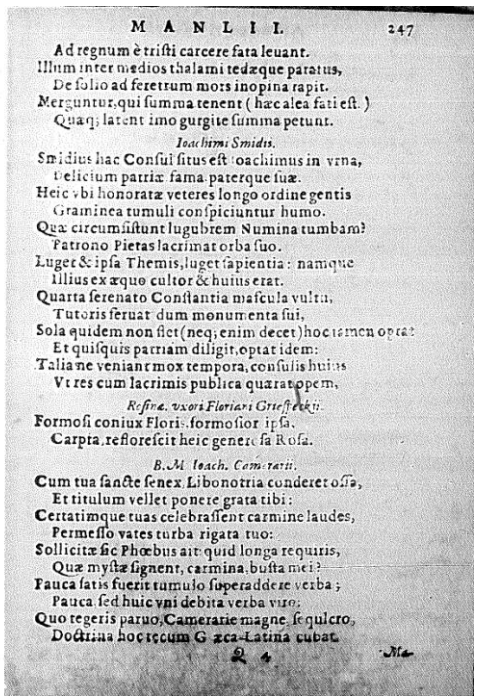

MANLII. 247

Ad regnum è tristi carcere fata leuant.
Illum inter medios thalami tedæque paratus,
De folio ad feretrum mors inopina rapit.
Merguntur, qui summa tenent (hæc alea fati est.)
Quaq; latent imo gurgite summa petunt.

Ioachimi Smidii.

Smidius hac Consul situs est Ioachimus in vrna,
Delicium patriæ fama paterque suæ.
Heic vbi honoratæ veteres longo ordine gentis
Graminea tumuli conspiciuntur humo.
Quæ circumsistunt lugubrem Numina tumbam?
Patrono Pietas lacrimat orba suo.
Luget & ipsa Themis, luget sapientia: namque
Illius ex æquo cultor & huius erat.
Quarta ferenato Constantia mascula vultu,
Tutoris seruat dum monumenta sui,
Sola quidem non flet (neq; enim decet) hoc tamen optat
Et quisquis patriam diligit, optat idem:
Talia ne veniant mox tempora, consulis huius
Vt res cum lacrimis publica quærat opem.

Reginæ, uxori Floriani Griesteckii.

Formosi coniux Floris formosior ipsa,
Carpta, reflorescit heic genere sa Rosa.

B. M. Ioach. Camerarii.

Cum tua sancte senex Libonotria conderet ossa,
Et titulum vellet ponere grata tibi:
Certatimque tuas celebrassent carmine laudes,
Permesso vates turba rigata tuo:
Sollicitæ sic Phœbus ait quid longa requiris,
Quæ mystæ signent, carmina, busta mei?
Pauca satis fuerit tumulo superaddere verba;
Pauca sed huic vni debita verba viro:
Quo tegeris paruo, Camerarie magne, sepulcro,
Doctrina hoc tecum Græca Latina cubat.

Q 4 Ma-

[200] *Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium*. Collectore A[ntverpiano] F[ilio] G[aulteri] G[ruteri]. Pars 4. Francofurti, sumptibus Iacobi Fischeri, 1612, 246.

[201] Henricus Ranzovius, *Exempla, quibus astrologicae scientiae certitudo, doctissimorum cum veterum, tum recentiorum auctoritate astruitur*; Tertia editio, Coloniae, 1585, 184.

„Romulidae Cannas”, avagy egy ál Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője

ADATTÁR

Manlius (Männchen) Christophorus (Görlitz, 1546. február 26. – Prága, 1575. október 12.) *Ladislaus Iagellonides Sarmatiae Rex. = Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium*. Collectore A[ntverpiano] F[ilio] G[aulteri] G[ruteri]. Pars 4. Francofurti, sumptibus Iacobi Fischeri, 1612, 246.

CHRISTOPHORI MANLII LUSATI
Ladislaus Iagellonides Sarmatiae Rex

Romulidae Carrhas: ego Varnam clade notavi
Discite mortales non temerare fidem.
I I.
Pannoniae versis serviret Turcia fatis,
Frangere ni pacis foedera iussus eram.
I I I.
Me nisi Pontifices iussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora iugum.
I V.
Servitio Turcas premeret Poeonia ni me
Iussisset pactam rumpere Roma fidem.

A rómaiak Carrhaet, én Várnát tettem ismertté vesztemmel. Értsétek meg halandók, hogy meg ne gyalázzátok az esküt. II. Fordított végzetben Pannoniának szolgálna Törökország, ha nem parancsolták volna nekem, hogy megszegjem a békeszerződéseket. III. Ha a főpapok nem parancsolták volna nekem, hogy a szerződést megszegjem, a pannon vidék ma nem viselne szkíta igát. IV. Szolgaságba vethette volna Paeonia (= Pannonia) a törököket, ha nekem nem parancsolta volna Róma, hogy a szerződést megszegjem.

Carrhae: i.e. 53. június 9-én, e mezopotámiai város mellett szenvedett súlyos vereséget az expedíciós római sereg Surena parthus hadától. A fővezért, Marcus Licinius Crassust (i.e. 114 – i.e. 53) az ütközet után meggyilkolták.

Várna: 1444. november 10-én, e bulgáriai város mellett szenvedett súlyos vereséget az expedíciós magyar sereg szenved II. Murád szultán török hadától. I. Ulászló király elesik az ütközetben.

Cannae: i.e. 216. május 21-én, ezen apuliai városka mellett szenvedett súlyos vereséget a két konzul, Paulus Aemylius és C. Terentius Varro római serege Hannibál expedíciós pun hadától.

Manlius, Christophorus: *Epigrammatum liber*. Pragae, in officina Georgii Melantrichii ab Aventino, [post 1572.] 8º – Wien, ÖNB, 78.W.78 **Nincs benne az epigramma!**

Ranzovius, Henricus: *Exempla, quibus astrologicae scientiae certitudo, doctissimorum cum veterum, tum recentiorum auctoritate astruitur*. Tertia editio. Coloniae, 1585, 184: Vladislaus iunior rex Ungariae et Poloniae cum pacem iuratam ex Iuliani Cardinalis instinctu, et Pontificis iussu renunciasset, ad Varnam infoeliciter pugnans, a Turcis interfectus est anno Domini 1444. die 10. Novembris, anno aetatis 21. Bonfinius. Cromerus: de quo hi versus:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales non temerare fidem,
Me nisi pontifices iussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora iugum.

Dresser, Matthaeus: *Millenarius sextus isagoges historicae Matthaei Dresseri, complectens res praecipuas, maximeque memorabiles in Ecclesia & Politia, ab Othone III. usque ad annum 1591*. Jenae, 1591, 549; Lipsiae, 1594, 551-552, és Lipsiae, 1598, 551-552: Vladislaus in pugna equo deiectus obtruncatur, caputque hastae affixum in signum victoriae ostentatur. Huniades fuga elabitur, Iulianus vero cardinalis fugiens a latrunculis interficitur, et volucribus, canibusque laniandus proiicitur. EPITAPHIVM VLADISLAI **Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi …**

Zepper, Wilhelm: *Legum mosaicarum forensium explanatio*. Herbornae Nassoviorum, 1604, 437: Hinc epitaphium Ladislai exstat tale: **Romulidae Cannas ...**

Cantio de Transylvania et de consilio Paparum contra haydones equitum. (1611) = Detsi-kódex (1613), 187-191. – Thaly Kálmán: *Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból*. = Századok, 1871, 326; RMKT XVII. század, 1. kötet. Bp., 1959, 430. A 17-18. strófák:

László királyt, tudom, hallottad, mint jára,
Möly szörnyű romlásban vala mindön hada,
Az frigy megszegésért Amurates hada
Istenhöz kiálta, szerencsével jára.

Pápa volt itt author az frigy megszegésben,
Gondold meg, ha jó volt akkor az időben?
Hány ezör magyarság vésze ott az hadban,
Kit most is követni akarnak Erdélyben.

Janus Gruterus (de Gruyetere, 1560–1627) heidelbergi polihisztor, 1612-ben sajtó alá rendezi hat kötetes antológiáját, amely a német neolatin költők műveit tartalmazza.

Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium. Coll. Janus Gruter. Bd. 4. Frankfurt am Main, 1612, 246: Manlius, Christophorus: *Ladislaus Iagellonides Sarmatiae Rex.* **Romulidae Carrhas ...**

Vignier, Nicolas: *Theatre de l'Antechrist*. Geneve, 1613, 653: Qui a donné suiet à cet Epigramme: **Romulidae Cannas ...**

Canne fut aux Romains, et Varne a moi fatale;
Apprenez ô mortels de garder vostre foi.
Si le Pape n'eust point rompu la foi Roiale
Le Turc n'eust auiourd'hui les Hongres sous sa loi.

Pezel, Christoph: *Mellificium historicum integrum*. Marpurgi, 1617, 380: Epitaphium ejus est: Romulidae **Carras**, ego Varnam clade notavi …

Besoldus, Christophorus (1577–1638): *Dissertatio Politico-Iuridica, de foedorum iure, ubi in simul de patrocinio et clientia; ac item de neutralitate, disputatur succinte*. Argentorati, 1622, 34: Sic et olim Iulianus Cardinalis, Pontificius Legatus, suasu vel improbo vel admodum in

consulto effecit; ut Uladislaus, Rex Ungarorum inducias cum Turcarum Rege pactas, violaret, hoc consilium funestissimus subsecutus est eventus, et notissima illa, maxumeque lamentabilis Varniensis clades; in quâ non Rex tantum, sed et prope cecidit Ungaria universa. Eâque de re, Rex ipse ita loquitur in lapide sui monumenti:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales, non temerare fidem, etc.

Vide pluribus hanc historiam recensentem Aene. Sylv. epist. 81. Bonfin. in histor. Ungar. Callimachum, in descript. rerum Uladislai, lib. 3. Cromer. rer. Polon. lib. 21. Paul. Iovium, in vitâ Amurath. [→Piccolomini, Aeneas Sylvius: *Epistolae familiares*, 81; Cromer, Martin (1512–1589): *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum Libri XXX*. Coloniae, 1589.]

Gross, Johann Georg: *Urbis Basil. epitaphia et inscriptiones*. Basileae, 1623, 321: Ladislai Regis Ungariae: Romulida **Carras**, ego Varnam cladt notavi, …

Gerhardus, Johannes: *Confessionis Catholicae, in qua Doctrina Catholica et Evangelica, quam ecclesiae Augastanae confessioni addictae profitentur, ex Romano-Catholicorum scriptorum suffragiis confirmatur. Liber I*. Jenae, 1634, 849: (Constat vero Uladislaum impulsu Pontificis et Episcoporum contra datam fidem jurejurando confirmatam hoc bellum Amurathae intulisse. Confer Jovium in Amarate, Bonfinium in Histor. Ungar. Decad. 3. Inde tale celebratur Uladislai hujus Epitaphium: **Romulidae Cannas: ego Varnam notavi…**

Condit, Reinhold: *De fide Politica: libri IV*. Rostochii, 1638, 537: Epitaphium ejus eft. Romulida **Carras**, ego fama clade notavi …

Cocceius, Joannes: *Commentarium in librum Ijobi*. Franekerae, 1644, 21: Cujus rei illustre est exemplum in Ladislao Pol. et Ungariae rege, … De quo versus: **Romulidae Cannas …**

Szilágyi Benjámin István: *Temetési pompa*. Várad, 1646, 25: ... cui vates Hungarorum, Janus Pannonius, ita quondam parentaverat, sub nomine regis:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi;
Discite mortales, non temerare fidem:
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum, Pannonis ora, jugum.

Laboureur, Jean Le: *Relation du voyage de la Royne de Pologne, et du retour de Madame la Mareschalle de Guébriant, ambassadrice extraordinaire et surintendante de sa conduitte par la Hongrie, l'Autriche, Styrie, Carinthie, Le Frioul et l'Italie, ...* Vol. II. Paris, 1647, 167: L'on fit cét Epitaphe pour Ladislas: **Romulidae Cannas: ego Varnam notavi…**

Révai Péter: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae: Centuriæ septem*. Frankfurt am Main, 1659, 37. – Caput Regis hastae infixum per Graeciam atque Asiam in signum victoriae ostendebatur. Epitaphium eius tale legitur: **Romulidae Cannas ...**

Medgyesi Pál: *Joseph romlása.* Sárospatak, 1659. (RMK I. 948.) – RMKT XVII. század, 9. *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)*. Sajtó alá rend. Varga Imre. Bp., 1977, 186-187, 622. (59. szám) – Melyről is ily keserves epitaphiumot írt volt egy jámbor poeta: **Romulidae Cannas, ego Varnam ...** Melyet ilyen magyar strófában fejezek én ki:

Rómaiak Cannást, a magyarok Várnát
jól megfesték vérekkel,
Tanulj minden innen, szörnyű hitszegésben
ne leleddzél senkivel,
Izgága ha pápa, hazánk, nem lesz vala,
bírnánk most is békével.

Nadányi János (1642–1707): *Florus Hungaricus.* Amszterdam, 1663. Liber III. caput X.: Hic fuit exitus Vladislai: quem quia religio vincere non poterat, religionis contemptor perdidit. Tumulus eius fuit: ***Romulidae Cannas, ego Varnam ...***

Florus Hungaricus or the history of Hungaria and Transylvania. [Transl. James Howell] London, 1664, 113: The Epitaph on him was this: **Romulidae Cannas ego Varnam ...**

Zeiler, Martin: *Beschreibung dess Königreichs Ungarn ... neben allerley denckwürdigen Geschichten und Haendeln ... mit einer neuen Zugeb vermehret*. Ulm, 1660. – **Romulidae Cannas ego Varnam ...**

May, Louis Du: *Discours historiques et politiques sur les causes de la guerre de Hongrie et sur les causes de la paix entre Léopold I Empereur des Romains et Mahomet lV sultan de Turquie*. Lyon, 1665, 22-23: – **Romulidae Cannas ...**

May, Lewis Du: *A discourse historical and political of the war of Hungary*. Glasgow, 1669, 16-17: – **Romulidae Cannas**, ego Varnam … – As Varo Cannaes fatal fields did dy…

Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc epitáfiuma Bécsújhelyt, 1671. április 30. (Csuday Jenő: *Zrinyiek a magyar történelemben, 1566–1704*. Bp., 1884, 332.) Palloson nyugvó két halálfej alatt ez áll kivésve: **Discite mortales**, et casu discite nostro / **Observare fidem** regibus, atque Deo.

Szőnyi Nagy István (1633–1709): *Martyrok koronája. VIII. rész*. Kolozsvár, 1674. (RMK I. 1180) = *Régi magyar költők tára, XVII. század, 11 kötet*. Bp., 1987, 61: E veszedelmes hitszegésnek örök emlékezetére Lajos királynak temetése feliben ilyen verseket írának: **Romulidae Cannas ego Varnam strage notavi … Pannonis mihi jugum.** Magyarul:

Régen Rómaiak festék vérrel Cannát,
Én is, jaj, megtöltém véres testtel Várnát,
Ember tanúlj s végyed tűlem e tudományt;
Soha hitet ne szegj! Mert vészed jutalmát.

Vajha papok engem a’ frigy felbontásra,
Nem hajtanak vala! Soha ily romlásra
Magyar nem jut vala, sem én ily halálra,
Sem szép Pannonia török igájára.

Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Hung. 1001. Kéziratos bejegyzés Szőnyi Nagy István ref. lelkész versének szövegével: Vettori, Pietro: *Oratio funebris de laudibus Ioannis Medicis S[anctæ] R[omanæ] E[cclesiæ] cardinalis, habita VII K. Dec. 1562.* A Petro Victorio in aede divi Laurentii Florentiae. Mediolani, apud Antonium Antonianum, 1563, 56a: **Romulidae Cannas…** Régen rómaiak festék vérrel Cannát…

Heidegger, Johann Heinrich: *Dissertationum selectarum, sacram theologiam dogmaticam, historicam et moralem illustrantium*. Tiguri, 1675, 505: Unde celebratum illud Uladislai epitaphium: **Romulidae Cannas...**

Sand, Christof: *Nucleus historiae ecclesiasticae, exhibitus in historia arianorum*. Coloniae, 1676, 419: Hinc tale nactus est epitaphium Uladislaus: **Romulidae Cannas... Pannonis ora jugum**, Dresserus.

Radnótfájai kézirat. (1678) Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 242. – **Romulidae Cannas**...

Beer, Johann Christoph: *Der Hertzogen und Könige*n *in Hungarn Leben, Regierung und Absterben, von dem ersten Herzogen Keve an, biß auf den iztregirenden König Leopold I.* Nürnberg, 1683, 322-323: ... gibt der gelehrte Hungarische Graf Peter de Rewa von ihme diese Grabschrifft zu lesen: **Romulidae Cannas ... –** Das ist: Wie der Röme Unglücks-Treffen Cannas hat berühmt gemakcht ...

Voigt, Johann Heinrich: *Die wachsende, bluehende, verwelckende Tuerckey ... O. O. in Verlegung des Autoris.* H. n., 1684, D2a: **Romulidae Cannas…**

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716): *Textes inédits*. Volume Ed. Gaston Grua. 1985, 372: **Romulidae Cannas** ... **Pannonis ora jugum**. Equidem, ubi dubium jus est et ...

Die Blut-Hund Mahomet … Franckfurt und Leipzig, 1686, 29–30: **Romulidae Cannas**… – Der Roemer Niederlag…

Histoire de l'estat present du Royaume de la Hongrie. Cologne, 1686, 148: **Romulidae Cannas**, …

Happelius, Everhardus Guernerus: *Dess ungarischen Kriegs-Romans vierdter Theil.* Ulm, 1687, 473–474: **Romulidae Cannas**, … Wie die Roemer Niederlag ...

Rechenberg, Adam: *Summarium historiae Ecclesiasticae*. Lipsiae, 1698, 511: Undes luctuosa Christianis ad Varnam clades satis decantata illata fuit, quam poeta ingenioso epigrammate expressit: **Romulidae Cannas** ... **Pannonis ora jugum**. Confer, Chalcocond. l. 6. et 7. et Bzov. an. 1444. s. 96. (Chalcocondyles, Laonicus*: Historia de origine ac rebus gestis Imperatorum Turcicorum*; Bzovius, Abraham: *Annales ecclesiastici*)

Hoornbeeck, Johannes: *Theologiae practicae tomus alter*. Francofurti et Lipsiae, 1698, 367: Unde hoc celebratum regis Uladislai epitaphium: **Romulidae Cannas**, …

Hübner, Johann: *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia. Vierdter Theil*. 1700, 817-818: Ein unbekannter Poet aber hat ihm dieses Epitaphium gemacht: **Romulidae Cannas...**

1700. november 21-én XII: Károly svéd serege nagy győzelmet aratott a Narvát ostromló oroszok felett. Ebből az alkalomból írta Olof Hermelin (1658–1709), Johan Bergenhielm (1629–1704) és Johan Paulin Olivecrantz (1633–1707) *Narva Moscorum Clade Nobilitata* című versfüzért. (MS, University Library Uppsala). A verssorozat IV. darabja Ulászló epitáfiumának felhasználásával készült:

Narva, anagramma, Varna

Nomina faedifragis fatalia bina notantur,
Varna quidem antiquo, tempore Narva novo.
Hungare, ut ad Varnam perjuria faeda luisti,
Ad Narvam prorsus sic tua, Mosche, luis.

Aliter

Varna Jagellonidi, Mosco sed Narva tyranno
Nomine fatali cladis origo fuit.
Par in utroque scelus: Divos contempsit uterque,
Et modo juratam rupit uterquem fedem.…

Czari confessio

Varna celebratur funesta **clade** Polono;
Narva sed exitio nobilitata meo est.
Pontificum monitis alter sacra foedera rupit:
Me socius docuit perfidus esse levem
Sic cum perjuros Nemesis divina sequatur,
Discite mortales non temerare fidem.

Pignatelli, Jacobus: *Consultationes canonicae in quibus praecipuae controversiae. Tomus quintus*. Lugduni, 1700, 161: **Romulidae Cannas,** … non temerare fidem.

Parschitius, Christophus: *Tabella Hungariae ducum et regum christianorum in qua eorum ortus & occasus, regnorum accessiones et avulsiones delineantur*. Wittenbergae 1702, 76: **Romulidae Cannas**, …

Imhof, Andreas Lazarus von: *Neu-eröffneter Historischer Bilder-Saal. Vierdtel Theil. Das ist: Kurtze, deutliche und unpassionirte Beschreibung der Historiae universalis.* Nürnberg, 1704, 322: **Romulidae Cannas,** …

Komáromi János magyar és erdélyi fejedelem Késmárki Gróf Thököly Imre Secretáriusának török országi Diáriuma és experientiája. (1697–1705.) Buda, 1819. – OSzK, Quart. Hung. 49. Komáromi János (+1710) az erdélyi kancellária nótáriusa volt.

Magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiaja. Közli: Nagy Iván. Pest, 1861, 18. –Bp., 1887, 18: Ennek Európa felől északi híresebb portusa Várna, hol nyavalyás László, magyar király harcolt a törökkel, s el is veszett, kiről ezt írták a régiek: **Romulidae Cannas …**

Cserei Mihály (1667–1756): *Compendium theologicum.* 1709. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Unitárius kéziratok, 1119. – Szádeczky Lajos: *Cserei történetbölcseleti műve*: *Compendium theologicum et politicum, azaz oly egyűgyű írás, melyből mind lelked idvességit, mind világi életednek rendes folytatását rövideden megtanúlhatod*. = Történelmi Tár 1906. 467: Gibionitáknak adott hitről. … Addig ingerli ama gonosz Julianas római cardinál, elesábitá az együgyü királyt, hogy Barbaris non est servanda fides, el is vesze a harczon Várnánál minden táborával együtt s ilyen epitaphiumot irának nekie: **Romulides**

Cannas, … **ora jugum**. Ilyen haszna volt eleitől fogva a római szentséges pápa tudományának.

Imhof, Andreas Lazarus von: *Neu-eröffneter Historischer Bilder-Saal: Das ist: Kurtze, deutliche und unpassionirte Beschreibung der Historiae universalis, Von Anfang der Welt biß auf unsere Zeiten*. Nürnberg, 1724, 322: **Romulidae Cannas,** … Zu Teutsch möchte es also lauten: Cannae wird durch Römer Blut, Varna aber durch mein Sterben, zwar erhöhet und verewigt, aber schlechtes Lob erwerben. Drum lernt Sterbliche von Uns und durch unsern blutgen Fall, jazu halten Glaub und Treu, bey Gott und auch überall. Denn wo mich die Geistlichkeit und die Päbste nicht geheissen, Nur zu brechen meinen Eyd und den Friedens-Schluß zerreissen; So dörfft dieses Türcksche Joch tragen nicht mein Ungerland, und auch meiner Thaten Ruhm würden besser seyn bekand.

Szőnyi Nagy István: *Martyrok koronája*. Norimberga, 1727, 74-75: – **Romulidae Cannas ego Varnam** ... **(**Az 1675-ben Kolozsvárott megjelent könyv új kiadása.)

Timon Samuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*. Cassoviae, 1736, 65. és Claudiopoli, 1764, 71: Epitaphium ejus hoc legitur: **Romulidae Cannas ...** Quod quidem recentioris ingenii partus esse videtur. Non enim statim a caede illius Hungaria ab Asiatico Tyranno subacta est; imo refloruit sub Matthia Rege.

Matthiae Belii *Notitiae Hungariae novae geographico historica. Partis primae Cis-Danubianae, tomus tertius*. … Viennae Austriae, 1737, 202: „Cladem memoriales versus, an epithaphium regis, loquitur: **Romulidae Cannas** ...

Dithmar, Justus Christoph: *Dissertationum academicarum atque exercitationum varii ex iure publico, naturali et historia*. Lipsiae, 1737, 229: Refert IOH. NADANY *lib. 3. c. 10*. eius tumulo inscriptos fuisse hosce versus: **Romulidae Cannas ego Varnam** ...

Pfaff, Christoph Matthaeus: *Academische Reden über das so wohl allgemeine als auch teutsche protestantische Kirchen-Recht*. Tübingen, 1742, 123: Ist nicht von Vladislao König in Ungarn bekannt, daß er, da er auf Einrathen des Cardinals Juliani den Frieden mit den Türcken brach, und Amurath II. in der Schlacht bey Varna den Gott der Christen anrief, wenn er Gott wäre, so möchte er doch diesen Meineyd straffen, darinne umkemmen, so daß man ihme solch Epitaphium gemacht: **Romulidae Cannas** ...

Scriptores rerum hungaricarum veteres, ac genuini ... Cura et studio Joannis Georgii Schwandtner. Tomus secundus. Vindobonae, 1746, 665. VIII. Petri de Reva De monarchia.

Solignac, Pierre Joseph de la Pimpie: *Histoire générale de Pologne. Tome troisieme*. Amsterdam, 1751, 80: On lui sit cette Epitaphe: **Romulidae Cannas** ... Petr. de Rewa. rer. Hungar. pag. 37.

Henricus Cocceius: *Commentarius*. = Hugonis Grotii *De jure belli ac pacis libri tres*. Tomus quartus. Lausanne, 1752, 144: … *Joh Nadanyi* in Flor. Hung. lib. 3. c. 10. *qui hunc ejus fuisse tumulum, ait*. **Romulidae Cannas ...**

Garczyński, Stefan: *Anatomia rzeczypospolitey-polskiey*. Warszawa, 1753, 306: Aeneas Piccolomineus, potym Papież Pius II. mianowany, in Europae descriptione takie mu napisał Epitaphium **Romulidae Cannas ...**

Vattel, Emmerich de: *Droit des gens; ou, Principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*. Leiden, 1758. **Romulidae Cannas ...**

Ploos van Amstel, Albertus: *Verhandeling over het recht van commercie tusschen onzydige en oorlogvoerende volken*. Amsteldam, 1760, 221: waarom op hem dit grafschrift gemaakt wierd (e). Was Kanna zeer beroemd door Romes nederlagen, / Van mynen ramp en dood kan Varna heug'nis dragen. / Leert, stervelingen, dat noch kroon, noch scepterstaf, / De trouweloosheid kan beveiligen voor straf. / Had my geen bygeloof't gegeven woord doen breken, / De vryheid heerschte nog in Hungaryens streken. (e) Solignac *Histoire de Pologne*. T. 4. p. 112. Romilidae Cannas …

Vattel, Emmerich de: *The Law of Nations; or Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns.* 1760. – Philadelphia: 1854, 230. – Reprint: 2005. The following epitaph was written on Uladislaus: **Romulidae Cannas** ...

Miller János Ferdinánd: *Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi*. Budae, 1760, 47: Anno 1444. … de eo tamen Epitaphium legitur hoc: **Romulidae Cannas** ...

Bod Péter: *Hungarus tymbaules*. Enyed, 1764, 7. (Fasc. primus XIV.) – Attribuitur Jano Pannonio. **Romulidae Cannas ...** Későbbi kéziratos bejezés az OSzK példányában (jelzete: 315.359):

Róma sok kárt vallott Kanna városánál,
Én pedig életem végzettem Várnánál,
Halandók, én légyek rettentő példátok,
Hogy soha a' frigyet ti fel ne bontsátok.

Hitszegővé lettem a papok szavára,
Melyért véres átok szálla a' hazára
Az én életemet a' halál béfalá,
'S Pannónia esék török járom alá.

Callimachus, Philippus: *De rebus Vladislai Hungariae et Poloniae rege gestis libri III*. = Schwandtner, Johann Georg: *Scriptores Rerum Hungaricarum. II.* Tyrnaviae, 1765.

La Croix, Jean François de –Hornot, Antoine: *Anecdotes arabes et musulmanes, depuis l'an de J.C. 614, ... jusqu'à l'extinction totale du califa, en 1538.*. Paris, 1772, 80: (b) Dlugoss. p. 808. Dubrav. Hist. Boïem. Lib. XXVIII. p. 269. On lui sit cette Epitaphe: **Romulidae Cannas …** Petr. de Rewa. rer. Hungar. pag. 37.

[Dubravius, Joannes (1486–1533): *Historia Boiemica*, cum annotationibus Thomae Jordani. Basileae, 1575.]

Kazinczy Ferenc: *Magyar ország geographica, azaz földi állapotjának lerajzolása.* Kassa, 1775, 30: „Nevezetes hely Mohács a magyarországi históriákban második Lajos királynak 1526-dikban történt siralmas meggyőzettetéséről; ki is 22000 emberével együtt itt elveszett. Ahonnan így szólott egy poeta. **Romulidae Cannas; ego Varnam strage notavi...**"

Sacy, M de: *Histoire générale de Hongrie*. Tome premier. Yverdon, 1780, 362: L'épitaphe de Ladislas est digne de remarque. **Romulidae Cannas, …** Petr. de Reva de Mon. & S. Cor. Regn. Hung. Cent V.

Bruce, Archibald: *Free thoughts on the toleration of popery*. Edinburg, 1780. 80: The following epitaph was made for the king: **Romulidae Cannas, …** Puffendorf. Spanh. Moreri. Clark's lives.

Robinet, Jean Baptiste René*: Dictionnaire universel des sciences morale, économique, politique et diplomatique. Tome Dix-Neuvieme*. London, 1781, 412: Uladislas cette épitaphe: **Romulidae Cannas ...**

Janus Pannonius: *Poëmata. Pars Prima*. Utrecht, 1784, 689-690: *Epitaphium Uladislai regis Hungariae, qui caesus a Turcis in clade Varnensi occubuit A. 1444.* (Etsi celeberrimum hoc Epigramma neque in Msto codice, neque in ullius adhuc editis reperire licuerit; quoniam tamen a nostris hominibus vulgo ad Ianum Pannonium auctorem refertur; etiam illud huc apponendum duximus, ne quid, quod Iani nomine circumfertur, neglexisse videamur. Sic, ut alios praetermittam, V. C. Stephanus Benjamin Szilágyi, professor Varadinus, ac dein Patakiensis celeberrimus, in oratione Latina, Liszkafalvae, super funere Ill. Comitis Petri Betlen de Iktar, *de fatali rerum periodo*, Anno 1646, 21. Octobr. Habita, hoc Epigramma Iano nostro tribuit. Elegantia culturaque in eo tanta est, ut tersissima Iani Musa haudquaquam indignum possit existimari.) **Romulidae Cannas ...**

Korabinsky, Johann Matthias: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Preßburg, 1786, 478: 1444 wird der Friede gebrochen. Der König zieht in Krieg und kömme bey Warna in einer Schlacht selbst uns Leben. Man findet hierüber nachstehende Grabschrift: **Romulidae Cannas ...**

Szirmay Antal: *Harminckét okok, melyeket azon világi katholikusok, kik az 1790-ben 30-dik novemberben a kalocsai érseknél tartott gyülekezet végzésére reá nem állottak, kinek-kinek ítéleti alá terjesztettek*. 1790-dik esztendőnek XII-dik havában. [H.n. é.n.; ugyanaz latinul is]:

30-ik ok. Tartottunk attól is, nehogy Ulászló királyunknak sírhalmához vezessen bennünket a papi rend, s rajtunk késő maradékunk, mint szintén mi, a Várnánál elesett eleinken ekképpen siránkozzon:

„Kannát vérözönnel festi Róma vére,
Sírva néz a magyar Várna mezejére.
Tanulj ember! Kiki vigyázzon hitére,
Melyet egyszer letett istene nevére.

A papok – csupán csak papok unszoltára
Jádszottam az éggel hitszegők módjára,
A pap hát [az] oka, hogy nemem csúfjára,
Jutott magyar nemzet török igájára."

Huszti, András: *Ó és új Dácia: azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való história*. Bécs, 1791, 177-178 (XVI. rész): Ennek a szerencsétlen és véletlen elesett László királynak emlékezetire írta RÉVAI PÉTER ama nevezetes déák verseket. **Romulidae Cannas ...** amely verseket ezen könyvnek kiadója magyarra ekképpen fordított:

A kiomlott vér rettenetes festék
Mellyel rómaiak régen Kannát festék.
Nékem is amidőn győzedelmet várna
Képzeletem, akkor leve híres Várna,
Arról a veszélyről, amely rajtam esett,
Ott végezém éltem, óh, szomorú eset!
Tanulj rajtam minden, s akárki mint unszol,
Hitet soha ne szegj; mert nem tudod hun szól
Végső sentenciát az ítélő bíró
Fejedre, ki mennyel és a földdel bíró.
Engem is a papok a frigy felbontásra
Ha nem hajtnak vala, oly nagy vérontásra
A magyarok, hiszem, hogy nem jutottanak
Volna. S ki hitet szeg, látd, mi jutott annak?
De hogy nem nyughattam sem estve, se reggel
Tőlek, itt már halva fekszem nagy sereggel.
Ez az oka azért a magyar hazában,
Hogy mint égyiptomi szolgálat házában.
Úgy kesereg a nép, s őtet úgy kínozza
A török, hogy reá tám végső kínt hozza.

Hatvany Pál: *Némely feljegyzésre méltó történetek, melyeket olvasás közbe egykor máskor öszveszedegetett és nemzete kedvéért a magyar nyelven világ eleibe kibocsátott*. Kassa, 1796, 179: De még ma is eléggé emlékezetes ez a szomorú történet a magyaroknál azokról a versekről, amelyeket az akkori időbe László király képibe írt volt deák nyelven egy versszerző eképpen:

Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scithicum, Pannonis ora jugum
Romulidae Cannas; ego Varnam clade notavi:
Discite mortales, non temerare fidem.

Belnay György Alajos: *Historia regni Hungariae e probatissimis scriptoribus synoptice deducta*. Posonii, 1804, 362-363: Notari meretur epitaphium tardius a quodam poeta (Jano Pannonio, Quinqueeccles. Episcopo) factum. **Romulidae Cannas …**

Szekér J(oákim) Aloysius: *Magyarok eredete, a régi, és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt. 1–2. köt*. 2. megbőv. kiad. Pest, 1808. 51. jegyzet: A törökök azon a helyen, ahol Vladislaus királynak megmerevedett teste találtatott, örök emlékezetre márvány oszlopot állítottak, melyre némelyek vélekedése szerint ezen deák versek vésettek: **Romulidae Cannas …**

Batsányi János: *Első Ulászló Szegeden*. »Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi!« Janus Pannonius (Cesinge János, pécsi püspök) „Hajlott már a király a többség szavára” (1808) = Batsányi János *Összes művei. I.* Kiad. Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp., 1953, 108, 462-463.

Budai Ézsaiás: *Magyarország históriája a mohácsi veszedelemig*. Debrecen, 1811, 257-258: Az az ismeretes deák epitáfiuma Lengyel Lászlónak, mely így van írva: **Romulidae Cannas,**

ego Varnam strage notavi, … nem ekkor, hanem később, úgymint a XVI-dik században írattatott; minthogy akkor kezdte Magyarország a' török igát viselni.

Noël, François Joseph Michel – Planche, J: *Éphémérides politiques, littéraires et religieu*ses. Paris , 1812, 99: C'est ce qu'on a exprimé dans une épitaphe de Ladislas , que nous a conservé Pierre de Réva: **Romulidae Cannas …**

Katona József: *Luca széke karácsony éjszakáján* (1812) = K. J. *Összes művei, 1. kötet*. Kiad. Abafi Lajos. Bp., 1880, 24: Mézes: Ki vagy? Czigány: Ember! Mézes: Tudsz-e deákul? Czigány: **Tumulido Cannas**, ego Varnam clave mutari (nagy affectussal). Discite mortales sic tenerare fidem. Bodacs (megkapja): Ő az, reá a bilincset!

Anthologia epigrammatum latinorum recentioris aevi. Collegit et edidit Antonius Stein. Vindobonae, 1816, 38. **Romulidae Cannas, ego … Pannonis ora jugum.** Jani Pannonii

David Bailie Warden, Nicolas Viton de Saint-Allais, Jean Baptiste Pierre Jullien Courcelles: *L'art de vérifier les dates des faits historiques. Tome septième*. Paris, 1818, 434: Pierre de Réva nous a conservé épitaphe de Ladislas, qui mérite d'être rapportée: **Romulidae Cannas, ego …**

Nagy, Paulus: *Historia pragmatica regni Hungariae*. Editio secunda. *Tomus I.* Pesthini, 1823, 143-144: Amurtes vero collectis copiis cum domum rediiset, in loco pugnae columnam erigi jussit; et tardius *Janus Pannonius* pro memoria cladis hoc Epitaphium fecit: **Romulidae Cannas; ego** …

Lassú István: *Az austriai birodalomnak statistikai, geographiai és historiai leírása*. Buda, 1829, 352: Az ütközet helyén a szerencsétlen Ulászló emlékezetére egy oszlop emeltetett – ámbár nem ekkor mindjárt, hanem a XVI. században, midőn kezdette a török iga súlyát a Magyar nemzet leg inkább érezni, – ezen versekkel, **Romulidae Cannas, ego Varnam strage** …

Horváth Bálint: *Brevis historia ducum ac regnum Hungariae*. Posonii, 1835, 41: **Romulidae Cannas; ego** …

Zinkeisen, Johann Wilhelm: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Erster Theil.* Hamburg, 1840, 702: 3) Callimach. p. 518. Folgende angebliche Grabschrift des Königs: **Rumulidae Cannas ...** bei Petr. de Reva p. 665.

Irmesi Homonnay Imre: *Beszélgetés a versíró és a halál közt: az emberek végvallomása s a halál szavai*. Buda, 1845, 106: Emlékezetbeli versek. **Romulidae Cannas;** … **ora jugum**.

Római nép Cannaét, úgy Várnát hírre emelte
Vérpatakunk: ne legyen senki se esküszegő.
A' papság engem megszegni frigyet ha nem unszol;
Durva Török! jármod' nem viszi árva Magyar.

Gołębiowski Łukasz: *Panowanie Władysława III z uwagami nad stanem kraju i rządem jego za Jagiellonów do 1506 r.* Warszawa, 1846, 123: Piotr de Rewa, taki dla bohatéra napisal nagrobek: **Rumulidae Cannas ...**

Chronicon Fuchsio-Lupino-Altardium, sive Annales Hungarici et Transilvanici, ab anno 990 ad annum 1699. Vol. I. Ed. Joseph Trausch. Coronae, 1847, 33.

Teleki József, gróf: *Hunyadiak kora Magyarországon. I. kötet*. Pest, 1852, 451-452:

Callimachus szerént *e. h*., kit követnek *Cuspinianus 667. l., Krekwitz 848. l.* és *Lonicerus, Annal. Turc. I. d. 32. l.* a szultán Ulászló holt tetemeit megtalálván, azon helyen egy magas emlékoszlopot állíttatott fel illendő felírással, mely szomorú elestét foglalá magában. Erről azonban minden más írók hallgatván, az egész előadás kétséges. *Katona VI. darab 383. l.* Azon felírás, melyet Schwandtner *Katona* szerént *e. h*., de talán helyesebben *Révai Schwandtnernél I. d. 665. l*. közöl és mely így következik

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi:
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

későbbi idő szüleménye. *Katona e. h*., és *Budai Ézs. I. d. 213. l*. Idejét és szerzőjét meghatározni bajos; *Chron. Fuchs. I. d. 33. l*. azt maga Révai Péter elmeszüleményének tartja; többen Janus Pannoniusnak tulajdonítják, és a két utolsó sor miatt még nem lehet Timonnal őt ezen csinos elmeszüleménytől egészen megfosztani; mint azt nyomosan bebizonyítja ezen koszorús költőnk legtudósabb kiadója *Janus Pannonius 1784. évi kiadása I. d. 690. l.*

[Lonicerus, Philippus: *Chronicorum Turcicorum*. Frankfurt, 1578; Katona, Stephanus: *Historica critica regum Hungariae, VI.* Vindobonae, 1768–1770.]

Jókai Mór: *Várna* (1854). = Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban. I. kötet*. Sajtó alá rend. Téglás Tivadar és Végh Ferenc. Bp., 1969. (Jókai Mór összes művei. Regények, 67) 212: A világ nagy szelleme e csatában nagyszerű tanítást adott a népeknek. Muráth hódolva hajtá meg fejét a keresztyének Istene előtt, de midőn végignézte a csatatért, hol seregének legjavából harminckétezer bajnok feküdt halva, felsóhajtva szólt: „Ilyen győzelmet csak ellenségemnek kívánok! A várnai gyászt örökíté meg e latin distichon:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.
Discite mortales non temerare fidem!
Me nisi pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

Rómaiak Cannaet, én Várnát gyászlom elesve.
Hűséget meg nem szegni tanuld, amíg élsz.
Engem, hogyha hitet megtörni a pápa nem indít,
Pannon válla ma nem hordana szittya igát.”

Chassin, Charles-Louis: *La Hongrie, son génie et sa mission. Étude historique suivie de Jean de Hunyad. Récit du XV. siécle*. Paris, 1856, 328: **Romulidae Cannas** ...

Szeredy József (1831–1903): *Asiatic chiefs.* London, 1856. The battles of Varna and Cannae are compared thus: – **Romuli de Cannas ...**

Borrow, George (1803–1881): *The Romany Rye* (1857). Chapter XXXIX: *The Hungarian*: Which the Christian very seldom does, and even the Hungarian does not always. In 1444 Ulaszlo made, at Szeged, peace vith Amurath for ten years, which ho swore with an oath to

keep, but et the instigation of the Pope Julian he broke it, and induced his great captain, Hunyadi John, to share in the perjury. The consequence was the battle of Varna, of the 10th of November, in which Hunyadi was routed, and Ulaszlo slain. Did you ever hear his epitaph? it is both solemn and edifying: – „**Romulidae Cannas** ...

Aszalay József: *Szellemi röppentyűk, történelmi s humoristikai szinezettel*. Pest, 1859, 292: … a várnai ütközet (13 betű), mely alkalmul szolgált az ismeretes sírversre: **Romuli de Cannas**, … **ora jugum**. *)

*) Roma tevé Cannát, én Várnát gyász-csatatérré.
Földi! Tanuld meg nem rontani a fogadást.
Hogy ha velem békét nem rontat pápa parancsa,
Most Magyarország nem hordana szittya-igát.

Ford. Sebestyén [Gábor]

Protestans egyházi és iskolai lap. Negyedik évf. Pest, apr. 7. 1861, 422-434: Kovács Károly újra közli Szirmay Antal (1747–1812) *Harminckét okok* ... című, 1790-ben, megjelent írását, benne a „Romulide Cannas…" magyarításával: „Kannát vérözönnel festi Róma vére…"

Virág Benedek: *Magyar századai és poétai munkái*. 3. kiadás. Kiadta Toldy Ferencz. Pest, 1862, 66: **Romulidae Cannas … Pannonis ora jugum.** Ezen utolsó sorból nyilván kitetszik, hogy a verseket később írta valaki; mert nem mindjárt Vladiszlávnak gyászos megöletése után, s nem XV. században jutott Magyarország török kézbe és igába; …

Monumenta Evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica. A Magyarországi Ágost. vall. Evangelikusok történelmi emlékei. Közli Fabó András. II. kötet. Pest, 1863, 338: Hinc enatum est vetustissimum illud carmen nomine Vladislai regis scriptum: **Romulidae Cannas ...**

Vaszary Kolos (1832–1915): *A várnai csata*. Pest, 1864, 4: A szerencsétlen várnai csatában elesett I. Ulászló magyar királynak sírverse majdnem általánosan ismeretes, az epitaphium ez:

Rómaiak Kannát – én Várnát vérrel irám föl
Esküdet, ember! meg-tartani el ne mulaszd.
Hogyha frigyet nem tépet szerte a pápa parancsa
Nem görnyedne magyar szittyai járom alatt.
*
Rómaiak Kannét, én Várnát vérrel irám fel,
El ne mulaszd, ember, tartani esküszavad!
Hogyha frigyet vélem nem tépet főpapi kényszer,
Nem görnyedne magyar szittyai járom alatt.

Lányi Károly *Magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta Knauz Nándor. I. kötet (889–1526.). Esztergom, 1866, 703, 2.) A gyakran olvasható idétlen sírvers: „**Rumulidae Cannas ... Pannonis ara iugum"**, mely Schwandtner I. 665. lapján jön elő, azon fölül, hogy a veszteség okát pontificesre alaptalanul keni, a török igáról is szólván, későbbi eredetét eléggé bizonyítja. Julián nem csábítá esküszegésre Ulászlót, hanem a kereszténységnek adott szava megszegésétől akarta megóvni. *) Újabban értekezett e tárgyról Vaszary Kolos. A várnai csata Pest 1864. kiadta a sz. István társ. – *Kn*.

Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállítva a hazai törvények alapján. = Keresztény Magvető, 1867, 275: keressen vigaszt és tanúságot amaz emlékversben, melyet a történelem I. Ulászló sírjára igy írt fel: **Romulidae Cannas, Ego Varnam strage**…

Lázár Gyula: *Az ozmán uralom története Európában*. 1. kötet. Bp., 1877, 178. „... a sírirat is, melyet Callimachos közöl, s mely így hangzik: **«Rumulidae Cannas ...**

Arany János: *Romulidae Cannas ... I. Ulászló hagyományos sírverse* (Janus Pannoniustól) (1881). = Arany János: *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések.* Sajtó alá rend. Voinovich Géza. Bp., 1952. (Arany János *Összes művei, VI*), 169:

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökíté;
Ember, okúlj innen: vétek az esküszegés.
Engem is a' papság ha nem indít béke-törésre,
Most Magyarország nem hordana ozman igát.

Vaszary Kolos: *I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem*. Győr, 1884, 187. E véleményt tévesnek tartom; mert nem tudom elgondolni, hogy Janus Pannonius, ki Hunyadi Mátyás uralkodása alatt élt, és Hunyadi Mátyás uralkodása alatt meg is halt, írhatta volna az epitáfium utolsó versét: Non feret scythicum Pannonis ora jugum. Nem görnyedne magyar szittyai járom alatt. Eszerint Janus Pannonius idejében, vagyis Hunyadi Mátyás uralkodása alatt Magyarország török járom alatt görnyedt? Ez oly badarság, hogy költeményben sem szabad állítani.

Rónai Horváth Jenő: *A várnai csata. Hadtörténelmi tanulmány. Első közlemény*. = Hadtörténelmi Közlemények, 1888, 105-106: „… az Ulászló királynak – a gymnasiumokból mindenki előtt ismeretes – költött latin versében* foglalt, s a történetírók nagyobb része által elfogadott vádak, az eredeti és egykorú történeti kútfők tanúsága szerint, alaposak-e vagy sem." A lapalji jegyzetben: * **Romulidae Cannas ...**

Országgyűlés Képviselőházának naplója. 1889, 124: Közel álló bukásunkat a hitehagyásnak köszönhetjük. *(Úgy van! Úgy van! A szélső bal felől.)* Sajgó szívvel énekelte akkor, most megtörött lélekkel fogja énekelni a nemzet: **Romulidae Cannas ...**

Kraushar Alexander*: Sprawa Zygmunta Unruga. Epizod historyczny z czasów saskich 1715–1740*. T. 1–2. Kraków 1890, 62: **Romulidae Cannas ...**

Bodnár Zsigmand: *A magyar irodalom története*. Bp., 1891, 100: Medgyesi Pál … a híres latin epitaphiumot : Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi stb. igy fejezi ki «magyar strófában»: Rómaiak Cannast, A magyarok Várnát jól megfesték vérekkel: Tanulj minden innen, Szörnyű hitszegésben Ne leledzél senkivel. Izgága ha Pápa, hazánk, nem lesz vala, bírnánk most is békével.

Harsányi István: *Szép Magelona forrása*. = ItK, 1898, 195: Sajátságos véletlenség úgy akarta, hogy magyar renaissancekori költeményket keresve a Bibl. Reg. Suecorum 507. sz. kéziratában, melyben a tárgyi katalógus után indulva Ulászló sírversét hittem föltalálni, esetleg a Szép Magelona forrására akadtam. Ugyanis a vegyestartalmú kézirat Büheler …

Harsányi István: *Ulászló sírverse*. = ItK, 1898, 353: Szilágyi e beszédben az Ulászló sírversét mint Janus Pannoniusét idézi. Én a Bibl. Reg. Suecorum 507. sz. codexében fölfedezni

reméltem e verset, mert a tárgyi katalogus szerint a kézirat 117. lapján állt e vers. De fájdalom e kéziratot csonkán találtam. ... Azonban már e tény is igazolja a hagyományt. A vers a XV. században keletkezett. Minthogy Callimachus Experiens költeményei közt nem fordul elő a várnai csatáról szóló epigramma, holott ő volt e csata történetírója: valószínűvé válik, hogy e verset Janus Pannonius írta.

Tóth Béla: *Szájrul szájra. A magyarság szállóigéi.* Bp., 1895, 19. **Romulidae Cannas** ... [A rómaiak Cannaet, én Várnát tettem híressé vésszel; okuljatok halandók, hogy az esküdt ígéretet nem szabad megszegni. Ha a főpapok nem kívánják, hogy a frigyet megrontsam, Pannoniának szélső tartománya nem viselné a török jármot.]

Tóth Béla: *Szájrul szájra. A magyarság szállóigéi*. Második, javított és bővített kiadás. Bp., 1901, 19: A várnai csatában elesett I. Ulászló királyunk (*1424., trónra lépett 1440., + 1444 nov. 10.) emlékverse még ma is sokszor idézett distichon: **Romulidae Cannas** ... [Cannét római vér, az enyim Várnát örökíté … Arany János fordítása.] Ez epigrammát mindig Janus Pannoniusnak (Cesinge vagy Csezmicei János pécsi püspöknak, *1432., + 1472.) szokás tulajdonítani, bár döntő bizonyítékunk nincsen reá.

Rórencz: *Unitárius ítélet a várnai csatáról*. = Keresztény Magvető, 1908, 43-44: Szőnyi Nagy István versét közli Kozma Mihály 1768-ban Nyárádszentlászlón írt vallástörténetéből.

Erdélyi László: *Vaszary Kolos †.* = Történeti Szemle, 1916, 160: ... a zordon figyelmeztetés: **Romulidae Cannas** ...

Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 391: „Megnyugtató szöveg-hagyomány hiányában a problémát nem látom eldönthetőnek. Egy ilyen rövid epigramma szövege nem nyújt elegendő támpontot a szerző személyének megállapítására.

Juhász László (1905–1970): *Adalékok az 1437–1490. évekből*. Bp., 1931, 4.: Az I. Ulászlóra írt, ... eddig ismert költemények közül az egyiket Janus Pannoniusnak tulajdonították. ... Véleményem szerint Janus nagy híre lehetett az, mely a szerzőséget neki tulajdonította. Lehet, hogy a véletlen még felveti e költemény egyik kéziratát s akkor esetleg a szerző nevét is megtudjuk.

Hopp Lajos: *„Misia vagy Bolgárország" régi magar krónikásai*. = Filológiai Közlöny, 1974, 58: A „régiek"-re célozva Komáromi Janus Pannonius …. **Romulidae Cannas** ... magyarul Arany János fordításában: „Cannaet római vér, az enyim Várnát örökíté …

Homonnay Ottó János: *Ezeréves haláltusa*. Hungarian Turul Society, West-Hill, Ont., 1975, 138. Újra közli Szirmay Antal (1747–1812) *Harminckét okok* ... című, 1790-ben, megjelent írását, benne a „Romulide Cannas…" magyarításával: „Kannát vérözönnel festi Róma vére…" (V.ö.: Protestáns egyházi és iskolai lap. Pest, 1861.)

Bán Imre: *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány*. = *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975, 500-502; u.a. = B.I: *Eszmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1976, 45-47: A „Romulidae Cannas" kezdetű vers utóéletét vizsgáló sorait: „a költemény nem lenne méltatlan Janus géniuszához, sőt legszebb hazafias epigrammáival vetekszik. Bár sikerülne eredeti voltát bizonyítani!"

Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978, 107: Medgyesi Pál például ezt a Janus Pannoniusnak tulajdonított *Epitaphium*ot: **Romulidae Cannas** ...

Cronica Banatului. Nicolae Stoica de Haţeg, Ed. Damaschin Mioc. Timişoara, 1981, 38: (Raici, C. IX cap. V, §5) **Romulidae Cannas ...**

Kovács Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985, 275, 306, 307. **Romulidae Cannas ...**

Medgyesi Zsófia: *A Janus Pannoniusnak tulajdonított „Romulidae Cannas ...”* = Irodalomtörténet, LXXVII (1986), 4, 944–952. Igen alapos, több új forrást bemutató tanulmány!

Epitaphium Uladislai regis – Ulászló király sírverse. = Janus Pannonius *Összes munkái*. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Bp., 1987, 176-177. Arany János fent idézett fordítása.

Imre Mihály: *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben*. = ItK, 1987–1988, 24. [Szőnyi Nagy István] idézi a másutt is megjelenő, később Janus Pannoniusnak tulajdonított epigrammát, s magyarítja is: „**Romulidae Cannas**…”

Bél Mátyás: *Az újkori Magyarország történelmi-földrajzi ismertetése: Az első, Dunán inneni rész 3. kötete. –* Matthiae Belii *Notitia Hungariae novae geographico historica: Partis primae Cis-Danubianae, tomus tertius*. Bp., 1987. (Fejezetek Budapest múltjából, 2). A „Romulidae cannas” Déri Balázs fordításában:

Római vér Cannaet, Várnát öntözte magyar vér:
El ne feledje, ki él: vétek az esküszegés.
Hogyha a szerződést meg nem szegi főpapi szóra,
Mostan a pannon táj nem visel átkos igát.

Nagy Levente: *A Syrena-kötet radnótfáji másolata. Néhány adat a költő Zrínyi Miklós erdélyi irodalmi kapcsolataihoz*. = Erdélyi Múzeum, 59. kötet, 1997. 3–4. füzet, 298-307. Később Medgyesi Pál egyik 1659-ben mondott temetési beszédében a következőképpen magyarosítja: Rómaiak Cannast, A magyarok Várnát …

Nadányi, Ioahannes – Nadányi János: *Florus Hungaricus – A magyar Florus*. Sajtó alá rend. Havas László, Óbis Hajnalka, Orosz Ágnes, Szabadi István, Szűcs Gábor, Takács Levente, Tegyei Imre. Debrecen, 2001, 190-191: **Romulidae Cannas ... –** Itt lelte halálát Ulászló: mert akit a vallás nem tudott meggyőzni, azt a vallás megvetője veszejtette el. Sírján ez áll:

Cannae Rómának, nékem meg Várna a vesztem,
Ember, lásd példám, tartsd meg adott szavadat.
Pápa parancsa miatt fordultam az esküszegéshez,
Pannon ezért tűr most szkítáktól rabigát.

Petrőczi Éva: *Egy fordítás háttértörténete. Lewis Bayly:* The Practice of Piety*; Medgyesi Pál:* Praxis pietatis. = *Fél-szentek és fél-poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából.* Bp., 2002, 28-29: **Romulidae Cannas ...** – Romaiak Cannast, a magyarok Várnát ...

Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Szerk. Kulcsár Péter. Bp., 2003. *[Epitaphium Vladislai I. regis Hungariae]. »Romulidae Cannas, ego Varnam… # … Scythicum Pannonis ora iugum.«

Petrőczi Éva: *„Buborék grátián" – Szőnyi Nagy István, egy rejtőzködő költő a XVII. századból*. = P. É: *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Bp., 2006, 150-151: A vers latinul így hangzik: **Romulidae Cannas ... –** Régen Romaiak festék. ...

* * * *

Hommage

Ábel Jenő (Pest, 1858. július 24. – Budapest, 1889. december 13.) klasszikus filológus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1882).

Scipione Volpicella (Nápoly, 1810. Augusztus 5. – Nápoly, 1883. február 25.) primo bibliotecario nella Biblioteca nazionale di Napoli, socio della Pontaniana.
P. = Léon-Gabriel Pélissier (Marseille, 1863. március 24. – Montpellier, 1912. november 9.) Professeur d'histoire à la faculté des Lettres de Montpellier.

Huszti József (Zalabér, 1887. okt. 10. – Budapest, 1954. jan. 3.) klasszikus filológus, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1922, r. 1939).

Kerényi Grácia (Budapest, 1925. szept. 9. – Budapest, 1985. ápr. 7.) költő, műfordító.

Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész,
az ELTE Bölcsészettudományi Kara Régi Magyar Irodalom Tanszékének oktatója
e-mail: gyevicsa@freestart.hu